

Vikerkaar

1/1999

MEEDIA, MU MEEDIA: eesti ajakirjanduspilt (**Lauristin, Hennoste, Harro**); **Pierre Bourdieu** televisioonist ja **Gabriel García Márquez** lehemehetööst. **Mikko Lagerpetz** naasmismüütidest. **Ervin Õunapuu** külajatud ja **Veiko Märka** lood kirjameeste elust. Eros, maagia ja surm **Chicagos**. Pariisi-uudiseid **Marek Tammelt** ja **Airi Allikmetsalt**, kultuurikirjad Lätist ja Saaremaalt. Arvustuse all: **Sauteri** kaunimad jutud, **Viivi Luige** ja **Indrek Hirve** raamatud jm. **Kostabi** maalide maailm. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 13. aastakäik.
Jaanuar, 1999. Nr. 1.

SISUKORD

Guy de Maupassant *Lumine öö* 1
Ervin Õunapuu *Õitsvas rukkis* 2
Laadalised 7 Soos 11
Elo Viiding *Luulet* 15
Irja Vaher *Luulet* 19
Veiko Märka *Lugusid Eesti suurmeestest* 21
Erkki Luuk *Luulet* 27

Maaailma kunstiteadlased Kostabist 31
Mikko Lagerpetz *Postsotsialism kui naasmine* 36
Pierre Bcurdieu *Nähtamatu tsensuur* 53

MEEDIA

Marju Lauristin *Mis on muutunud Eesti meedias alates 1991. aastast?* 59
Tiit Hennoste *Eesti-kesksete lehtede usaldusväärsus uudiste edastajana* 62
Halliki Harro *Ajakirjanduse kvaliteedi kontrolli mehhanismid vaba turumajanduse tingimustes* 66

DIXI

Gabriel García Márquez *Parim amet*

maailmas 68

VAATENURK

Märt Väljataga *Sauteri kaunimad jutud* 70
Lauri Sommer *Luik lennus: kohandatud minevik* 75
Barbi Pilvre *Absoluutne luuletaja Luik* 80
Sirje Olesk *Vana, hea ja õige* 82
Kadri Tüür *Tarkusest ja tema emast* 83
Jüri Eintalu *Teaduse filosoofia ja autoriteet* 85
Art Leete *Rahvakultuuri telliskivi* 88

KALEIDOSKOOP

Ioan Dicoi *Professor Culianu ebk pommid minevikust* 90
Marek Tamm *Pariisi-kiri. Sügisene raamatubooaeg* 94
Airi Allikmets *Krivööde kuduja Pariisis* 99
Maima Grirberga *Läti kultuurikiri* 104

FOORUM

Maire Metsääl *Mida ja kus lugesin* 107

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar" 1999.

Esikaanel: Kalev Mark Kostabi.
"Tema kellel on võti." Õli, lõuend,
maalimarkeer. 60,96x45,72 cm. 1995.

Tagakaanel: Kalev Mark Kostabi.
"Teenus (Kuuvalgus)." Õli, lõuend.
60,96x40,64 cm. 1993.

GUY DE MAUPASSANT

Lumine öö

Prantsuse keelest tõlkinud Ain Kaalep

Suur valge lagendik, kus seismas elu kulg –
ainult kurbuse koht ja ahastuse ala.
Sügavalt metsa seest on kuulda mingit hala:
see on üks hulkuv koer ja ta katkendlik ulg.

Ei kosta lauluhäält, ei kõrt jää talla alla,
talve võimuses kõik, mis õisi kandnud vaid.
Kui kummitusi puid näeb lehist lagedaid
keset lund, keset jääd, keset härma ja halla.

Kalbe ja suur on kuu; paistab, et tal on rutt
oma taevase tee lõpp teha külmavalus
ja maha jätta maa, mis on siin all ta jalus;
vaid kord ta sünge pilk veel riivab hüljatut.

Vaid kord ta tabab meid oma valguse kiiril,
mida heiastab all üks valusvalge hang,
ja kumas jubedas üks kauge lumelang
suleb silmale tee seal kaugel silmapiiril.

Oh, linnukestele see öö on surmaoht!
Läbi tarretav tuul käib oksastikust harvast.
Kaitset pakase eest ei paku ükski koht,
kuhu toetada saaks oma külmanud varvast.

Suuril alasti puil, mida katmas on jää,
nii värisevad nad, pilk otsiv ümberringi:
kas saabub päris-öö? kas päästab jõud neid mingi?
kas tulemata päev lõpuks siiski ei jää?

ERVIN ÕUNAPUU

ÕITSVAS RUKKIS

Vukti Bruno lamas, uus poola ülikond seljas, pruunid terava ninaga tšehhi kingad jalas, viinalapp näo peal ja vasktraat ümber nimeta sõrme. Traadi teine ots ligunes veepurgis. Taevas tõmbus mustaks, äike lähenes iga sekundiga ja ilma antennita oleks Bruno lõhki läinud. Antenni oli paigaldanud Kaunisaiga Sander, füüsik ja teadusemees Tallinnast, kes matustele tegelikult kutsutud polnudki. Sander oli ka viiekopikalised vaskmündid surnu silmadele asetanud ja naerdes seletanud: "Ülevedajale peab maksma, teeraha peab sul endal kaasas olema, vanapoiss!" Müntidel pidi teinegi mõte olema – lahkunu ei tohtinud näha, kes teda viib ja kuhu. Metsa Priidu kükitas eestois laua all ja kuulas huviga Kaunisaiga-onu seletamisi. Onu kulistas otse pudelikaelast viina, lõi siis pudeli jõuga lauale ja ütles: "Ähh!" Priidu imestas, et Brunole särki selga ei pandud. Pintsak tõmmati palja ihu peale ja siis asetati lihtsalt valge köögirätik kuue alla nagu pluus. Sander joonistas sötükiga mustad nõöbid peale ja ütles: "Pluuse mis pluuse, nõöbid kõik korralikult kinni ja...Ähh!" Oma sõnade kinnituseks võttis ta pudelist jälle pika lonksu. Sander rääkis surnud Brunoga nagu elava inimesega. Toas polnud rohkem kedagi, ema ja vanaema olid köögis, isa oli kiirabi juba hommikul ära viinud. Taat oli uuesti hulluks läinud, kui Bruno nende õueväravasse visati. Priidu tõmbas pea õlgade vahele, ta kartis hirmsasti seda raksatust, kui pudel vastu lauaplaati löödi. Aga selle asemel toimus midagi hoopis imelikku – Kaunisaiga Sander kukkus põlvili, hakkas korisema ja edasi-tagasi õõtsuma, viinapudel kukkus tasase kopsatusega vaibale ja kohe varises samasse ka Sander. Priidu hiilis mehe juurde ja kuulatas. Sander ei hinganud enam. Siis vaatas ta silmi. Need olid imestusest pärani, ka suu oli laialt lahti. Kaunisaiga Sander oli surnud mis surnud. Priidu keeras onu selili ja vajutas ta silmad kinni. Võta näpust, silmad vajusid uuesti lahti. Siis proovis ta lõuga kinni vajutada, sama lugu.

Sanderi kirju kampsun oli üles nihkunud, oma üllatuseks avastas Priidu, et onu Sander ei kandnud püksirihma ega trakse. Onu pükste peal oli vasktraat, tihkelt mitu korda ümber piha keritud. Sanderi keskkohat nägi välja nagu üks asi, mis raadioaparaadi sees käib. Priidu tiris ühe traadiotsa lahti ja torkas selle samasse veepurki Bruno traadi kõrvale. Ta jälgis hoolega, et otsad kokku ei puutuks ja lühist ei tekiks. Siis läks ta tagakambrisse ja otsis oma hoiupõrsa välja. Ta tegi täpselt nagu Kaunispaiga-onu: tõstis moepärast põrsa nina oma suu juurde, tegi, nagu jook, ja lõi siis sea kõigest jõust vastu lauda. Savikilde ja münte paiskus kõikjale. Poiss otsis kaks viiekopikalist välja ja hiilis elutuppa tagasi. Ta vajutas Sanderi silmad kinni ja asetaski mündid laugudele, siis sidus traadijupiga ka lõua kõvasti kinni. Nüüd piilus poiss kööki. Ema ja vanaema puhastasid Bruno mootorratast. See Vukti Bruno Jawa oli eile veel kogu Metsküla uhkus olnud. Kiiskav ja kiire soolopill seisis päevad otsa poe juures. Poisikesed kogunesid troppis ümber Bruno mootorratta, igaüks tahtis Jawa omaenda käega katsuda. “Näe, sada kaheksakümmend võtab sisse nigu niuhti,” sosistas Altmetsa Villu. Priidu kahtles: “Ega ikka ei võta küll, see on lihtsalt siia kella peale märgitud, et kihvtim oleks!” Altmetsa Villu hüüdis: “Vale! Täiesti vale! Kõige Bruno käest, kui ta tuleb, siis sa tead!” Selle peale kõrgatasid teineteise järel kaks pauku. Keegi paugutas siinsamas rukkipõllus püssi, suur rästaparu tõusis robinal lendu. Sajad tiivapaarid vuhisesid madalalt üle poiste peade. Rukkipõllu kohal sädeles kuldne õietolm ja Sepa talu vana hunt hakkas kahetsevalt ulguma. Ja siis Bruno tuli, higinäe ja salkus, jahipüss käes, hingeldas mis kole ja karjus juba eemalt: “Kaduge minema, ärge käppige... Tehke, et kaote, kuradi poisinagad!” Ehmunud poisid lidusid poe taha, nad polnud Brunot kunagi sellisena näinud, see nagu polnudki päris Bruno. Villu ja Priidu vaatasid teineteisele otsa ja värisesid puuriida taga. Puuriit lõhnas, päike kiiskas – kõik oli nagu päris, siis nagu ei olnud ka. Miks Bruno niimoodi kisendas ja nuttis? Miks tal kaheraudne kaasas oli? Kas tema paugutas? Priidu piilus läbi puuriida poe ees toimuvat. Bruno murdis jahipüssi lahti, kiskus hülsid välja ja viskas teetolmu, siis laadis mõlemad rauad uuesti ja vinnastas relva. Ta asetaski käed ruuporina suule ja hüüdis: “Kõigile, kes mind kuulevad! Minu kihlatud pruut Sombi Epp ja Karuse poiss olid kahekesi rukkis!

Ma lasin nad maha nagu paarituvad koerad! Nüüd sõidan Virtsu ja annan end miilitsas üles!” Ta ajas püssi robinal selga, löi Jawale hääled sisse ja kihutas mootori ulgudes poe eest minema nagu lennuk. Mootorimürin kasvas kriiskavaks ulgumiseks, siis käis vali mürts ja kostis lühike karjatus. Poisid vaatasid teineteisele otsa ja hakkasid jooksuma. Jõudnud kadakate vahelt välja, nägid nad kõigepealt kumuli mootorratast. Siis Vukti Brunot, kes peadpidi kivikangrus põlvitas. Bruno pea oli pealt lahti nagu lillevaas, kõik kohad olid paksult verd ja mingeid hallikasroosasid tükke täis. Priidul läks süda pahaks, ta toetus kivile ja oksendas. Villu lasi suure hirmu pärast püksid täis ja hakkas karjuma. Priidu hakkas ka karjuma, nad kisendasid koos nagu ratta peal. Poe-Albert tuli kiirest jooksust hingeldades ja valge kitli lehvides. Ta oli tige nagu herilane ja löi mootorratast jalaga. Poe-Albert siunas: “Kuradi ratas, kõik on sinu süü, miks sind ometi leiu-tati!” Ta tagus ratast jalgade ja kätega, kuni jaks kadus. Siis toetas pea veel soojale mootorile ja nuttis. Pisarad tilkusid sisisedes kuumale metallile. Piirivalvurid jõudsid rohelise villisega kohale. Kapten Porfirin ronis ohkides välja ja süütas paberossi, tõmbas suitsu hääle-kalt kopsudesse ja küsis: “Nu što, jobannõi geroi? Poslednii poljot? Eh, huijovin tõ moi...” Kapten Porfirin põlvitas Bruno kohale, ta silmis kiiskasid pisarad, kui ta vormimütsi peast võttis ja sellega nägu pühkis. Pilusilmne autojuht istus kabiinis ja pigistas rooliratast, nii et sõrmenukid valged. Autost välja ta ei tulnudki. Poe-Albert plaksutas käsi ja peletas poisikesi nagu kanu: “Ja mida teie siin passite, minge ära koju, kõss, kohe koju!” Porfirin käratas: “Da-da, marss-marss, kjooju!” Täpselt nii see oli olnud. Priidu nokkis nina ja jälgis, kuidas ema äädikaga mootorratast puhastas. Vanaema löikus valgest ja mustast riidest ribasid ja rosette, vaatas siis üle prillide poisi poole ja kä-sutas: “Äi siin põle änam mingitsugu vahtimist, pane uijed riided ülle ja lähme kirikuaeda matusele! Kell on juba palju!” Ema lõristas nina ja tänitas: “Ole hea poiss, Priidu, ja tee, mis eit käsib, ära sa mitte vastu lõõbi!” Priidu rutjus käsi: “Ma ei saa ju, Kaunispaiga Sander suri ka just praegu ära, ta kukkus tagakambri ukse ette. Ma ei saa ust lah-ti!” Vanaemal oli liimipintsel suus, ta kinnitas musta rosetti Jawa juht-raua külge ja sisistas: “Eks tiri ta siis säält eemale, kuradi metsjeesus, sa ep ole ju nii lollakas!” Ema viskas äädikase lapi solgipange, nuusu-

tas mõnulevalt oma käsi, ringutas ja tiris Priidu endaga kaasa: “Lähe-
me ja vaatame, kui surnud see Kaunispaik seal on! Miks see raibe siis
ennast siia surema sättis! On ikka inimeseloom ilma peale tuiama teh-
tud! Kes kurat küll sellise valmis vohmis?” Priidu näitas näpuga
Sanderi peale ja vaatas siis emale otsa. Ema lohistas Kaunispaiga sur-
nukeha ukse juurest eemale ja kattis põrandavaibaga, siis silitas väike-
se Priidu pead: “Väga hea, et sul polnud hoiukarbist kahju need paar
münti kulutada! Ta oli ju ka inimene. Isevärki küll, aga ikkagi inime-
ne. Sa oled tubli poiss, Priidu! Nagu suur mees juba, tule nüüd, pane-
me uued riided selga. Kohe peaks kapten Porfirin oma soldatitega
appi tulema.” Ema avas riidekapi ja võttis sineli seljast. Priidu vaatas
ema päevitunud selga ja neelatas. Ta mõtles Sombi Epu peale, kes
Karuse poisiga rukkis maganud oli, ja väristas õlgu. Ta oli mitu kor-
da mõelnud, et võiks Sombi Epuga rukkisse minna. Naine ise oli
Priidut mitu korda kutsunud, lausa kättpidi tirinud. Priidu oli alati
näost punaseks läinud, Epu kätt hammustanud ja minema jooksnud.
Altmetsa Villu oli ühe korra rukkis ära käinud, pärast oli väga ehman-
tanud olnud ja Priidule usaldanud, et Sombi Epu jalge vahel elab must
karvane loom, kaks punast keelt suust väljas ja kollased kihvad õieli!
Priidu oli hirmu pärast nutma hakanud. Alati, kui ta selle koleda eluka
peale mõtles, tuli talle kange hirm peale. Priidu sidus kingapaelad
kinni ja ajas end sirgu. Ema loputas kammi suhkruveepurgis ja suges
poisi juuksed siledasse seitlisse. Endale sidus musta siidrätiku pähe ja
tõmbas pitskindad kätte. Kapten Porfirin sõitis daaliaid puruks sõtku-
des müriinal õuele, kaks puldankattega veoautot püsisid tihedalt vil-
lise kannul. Sinine haisev suitsupilv rippus marjapõõsaste kohal nagu
rebenenud riie. Ema lehvitas piirivalvuritele läbi akna ja kiirustas väl-
ja. Priidu hiilis mööda seinäärt kööki, piilus vanaema poole ja hüp-
pas õue. Kummelid ja teelehed lõhnasid, piirivalvurid kükitasid vaiki-
des ümber auto ja suitsetasid. Kapten Porfirin astus trepile ja hakkas
käsklusi jagama. Ema piilus avatud köögiaknast välja, märkas Priidut
ja sosistas: “Mine surnuaeda, mine ees ära ja oota seal! Mine kohe!
Ma pean onu Porfiriniga ühte tähtsat asja arutama!” Priidu istus juba
tund aega kabeli varjus sammaldunud rõngasristil ja jälgis, kuidas orav
kuuse otsas käbidega mängis. Ta tahtis ise see muretu orav olla, ini-
meste maailm oli talle arusaamatu ja võõras – see kohutas ja solvas

teda hingepõhjani. Kabeliaia pühalikku vaikust lõhestas mitme automootori mürin. Priidu tõsis püsti ja kloppis püksid kuivanud okastest puhtaks. Sõdurid kandsid Vukti Brunot kätel nagu kangelas. Kapten Porfirin lükkas huuli närides leinaehtes Jawat ja Altmetsa Vassel mängis akordionil Marseljeesi. Porfirini aukuvajunud silmad olid pisarais. Sõduritel olid kuuseoksad ja lilled käes. Üks usklik Lihula vennasteko-
guduse naine oli leinalindid ja mälestuslehed käsitsi kirjutanud ja kujundanud. Nüüd jagas ta neid leinajatele. Ilusasti viisakalt jagas, laskus iga kord ühele põlvele ja noogutas niiviisi peaga. Priidu kummardas ja tegi pika kraapsu vastu. Ta polnud kunagi nii ilusaid tähti näinud – kõik olid ühesuurused ja püsisid täpselt ühes reas. See Lihula-tädi oli ikka nagu päris kunstnik kohe, sest nüüd võttis ta ühe naljaka kollase kasti ja tõmbas sealt rauast jalad välja. Otsis kibekähku valge papitüki ja pani selle toe najale, pigistas väikestest tuubidest värvi lauatuikile ja võttis pintslid. Nagu nõiaväel ilmus Lihula-tädi pintsli alt Vukti Bruno nägu. See oli nii imeline, et Priidu hakkas suurest õnnest käsi kokku lööma. Kapten Porfirin viskas teda mullakamakaga ja viibutas tätoveeritud rusikat. Priidu noogutas, ta teadis küll, et matused on ühed väga kurvad asjad. Ta teadis ka selle punaste karvade ja piltidega kaetud pommi rasket jõudu. Poiss tõstis käed üles, hiilis suure kuuse taha ja piilus sealt kaptenit. Porfirin näitas talle naljatlevalt keelt ja nihutas mütsi kuklasse. Sõdurid asetasisid mootorratta haua põhja püsti, üks neist jäi ratast hoidma, teised kaks sättisid Bruno Jawa selga istuma. Vukti Bruno käed murti liigestest välja ja asetati juhtrauale. Sõdur tõmmati kiiresti kaaslaste abiga hauast välja. Priidu oli ühes juturaamatus näinud värvilist pilti, kuidas luukere hobuse seljas kihutab, nii et kapjade alt tuleleegid välja purskuvad, kivid ja suits muidugi ka. Luukerel oli murdunud leivanuga paremas ja suur raamat vasakus käes. Kui Priidu, silmad kisis, Brunot vaatas, oli kõik nagu sellel vanal pildil. Ainult tuleleeki ei olnud. Kapten Porfirin sättis kaheraudse jahipüssi Brunole ilusasti selga. See jäi ebaloomulikult rippuma. Porfirin tellis rihma lühemaks – nüüd oli püssi väga hea vaadata. Vanaema ja ema võtsid autodest toidukaunid ja tassisid need haua veerele. Suur vaagen mitmesuguste suupistetega asetati Bruno ette bensiinipaagile. Ema löikas paksu leivakäärü ja asetaski lihataldriku kõrvale, ka noa ja kahvli pani sinnasamasse. Porfirin liskas konservipurgid hautatud loo-

malihaga ja viinapudelid. Mõtles siis hetke ja torkas ühe portveini ka kuuseokste vahele. Vanaema noogutas tunnustavalt ja selgitas valjul häälel: "Väega õige! Jüst nõnna! See on nigu üllatus vai siis jällegi kingitus! Leidjale suur rõem ja teeb suu värskeks ka!" Kapten Porfirin nuuksatas, võttis vormimütsi peast ja silmitses mõtlikult punatähte. Oigas siis valulikult ja asetas mütsi piduliku liigutusega Brunole pähe. Priidu sosistas emale kõrva: "Müts peas ei istuta söögilauas ju!" Ema tutistas valusasti ja sisistas vastuseks: "Ta ei istu ju lauas! Ta istub hauas, kas sa siis ei näe!" Priidu noogutas innukalt ja jälgis, kuidas piirivalvurid haua kinni ajasid. Porfirin avas alumiiniumportsigari, võttis paberossi ja vaatas mõtlikult kääbast. Siis kummardus ja sosistas: "Tõ teper kak Bruno-khan spiš. Ja tebe kurgan stroil." Porfirini tasase soigumise katkestas kohutav kärgatus. Taevast lausa purskus vett, äike oli kohale jõudnud. Priidul oli tunne, et taevasolijad nutavad nende kõigi pärast, kes maa peal rumalalt elama ja totralt surema peavad. Sellest mõttest läks ta meel väga kurvaks.

LAADALISED

Soopära Taavi sähvas vana Miirat piitsaga. Raudjal oli hull komme vankri ees käigu pealt magama jääda. Miira ärkas puristades ja hakkas kohusetundlikult traavima. Taavi kisendas: "Tpruu, raisk, ega ma sul joosta ei käskind!" ja rebis jõuga ohjahasid. Raudjas piilus tagasi ja näitas hambaid. Liisa puges rätiku alt välja ja hakkas heleda häälega naerma: "Mis sa, hullvaim, elajaga röögid, ega ta inimene pole, et kurjustad! Elajas on elajas, ristimata setuk, vana loll loom, kes inimkõnet ei mõista! Anna kuradile, anna piitsa või viruta kaikaga kõrvade vahele, ei see muidu sotti saa!" Taavi nägu mahenes, kui oma linalakka noorikut nägi. Ta noogutas ja kiitis rõõmsalt takka: "Loom ikke loom, neh!" Liisa haigutas ja sättis end uuesti heinasülemile kerra, pobises veel nina alla: "Eks aja mind ülesse, kui Lihula tornid ja see suur ratas paistma hakkavad." Ja juba ta norskaski. Taavi vaatas heldinult nooriku poole ja mõtles: "Ikka laps mis laps, päris kahju kohe teist Lihulasse viia!" Aga teha polnud midagi. Liisa oli paari nädala eest teada saanud, et Lihula kodumajanduskool võtab vastu veel ühe

tubli õpihimulise neiu. Et pole vaja proovitööd teha ega midagi, muudkui maksa kolmsada krooni kooli kantseleisse kassameistri kätte ja hakka koduseid kunste õppima. Taavi oli alguses vastu sõdinud, et mis kunste siin kodus ikka vaja on, eluaeg Soopäral ilma kunstideta hakkama saadud, mis nüüd äkki siis lahti on? Pealegi oli kolmsada krooni väga suur raha, see ei vedelenud maas, seda tuli raske ihurammuga mitu suve teenida. Taavi oli terve suvi Suurhansul rabanud, oli raiesmikul endale isegi kirve jalga löönud. Sügisel andis vana Hans nelisada krooni palgarahaks ja teatas uhkelt: “Siin, Taavi, on sinu sellesuvine teenistus. Tegid tublit tööd ja näed, peremees ei ole mitte kitsi ja maksab kenasti sinu higi ja vaeva kinni. Ja jalavalu ka! Võta, Taavi, ja tunne rahast mõnu! On ju vägev tunne keres, kui raske rahapakk kätt surumas?” Lahke peremees oli veel paar aastakäiku Eesti Ekspres- si nädalalehti ka kinkinud, igavesed värvilised ja ilusad lehed. Taavi oli mitu päeva lahases jalaga voodis vedelenud ja klantspilte vaadanud, nii et lõpuks silme ees kirjuks läks ja pea valutama hakkas. Nende Ekspressi-lehtedega oli Taavi Liisale uued tähed selgeks õpetanud, enne teadis noorik vana piiblikirja ja Meie Matsi kalendrit. Paari nädala pärast luges Liisa juba soravalt igasugused suurilma uudised kokku. Tõistre Alma käis iga päev Vahitorni vihikuid pakkumas, tassis neid korvitäite kaupa kaasas. Neid Vahitorni lugusid Taavi ei kannatanud. Tõistre Almat ka ei kannatanud. Just nende Vahitornide pärast. Eile oli Taavi seda hullu eite jahipüssiga ähvardanud, ei lähe ega lähe muidu värava pealt ära! “Vaat sellised lood siinpool sood, “ ühmas Taavi ja nähvas setukat piitsaga, “jaah.” Tihti ronis Liisa mehele sülle, kui see pliidi ees hobuseriistu parandas või puutööd tegi. Liisa näitas siis mõnd pesumasinat või värvilist televiisorit, mida parajasti reklaamiti, vaatas suuril silmil Taavile otsa ja päris: “Mis ilusad kas- tid need niisksed on?” Mees viskas pilgu moepärast lehe poole ja ühmas: “Ah, mingid välismaa lollused, selliseid asju pole tegelikult olemas. Need on nagu naljalehed või nii. Need ilusad pildid on selleks tehtud, et inimesi peast lollakaks ajada!” Liisal tuli nutuvõru suu ümber. “Kas neid kenasid asju osta ei saagi siis? Miks ometi?” Taavi oli kimbatuses. Ta keeraski endale sigareti, süütas selle pliidi alt võetud hõõguva traadiga ja seletas läbi hammaste: “Noh, mõned saavad.” – “Kes?” – “Noh, üks ikka need, kes rikkad on.” – “Kes need rikkad

on?” Taavi sülitas põlglikult, tõmbas harali sõrmedega läbi habeme ja vahtis vihaselt tulle: “Noh, näituseks klounid ja muud mustakunstimehed, sa oled ju neid Lihula laadal näinud?” – “Olen jah! Ükskord üks kloun seisis seal, endal nägu kirjuks maalitud, traadid ninas ja kõrvas, aga sõi mingit kallist ja head asja!” – “Mida ta siis sõi?” – “Noh... Oli nagu leiva moodi, aga mitte must, vaid valge! Ja mingi naljakas asi oli selle valge pätsikese vahel, punane ja peenike nagu...” Taavi hakkas vingudes naerma: “Aa, seda asja ma tean küll. Selle nimi on sai! Viinerisai!” – “Mida ta sai? Mitte ei saa aru sellest, kes sai?” Taavi naeris kaua, siis tõusis, pühkis pisarad silmist ja röga habemest, haaras Liisa sülle ja ütles: “Sai on sai! Kui Lihulasse sõidame, ostan sulle, küll sa siis näed ja maitsed ka! Pole see sai erilist midagi, on teine nagu küpsepeet, ainult et valge ja kuiv. Aga viiner, see on nagu silk, tōsi, natuke teise maitsega ja sellel ei ole selgrootsu sees. Silmi kah ei ole, vaat niisugune vigur! Tallinna mehed olla välja mõelnud! Kui Lihula laadale läheme, saad näha ja maitsed ka! “ Liisa oli kahtlevalt pead vangutanud ja lausunud: “Eks seal Tallinnas tehakse igasugu imevigurisi! Mõttele, Taavi, seal pidi olema selline suur kõrge maja, nagu palju maju üksteise otsas! Ja ainult autode jaoks! Autode kodu!” – “Kust sa selle hullu jutu võtad?” – “Ekspress ju kirjutas, pilt oli ka!” Taavi muheles ja kaisutas oma magusat noorikut: “Las nad seal teevad, mis tahavad, peaasi, et meie siin elus ja terved oleme!” Taavi vaatas tigidalt, kuidas Lihula tornid kadakate tagant paistma hakkasid. Vana Miira kartis autosid, rist ja viletsus oli hobusega linna tulla. Aga tulema pidi, esiteks need Liisa kooli-asjad, teiseks-kolmandaks oli poest igasugust kraami vaja: vankrimääret, soola, jupp tugevat köit. Kasvuhoone jaoks tahtis Taavi osta üht iseäralikku pehmet klaasi. See oli nagu riie, aga paistis läbi nagu päris aken kohe. Taavi oli seda mitu kevadet järjest vaatamas käinud ja poemehega pikalt-laialt rääkinud. Poepidaja raius nagu rauda: “Auväärt peremees, ma vannun sulle, see on ülihää kile, palju tugevam ja odavam kui klaas!” Taavi oli kindel, et poemes tahab teda haneks vedada, kõik poemehed on sulid ja kaabakad. Mullu sui oli ta ostnud ühe imeviguri, tōsi küll, ühest teisest poest, millega pidi saama kauge maa taha rääkida. Poemehel endal oli samasugune laua peal ja Taavi kuuldes oli ta siis nuppe vajutanud ja vähe aja pärast läbi toru oma peene prouaga kõnelenud. Kõik oli nii ol-

nud, Taavi ise kuulis selgesti valgest torust imelikku surisevat häält. Ostiski Taavi kalli raha eest telefoni ja viis koju. Võttis aparaadi heinte seest välja, viis kambrisse ja pani pingile. Väga ilus musta värvi aparaat oli. Taavi oli kohe selle musta peale näidanud ja kohmanud: "Must on ikka kõikse parem, ei pea teda kuradit kogu aeg pesema!" Taavi näp- pis väriseva sõrmega mitut nuppu ja tõstis toru kõrva juurde. Ta tea- dis, et Liisa on laudas lambaid jootmas. Taavi mõtles, et tore oleks naisele öelda, et küll on ilus ilm, et ta on Lihulast tagasi ja ilus rääki- mise-masin on kah koju toodud ja et nüüd võiks sööma... Taavi mõt- telõnga katkestas Miira ehmunud hirnumine ja auto udupasuna vali üürgamine. Tolmupily, inimeste karjumine, Taavi enda kisendamine ja Liisa kiljumine segunes pidurikrigina ja lehmade ehmunud ammumi- sega, mille lõpetas kohutav raksatus ja tugev kuum plahvatus. Suur võredega veoauto, mis lehma vedas, oli nüüdsama vastu kirikumüüri sõitnud, siis hooga ümber paiskunud ja põlema süttinud. Miira esime- sed jalaluud olid puruks, õnnetu loom rabeles aiste vahel, pärani suu vahul ja valust sõgedad silmad pealuust välja tungimas. Kiilaspäine konstaabel kiskus kabuurist revolvri ja lõpetas õnnetu looma piinad, tulistades talle kiiresti kaks kuuli pähe. Taavi vasak käsi rippus ainult naharibaga keha küljes, ta proovis parema käega vasakut uuesti keha külge suruda. Kui ta luude krigisemist kuulis, kaotas ta teadvuse. Liisa vaatas poolsuletud laugude vahelt liikumatult päikesesse ja kuulas huviga, kuidas tema vana ja kulunud hing tasakesi kehast välja libiseb ja kõrgele taeva alla tõuseb. Liisa tegi ringi ümber kirikutorni tipus oleva kuke, vaatas viimast korda alla ja võttis siis suuna mere kohale. Veoauto põles mühinal, juht karjus needusi, politseinik tappis kiirete laskudega leegitsevaid loomi ja Taavi liikumatu keha asetati alumii- niumraamile. Ja laadaplatsi hiigelsuur ilmaratas jäi nõksatades seisma. Mehhaanik Sebastian Kaba teadis rääkida, et enam seda käima ei saa- dudki.

Ruikmetsa popsisaun haises Avinurme metsade ja soode keskel nagu matmata laip. Ruigu Alma, ligi saja-aastane eideköbi, istus hurtsiku ees lamedal kivil päikese käes ja nülgis jänest. “Jõudu ja jaksu,” kostis äkitselt põõsastest kare mehehäääl ja suure tikripuhma tagant astus välja Tõistre noorperemees August. Alma nohises, ilma et oleks pilku veretöö pealt tõstnud. Silmanurgast piilus ta mehe jalgu ja ahhetas tunnustavalt, sest Tõistre Augustil olid kenad ja kallid hõbekannustega meekarva poesaapad jalas. Vaat need olid alles saapad! Alma pühkis verise kämblaga higist laupa ja kädistas: “Eks jaksu ja jõudu läheb ikka vaja, tõesti läheb vaja, miks ei lähe siis, nii ilusad saapad teisel jalas ja muudkui kondab mööda Ussisood ringi! Tea, mis tuuled siis auliku noorperemehe siia puhusid? Ega ometi miskit õnnetust pole juhtunud?” Noorperemees lõi oma peenikese pillirookepiga vihinal läbi õhu ja kärkis: “Kus su poiss ringi aaleb? Minul on temaga asi ajada! Üks kiire ja tähtis asi!” Oma sõnade kinnituseks lõi August kepiga vastu saapasäart – oli ikka ilus hele laks küll. Alma kohkus: “Oi helde peremees, poiss läks jälle metsa, varavalges, näe, püüdis kena haavikuemanda soo pealt kinni, viskas siia õuele maha ja ütles: vaata seda lihahunnikut, emake, hea kõhtu panna. Ütles nii ja jooksis jälle huilates metsa. Aap on tubli poiss, väga tubli ja hea poiss!” Eit pühkis kuivanud rohutatuga tilkuvat nina ja nuuksatas heldinult, siis vangutas mitu korda pead ja vaatas Tõistre noorsandile tänulikult otsa. August rapsis kepiga nõgesepuhmast, nii et rohelised tükid lendasid, ja vingatas: “Mul on poissi kohe vaja! Kohe! Kohe! Kuule sina, Ruigu eit, saad sa ikka aru, mida ma räägin vä? Mul on Aapi kohe vaja!” – “Saan-saan, miks ma siis ei saa, eks me pea siis teda otsima minema,” eit ajas end ägisedes alguses põlvili, siis võttis kõverikust pirnitüvest kinni ja vinnas end tasase kirumise saatel püsti. Mees polnud Ruigu eite kunagi püsti seismas näinud. Ta jahmus, sest vanamoor oli temast tubli pool meetrit pikem! Alma hoidis oma kondise käega kuivanud pirnipuust kinni ja vankus ohtlikult ette-taha, siis viimaks jäi pidama ja suud maigutama. Eit vaatas Augustile oma pilkumatute silmadega ülevalt alla ja kordas: “Ega siis muud kui otsima. Muudkui otsima ja otsima. Ainult et noorhärnal on nii kenad saapad jalas, need saavad

küll soo ja raba peal hukka, vaatame midagi muud sõrgade otsa! Tule-tule!” Eit taarus põlvist kangete jalgadega hurtsiku juurde. Ta puust poolsaapad kääksusid veidralt. Kasetohust ja niinest rõivad nagisesid ja kägisesid liikumise rütmis. Eit avas ilvesenahaga ülelöödud ukse. Läppunud õhk paiskus pruuni pilvena ukseaugust välja, rippus mõne hetke kaevu kohal ja haihtus siis selges juunihommikus. August tõmbas pea õlgade vahele ja mõtles: “Issand kui jube!” Ta väristas veel kord õlgu ja mõtles, et Ruigu moor koos oma pojaga on küll mõnest teisest ajast pärit. Elavad siin soosaarel nagu kärnkonnad ja pole neil suure maailma asjadest mingit aimu. Aga seda pidi tunnistama, et Ruigu poiss oli meistrimehena klass omaette. Polnud sellist asja, mida poiss puust poleks valmis meisterdanud. Ruigu eit laskus põlvili, kummardus sügavale ette ja roomas siis onni. Hetke pärast ilmus mustavasse ukseavasse tema kõhn kollane käsi, mis kutsuvalt viipas. August hiilis lähemale ja pigistas igaks juhuks raske hõbenupuga bambuskepi kindlamini kätte. Eide hää l kostis summutatult nagu hauast: “Tulge aga sissepoole, aulik peremees, tulge aga tulge!” August kummardus ja puged pimedasse koopasse. Osmik oli seest nii pime, et mees ei näinud mõni hetk mitte midagi. Tasapisi silmad harjusid ja August seletas eide küürus kogu. Äkki ilmus pimedusse valguskiir, hetke pärast lahvatas päike kitsast aknast tuppa ja valgustas hüti sisemust kogu oma armetuses ja veidruses. Eit rullis põdranaha, mis akna ees oli olnud, ilusasti kokku ja asetask voodile. Ta vaatas mehele silma ja kõhistas: “Nüüd saab rahulikumalt ringi vaadata, kõik nurgad ja ulualused paistavad kenasti nagu pihu peal kätte!” Eit tõmbas koiku alt kiire liigutusega puust saapapaari välja ja vaatas seda hindavalt. Raputas pead ja lükkas tagas, samas tiris teised, märksa suuremad puukotad lagedale ja viskas need klobinal Augusti jalge ette. “Näh, võtab ja paneb need jala otsa!” August nõõris oma saapad lahti, võttis jalast ja asetask korralikult seina äärde. Siis võttis puusaapa kätte ja hüüatas üllatunult, sest see oli erakordselt kerge. Palju kergem, kui tema vasi-kanahkne saapapaar kokku! “Imede ime,” sosistas Tõistre August ja pani ka teise saapa jalga. August lõi kannaga vastu muldpõrandat ja naeratas, sest jalanõud sobisid talle karvapealt. “Nagu mõõdu järgi tehtud,” ütles ta eide poole vaadates ja puusaapa ümarat nina silitades. Alles nüüd pani ta tähele, et sääрте peale olid ilusad pildid lõiga-

tud. Teist värvi puukillud olid taibukalt kokku seatud nii, et nendest ilus pilt moodustus. Vasakul saapal oli suurte sarvedega hirv, väike täpiline vasikas kõrval, ja ilus ümmargune päike. Teist saabast kaunistas suur kala, kangesti ahvena moodi. Otsekui tema mõtteid lugedes noogutas eit ja pobises: "Ahven ikka, kes muu." Eit soris tihedates kalapuntides, mis niinest nõõridega kasetohust lae all rippusid. "Ma keedan noorhärrale teed. Ahvenateed." Tolmkuivad kalad ragisesid, teravat traanilõhna paiskus Augustile ninna ja silma. Ta aevastas häälekalt, siis veel kord. Ja siis veel. August laskus kápuli, roomas uksest välja ja avas kipitavad silmad. Tema näost poole meetri kaugusel hiilgas mustast graniidist nooleots, mis pingul vibunööri tõttu vaevumärgatavalt vöbises. August sulges silmad. Piniseva vaikuse katkestas vanaeide hää: "Aap-poiss, kas sa siis meie noorperemeest ei tunne vä? See on ju Tõistre August, meie helde ja auväärt peremehe ainus poeg ja kohapärija! Urjoh, vii oma tapariist nüüd tuppa, ole hea poiss ja kuula ikka emme sõna! Viid vä?" Ruigu poiss vedas näo laiale naerule, rebis saarmanahkse mütsi peast ja noogutas innukalt. Võttis noole vibult, laskus ühele põlvele ja murdis pooleks. Nooletükid viskas kõrges kaares nõgestesse. August sai enesekindluse tagasi. Ta tõusis bambuskepi vihisedes ja käratas: "Minul on sind vaja, Aap! Näed sa seda keppi?" Aap noogutas ja sügas end kaenla alt, siis juustest. Aap oli umbes kahekümnene tervisest pakatav mehemürakas, kellel isegi silmanurkades ja ninaseljal tihedad valged karvad kasvasid. Aap sügas selga, kasetohust rüü alt rabises pisikesi tõuke ja sitikaid, mida kodustatud pääsukesed innukalt pikeerides püüdsid. Püksivärvli vahelt piilus sisalik, Augustil tuli okse suhu, ta neelatas mitu korda, viimaks läks iiveldus üle ja ta käratas uuesti: "Näed sa seda keppi, poiss!" Aap sirutas käe ja sõnas: "Miks ma ei näe, igavene vägev kepp!" August torkas kepi metsmehele kurgu alla ja käratas: "Seesama kepp hakkab sinu turjal tantsima, kui sa mulle ühte tööd ära ei tee." Aap kõhvitsetes habet, püüdis sitika kinni ja litsus küünega laiaks, siis sõnas: "Rääki-gu härra oma mure ära, siis vaatame. Aga ühte ma ütlen kohe, Aap on vaba mees. Ja vaba mehe peale ei tohi karjuda ega kepiga näidata, muidu jääb kaup katki!" August noogutas kiiresti pead ja alandas hääle sosinaks: "Jah-jah-jah-jah-jah-jah-jah!" Aap patsutas peopesaga sooja kivi ja tegi lõuaga veidra liigutuse: "Härra võiks siia istuda ja rahu-

likult oma murest rääkida. Ema toob teed ka ja siis vaatame seda asja.” August vehkis tõrjuvalt käega: “Ei-ei-ei-ei, teed küll vaja pole. Kindlasti kohe pole vaja. Ja eite pole ka siia kuulama vaja, see on nagu meestejutt või nii...” Aap lahvatas uudishimust üleni punaseks ja hakkas innukalt huuli lakkuma ja puristama. “Metslane mis metslane, ei siin pole midagi parata,” mõtles August, aga istus siiski. Aap kiljatas üllatavalt peenikese häälega: “Emme, ära praegu siia tule, me räägime härraga meestejuttu!” Ruigu Alma pistis pea ukseaugust valguse kätte ja kissitas silmi. Siis naeris kavalalt: “No rääkige oma meestejutud ära, eks ma siis tule!” Vanaeit tõmbus nagu mäger pimedasse urgu. Aap laskus neljakäpakile, vaatas tunnustavalt noorperemeest ja ootas. August silmitses oma keppi, otsis taskust paberitüki ja pliitsi välja, köhatas ja hakkas joonistama. Aap kratsis end vahetpidamata ja kiikas paberi poole. Noorperemees varjas peopesaga paberit ja muudkui joonistas. Eit siugles hääletult osmikust välja ja asetask suure puukausi nende lähedale õuemurule. Isuäratav kalasupilõhn tungis Augusti sõõrmeisse ja ta tõstis pea. Eit noogutas sõbralikult, laksutas keelt ja osutas kausile: “Ahvenatee. See kosutab ja viib rõskuse kontidest.” Eit lakkus kausist lõhnavat leent, lürpis ja luristas mis kole. Ja muudkui pilgutask häbitult oma põletikulisi silmi. Tõistre August lõpetask joonistamise. Ta silmitses ainiti paberit, siisk kagardask paberitüki pisikeseks kuuliks ja tõusisk. August vaatakk kella, siisk Aapi ja kätatask: “Mulle aitab. Teiega ei saa inimese kombel rääkida,” ta keerutask vihinal oma keppi, “unustage, et siin käisin!” Eit pühkis oma rasvast nägu ja hakkask nuttes soiguma: “Aap, kullake, vaata, mis härral jalas on! Igavene varganägu härra, sinu uued saapad teisel jalas ja, oh hoidku küll, kuidas ometi päise päeva ajal saab nii koledasti petta ja varastada! Meie siin soos oleme ausad ja viisakad inimesed, nüüd tuleb üks pealt peenike härra ja võtab viimasegi raasu hinge tagant ära, oh hoidku küll, oh hoidku küll...” Ruigu eit vajus nuuksudes murule ja hakkask krampides visklema ja õhku ahmima nagu kala kuival. Aap läks näost väga tõsi-seks ja võttisk seina najalt vibu, valis tupest kõige teravama otsaga noole ja vedask vibu vinna. Siisk kätatask: “Mis kurat siin toimub! Saapad maha! Ja kohe!” Tõistre noorsand kiskus jalad paljaks, haarask oma uhke bambuskepi ja hakkask jooksmas. Tedresulgedega ehitud nool vihisk peast mööda ja tungisk raksudes kuivanud männitüvesse. August

tegi paar jänesahaaki ja tormas edasi. Süda vasardas jooksurütmis, täpselt samas rütmis karjus ajus Augusti enda hääl, mis muudkui kordas: “Elus! Elus! Elus! Elus!” Tõistre August ostis sügisel Tartusse maja ja Avinurme sood vältis ta elu lõpuni.

ELO VIIDING

* * *

Püüa kinni onu Donald
aovalguses kell viis
õhtul kui ta oma TÖÖVAHENDID
maha pillab see võtab
Miki ja teised võhmale
Küsi onu Donaldilt
bussipeatuse nime
Onu Donald juba vastamata
ei jäta tema on
energiline ja pahane nagu
tööandja kuulutus nädalalehes
74029-6733-Küsida Kalevit -
8874957-2356721111-nõutav-
väljaõpe ja juhilubade olemasolu
Nii rügab Donald
ja pühib su eemale
Restorani uks avaneb
ja silmad ei mäletagi enam
et kõik toimub ekraanil
ja ühe ukse järel avaneb teine
ja elu läheb mööda mis elu see ka poleks
niikuinii võõraste elu
millel on sinu pateetiline nimi
KUPI

* * *

Kupi ja Pluuto
armukesed saavad riided selga
päevarahad kätte
õigus on see millega on mõnus ennast õigustada
ja tõde on see mis peab seda mõnu meie ajalgi rõivastama
ekraan ja koomiksid on minu a ja e
Donald
NYT LAULAEN TYÖTÄ'S TEE
Vanatädi rääkis sinust uhkusega
kui klosett oli veel uus
ja vana oli kriit

Multikas Moosesest

Armastage ilusaid poeglapsi hällis
Sest pojad on uhked ja tugevad
poegadel on taevane tarkus
pojad hakkavad meid kaitsma
Take this waltz take this waltz
oma sümbolite keeles laulma
Poegadel on isade hääl ja isade jutt
ja kui nad on õiged pojad
ei pea nad midagi tegema
oma olemasolu õigustamiseks
ja selles aitab neid legend
nagu vanu naisi absint
nagu tüdrukut teised tüdrukud
ja Bambit valimisõigus

Häid Jõule! Hyvää Joulua! Merry Christmas!

Reval cartoon

*

Pruunis sametmantlis surm
tuleb egoistile vastu
ladina kvartalis
hommikusel tänaval.
päevasel tänaval
õhtusel tänaval
öisel tänaval
Aga egoisti ta ei taha
Ta tahab alandlikku meelt.
Pikka viha
Kandjat keelt
Ta läheb viljastama
Sigitama
Ilmale tooma
Imetama
Hell olema
Ta läheb andeks andma
Ja peret heitma
Kollektiivset muret
ja armuande koguma.
Ta läheb halastama
ilusatele PIIGADELE
Piprateradele

**

Imelikud silmavaated teevad egoistist inimese
Surm hakkab Jääraga tõtt vaatama
Surm paneb talle selga hõbedase jope
ja annab kandle kätte
sest noortemaailmale vastukaaluks
peab olema midagi ilusat ja püha
midagi hingelist et siis uuesti

rasedaks jääda ennast teostada
ja pühapildilt jõud tagasi saada
ja neljakümneselt teist noorust elada
toetada loomuliku naha ilu ja head maitset
So, this is Christmas
Ja plika ei saa kunagi pipraks
ega lähe koju nagu tänavale
Surm tuleb täna meile Jõuluvanaks
Lasnamäe alevisse
või teab kuhu
Surm läheb head tegema
Meie ei näe seda
Me oleme nii vabad
Nii mitmepalgelised

Me teeme egoistile jõulukingi
Kuuse all kaovad egoisti relvad
Surm tahab saada oma salmi.
There was a little girl

Või kuidas see oligi

Ma pean saama võtme
Pean keerama ukse seestpoolt lukku
Pean minema kuuse alla
ja alustama ringmängu
laulma kõrihäälle ja jääma kurdiks
Ukse taga jääb egoist ellu
üksi olles tuleb mõistus koju
minnakse tigidana mujale
klubisse pubisse nukulinna
rakkugi kaotamata
karvagi andmata
teisele süütusele

IRJA VAHER

Lihavõtteluuletus

Kui saabub ristilöömispäev, siis algab jaht –
mul kahe mehe vahel valida on raske,
sest ideaalis näeksin enda kõrval kaht.

Miks peaksin valima – kas Barabas või Jeesus,
neist küllap mõlemast on Jumalal hää meel,
üks poeg on sündind vihast,
teine inimlihast –
seepärast mõtelda, Pilatus, lase veel.

Ei ole süütu enam see, kes uljalt töötas,
et vagaks Maarjaks saab ning lõpeb meestelant,
nüüd Jeesus-Barabas: kui emma-kumma kaotan,
sa lähed neitsi juurde – tuled hoora mant.

Kui saabub lihavõte, kevad röövib lume,
pantvangiks lindprii Antoine on võtnud öö,
siin Mazda tagaistmel koksimegi mune,
ning homme ristil juba ripub kolkamäel
see, kes sul eile baaris veriseks lõi nina –
seepärast temale ei koida enam päev,
et käskis valida – kas Barabas või sina.

Ei ole ühtki nutvat Maarjat teda võidmas,
üks krimpsus turueit sääll ainult tõstis häält,
kui ristilt maha võeti meest, kes oli surnd.
Ta kriiskas: miskit enam varjata ei ole.

Tuul kintsud paljastas, kui tõstis kleidiäärt
– see ülestõusmispüha hommik oli kole.

Kõrk kaamlite markiis

Nii väga tahaks, ah kuis tahaks, tahaks,
ma tahaks hirmsasti – sa seda veel ei tea,
ja kui sa teaks, siis küllap paneks pahaks,
– seepärast endal hoian selle mõtte hea.

Ma tahaks hommikul ja tahaks päeval, õhtul,
ma tahaks ilmatuma sagedasti, sest –
üks õõnes tunne salamisi poeb mu kõhtu,
ei piisa kõhutäiteks mulle viibetest.

Mis tapvalt ebardlikke tundeid oled tihand
sa minu südamesse poetada, Araab?
Ma sinusuguseid, hõrk võlur, olen vihand,
ning tõrksalt sadulasse kadunud, kui taas
mind pihast puudutada oled tahtnud tasa,
Araab, ma olengi kõrk kaamlite markiis...

Nii väga tahaks, ah kuis tahaks olla
ma käbe krants, kes peatab karavani teel!
Ma tahaks hirmsasti, mu mees – sa veel ei tea,
ja kui ka teaks, siis küllap paneks pahaks
mu võikaid plaane sa – need pole üllad mitte,
sest iial üllas pole jumalanna Nike.

Ma tahaks hommikul ja tahaks päeval, õhtul –
sul sõja kuulutan – nüüd alistu, Araab!
Pea minu ustavate verekoerte kõhtu
läeb tükk su reiest, tükk su kõhu alt.
Ei ole kannibal ma ega Aleksander,
kuid rooga raisata ei ole minu viis –
talt võtan kõik, mis saan,
Araab – kas ma ei öelnud siis,
et mina olengi kõrk kaamlite markiis?

Kes väga tahaks,
ah kuis tahaks, tahaks –
Ma tahaks hirmsasti – ma seda veel ei saa,
ja kui ka saaks, siis küllap paneks pahaks,
seepärast elu sulle jätan – hõrk Araab.

VEIKO MÄRKA

LUGUSID EESTI SUURMEESTEST

1.

Friedebert Tuglasel oli väga ablas naine. Kõik, mida Tuglas talle sünnipäevaks kinkis, sõi otsekohe ära.

Kord kinkis Tuglas naisele hõberebasekasuka. Naine sõi kasuka ära. Teine kord kinkis Tuglas naisele sünnipäevaks jalgratta. Naine sõi ka jalgratta ära, ilma et oleks enne korralikult määridagi viitsinud.

Kolmandaks sünnipäevaks kinkis Tuglas naisele kimbu roose. Järgmisel hommikul aga ehmatas: naine oli roosid ära söönud.

“Oi-oi-oi! Nüüd sa saad küll kõhuvalu! Neil olid ju okkad küljes!” muretses Tuglas.

“Ära muretse! Okkad roosis on nagu rosinad saias,” lohutas naine.

Tuglasele see lause meeldis. “Nagu päris aforism kohe!” mõtles ta ning tundis targa naise üle uhkust.

Hiljem hakkas Tuglas ka ise igasuguseid aforisme ja marginaale välja mõtlema. See oli talle kenakeseks meelelahutuseks ning tõi ka ühteist sisse.

2.

Ühel sügisel hakkasid August Gailitil juuksed välja langema.

Esialgu ühe karva haaval, varsti juba salgukaupa, lõpuks lausa lavii-nina. Ei pidanud õöl ega päeval vahet.

Paari nädala pärast oli terve korter paksult juukseid täis. Eriti hull oli olukord köögis, kus Gailit end tavaliselt kammis. Varsti ei pääsenud ta enam läbi juuksekuhilate pliidi juurde ning pidi päevade kaupa ilma sooja söögita läbi ajama.

Nälja ja mure tõttu ei saanud Gailit enam öösiti magada. Tema silmad muutusid rähmaseks ja vajusid auku, suust tuli aga pidevalt halba lehka.

Viimaks tuli Gailitile hea mõte. "Hakkan õige juustega pliiti kütma!" otsustas ta.

Mõeldud, tehtud. Varsti hubiseski koldes lõbus tuluke. Köök läks soojaks ning ka ruumi sai rohkem. Gailit hõõrus rahulolevalt käsi ning asetas pliidile teekannu.

Pärast aga istus mõnusasti kiiktoolis, rüüpas teed ja vaatas, kuidas akna taga möllab lumetorm.

Elu ei tundunudki enam nii hirmus.

3.

Marie Under oli anderikas ja veetlev poetess. Kahjuks aga väga upsakas. Ta pidas ennast Poola printsessiks ning käis seetõttu pidevalt ringi, nina püsti.

Sageli sadas vihm Underile otse ninasõormeist sisse ning ta ei saanud korralikult hingata.

Sellesse ta surigi.

4.

Eduard Vildel oli kolm poega. Kõik tublid ja korralikud noormehed.

Kui Vilde koos poegadega söögilauas istus, ei kukkunud keegi neist toolilt maha.

Ka Vilde ise püsis veel vanas eas väga hästi toolil. Istus nagu valatud.

Kirjanikud kogu maailmast käisid sageli Vildet ja tema tublisid poegi imetlemas. Paljud neist õppisid seejärel ka ise paremini toolil istuma.

5.

Gustav Suitsul oli kaks poega ning kaks tütar.

Kui Suits vanaks jäi, muutus tema mälu nõrgaks ning ta ei tundnud enam oma lapsi ära. Suits pidas neid majja tunginud röövliteks ning ajas revolvriga mööda tube taga.

Suitsu pojad ja tütreid elasid alalises hirmus ning värisesid oma elu pärast. Nad nutsid sageli ning kirjutasid presidendile palvekirju, milles palusid isalt revolver ära võtta.

Suits, kes vanadusnõtruse tõttu ühelegi röövliks peetud lapsele pih-ta ei saanud, elas samuti alalises hirmus ning värises oma elu pärast.

Ta nuttis sageli ning kirjutas presidendile palvekirju, milles palus endale kuulipildujat.

6.

1934. aastal avati Tartss Gildi tänaval Jaan Tõnissoni ratsamonu-ment.

Monument kujutas hõbedases husaarimundris Tõnissoni, kes istub neljakäpakil roomava Konstantin Pätsi seljas ning hoiab seda valjas-test.

Päts oli alasti ning triibuline nagu sebra. Tõnisson aga hoidis käes kalliskividega ehitud *Postimehe* numbrit ning vaatas läbi selle nagu kiikrist uhkelt Tallinna poole.

Samal õhtul, kui monument avati, jalutas sellest mööda Friedebert Tuglas, kes oli parajasti teel *Loomingu* toimetusse.

“Ohhoo!” mõtles ta monumenti silmitsedes. “Ohhoo!”

Veerand tundi hiljem möödus monumendist Gustav Suits, kes oli samuti teel *Loomingu* toimetusse. Ka tema jäi seda silmitsema.

“Mis ohhoo?” mõtles Suits. “Mis kuradi ohhoo, aru ma ei saa?”

7.

Eduard Vilde pärines kõrgest soost. Tema isa töötas kümme aastat Mahtra mõisas toakoerana.

Eks see oli ka Vilde geenidesse jälje jätnud. Näiteks August Gailitit ta ei sallinud. Nii kui nägi, hakkas haukuma ja urisema. Kui lähema-

le pääses, hammustas säärest.

Seetõttu olid Gailiti sääred pidevalt armilised ning ta ei julgenud suvel lühikeste pükstega käia.

Anton Hansen Tammsaaret armastas Vilde seevastu meeletult. Nii kui nägi, hüppas tema najale püsti ja püüdis nägu limpsata. Haiglane ja kidur Tammsaare ei pidanud säärasele rünnakule muidugi vastu ning kukkus pikali.

Seejuures lõi ta alatasa oma põlved siniseks ega julgenud seetõttu suvel lühikeste pükstega käia.

8.

Oskar Luts oli lapsepõlves sõnakuulmatu ja koerust täis poiss. Ei tahtnud kuidagi kooli minna. Isa pidi teda joonlauaga nüpeldama, lõpuks aga sedelgarihmadega vankri külge kinni siduma ning kooli sõidutama.

Aga selleks ajaks, kui Luts isaga koolimajja jõudis, olid tunnid juba alanud.

Koolis ei püsinud Luts kuidagi ühe koha peal paigal. Muudkui jooksis tunni ajal mööda klassi ringi nagu lollakas. Õpetaja nüpeldas teda joonlauaga, lõpuks pani aga ühe rõugearmilise näoga poisi kõrvale istuma ja sidus sedelgarihmadega tooli külge kinni.

Kui Luts seotud sai, olid tunnid juba lõppenud.

Lapsed läksid koju, õpetaja samuti. Klassituppa jäid ainult Luts ja rõugearmiline poiss. Selgus nimelt, et õpetaja, va kobakäpp, oli kogemata ka rõugearmilise poisi tooli külge sidunud. Nii pidid nad üheskoos hommikuni ootama, aeg-ajalt kibedaid pisaraid valades.

Hiljem sai rõugearmilisest poisist kuulus luuletaja Henrik Visnapuu. Et Lutsuga koos veedetud ööd mitte unustada, kandis ta alati rinnast taskust krüsantheemiõit.

9.

Friedebert Tuglasel oli kaks poega. Mõlemad lollid.

Nad röökisid ja huilgasid päevad läbi ning jooksid ringiratast ümber maja. Sageli pörkasid nad peadpidi kokku ning röökisid seejärel

veel rohkem.

Et lollidest poegadest vähemalt suvel rahu saada, saatis Tuglas nad maale karjaseks.

Vanema poja saatis Tuglas Haaslava valda.

Pojal hakkas üsna ruttu igav üksinda loomade juures konutada ning ta otsustas külameeste arvel pisut nalja teha.

“Appi! Appi! Hundid on karja kallal!” pistis ta röökima.

Ehmunud külamehed jooksid kirveste ja kaigastega kohale, aga hunte polnud kusagil näha. Ainult Tuglase poeg vähkres suurest naerust kõverana maas. Vihaselt vandudes läksid mehed koju tagasi.

Natukese aja pärast kuulsid jälle Tuglase poja karjumist: “Appi! Appi! Hundid karja kallal!”

Külamehed jooksid taas kohale, ent peale irvitava karjuse ei leidnud eest midagi huvipakkuvat.

Õhtul ilmus metsast tõepoolest välja hundikari ning hakkas loomi murdma. Tuglase poeg kutsus taas talumehi appi. Need aga arvasid, et poiss teeb jälle vingerpussi ega liigutanud oimugi. Hundid murdsid segamatult terve karja maha.

Kui kuritöö avastati, oli pahandus suur. Poisile anti kõvasti peksta ning ta jooksis kibedasti nuttes koju.

Noorema poja pani Tuglas karjuseks Tähtvere valda. Juba esimesel päeval ilmusid metsast hundid ning hakkasid loomi murdma.

“Appi! Appi! Hundid on karja kallal!” pistis poiss kisama. Külamehed jooksid kirveste ja teivastega kohale ning hundid põgenesid paku.

Varsti ajas nälg võsavillemid taas metsast välja. Tuglase poeg hüüdis jälle mehi appi. Need jooksid suure rutuga kohale ning ajasid kiskjad minema.

Õhtul ilmusid hundid kolmandat korda karjamaale. Jälle hüüdis poiss mehi appi, need olid aga suurest jooksmisest nii väsinud, et ei jõudnud oimugi liigutada. Hundid murdsid segamatult kogu karja maha.

Harimatu külarahvas arvas, et Tuglase poeg on nõid või libahunt, kes ise hunte ligi meelitab. Poisile anti kõvasti peksta ning ta jooksis kibedasti nuttes koju.

Otse Tuglase maja ees pörkasid pojad peadpidi kokku ning kukku-

sid meelemärkusetult maha.

Aga vähe sellest. Veerand tundi hiljem tuli Tuglas ise *Loomingu* toimetusest, komistas poegade otsa ning kukkus samuti maha.

“Tütardega oleks kergem!” oli tema viimane mõte enne meelemärkuse kaotamist.

10.

Juhan Liivi elu oli juba lapsepõlves raske. Polnud tal isa ega ema. Polnud õiget kodugi. Liiv elas külavainul kiige all.

Õhtuti, kui ümberkaudsed noored kiikuma tulid, sai ta alatasa kiigelauaga vastu kukalt ning kaotas meelemärkuse.

Mida suuremaks Liiv kasvas, seda sagedamini tema pea kiigele ette jäi.

Pikapeale harjus Liiv oma olukorraga siiski ära ning see hakkas talle isegi meeldima. Ta kutsus ise noori kiikuma, et kiigelauaga vastu pead saada ning meelemärkuse kaotamise järel igasuguseid kummalisi nägemusi näha.

Aga mis lõbu on kiikumisest, kui keegi oma peaga kogu aeg hoo maha võtab? Ei tahtnud noored enam kiigele tulla.

Ja Liivi elu muutus üha raskemaks.

11.

Friedebert Tuglasel oli kaks tüdarta. Mõlemad väga targad.

Nad vaidlesid igas asjas isale vastu ning surusid teda oma argumentidega nurka.

Et tarkadest tütardest vähemalt suvel rahu saada, otsustas Tuglas nad suveks maale karjaseks saata. Vanema Tähtvere, noorema Haaslava valda.

Mõeldud, tehtud. Juba samal õhtul läks ta tütarde tuppa uudist teatama.

“Ka tütardega on raskusi,” oli tema viimane mõte enne meelemärkuse kaotamist.

ERKKI LUUK

Inseneri-eri

kavandab insener
oma samme
mitu päeva ette,

et hiljem
oleks vähem

põhjust
rahulolematuseks laadis:
“meie artur
käib tagurpidi
nagu mets.”

samas
ei saa jäetud
salamisi röömustamata:
“insener
käib kah!”

käies raiub insener
veel omakorda
takka üles

lisaks sellele
seisab igal sügisel
inseneri ees
raske inseneri-eri -
valik iseendaga

insener tahab
koguneda parvedesse
nagu teised
elektrimontöörid

Metsas

mets mühab
nagu hetk oinast

metsas müttab lind
nagu eraldi protsess

hommikul sööb lind dokumente
mets mühab, kabinet

linnu nokal udujas pisar,
lind müttab, nagu protsess

Palitu

KONRAD: rahvaaiad
Volga peal,
kodanluse veretöö
on seal

tore tuvi
tuiab näotult,
kuub ja vammus
katki saetud

linnul meelde
tuleb palit
nagu siis,

kui polnud pilat
kodanluse poolt see ära,
ehkki keelata
ju püüdis tuvi:
“Palin!”

(kodanlus end
tema palitusse
puuris,
voodri lahti löikas,
nööbi välja juuris)

palit,
tuvilt seljast võetud,
põhjendas veel,
ärevusse aetud:

kodanlus
mu õiguste
peal tallab –
sitta loobib,
pori kallab

mõirgav luule,
keeruline
(tõenäoliselt metafüüsiline) luule,
tuvil
katki rebib huule:

“kodanlased,
nüüd me kuulgem
jutlust,
millest kasvab
kommunistlik riik!”

rahvaaiad
Volga peal,
kodanluse veretöö
on seal

tore tuvi
lesib näotult,
kuub ja vammus
katki saetud

linnu südamest
ent välja voorib
sipelgas,
kui talunik,
kes uhkeldab,
kalosse proovib.

KOSTABIST

Aastavahetusel 1998/1999 toimus Roter-
manni Soolalaos Eesti Kunstimuseumis
Mark Kostabi maalinäitus, kus kunstnik
eksponeeris mitmeid mittemüüdavaid
töid. Ometi oli õhus endiselt tajuda lee-
bet umbusku – kas ta maalib ainult raha
pärast ja milline on tema loodu “tõeline
väärtnus” ja kui palju teda Läänes üldse
tunnustatakse? Eks tulevik anna paljudele
küsimustele vastused, kuid praegusel
hetkel on meil olemas mitme Euroopa ja
Ameerika tippkunstiteadlase arvamused
Kostabi kohta, mida pakume siinkohal
lugeda. Eesti kunstimaailmale on enamik
siinkirjutajaid tuntud suurused, kõik nad
kuuluvad vanemasse põlvkonda ja väljen-
davad oma pooldavat suhtumist Kostabis-
se.

EDWARD LUCIE-SMITH, inglise kunstiteadlane

[Jeff] Koonsi töö kontseptuaalset elementi – intellektuaalse terrorismi elementi – rõhutab asjaolu, et ta ei ole [oma teoste] tegelik teostaja. Tema tellib skulptuure oskustööliselt – näiteks puuskulptuure teevad Black Foresti puunikerdajad, kes üldiselt toodavad sentimentaalseid asjakesi turistidele. Koonsi enda roll on organisatoorne ja ülevaatav. Ta pole ainus, kes niimoodi töötab. Maalija Mark Kostabi, näiteks, rõhutab fakti, et ainsad autent-
sed Kostabid on need, mille maalimisel ta pole otseselt osalenud.

GEORGE BAILEY, East Carolina University

Et Kostabi ei ole *Armastajaid* ise maalinud, siis näib selle esitamine ehtsa Kostabi kunstiteosena piirnevat võltsinguga. Kuid selle käsitlemine teatud mõttes võltsinguna on samuti problemaatiline. (...) Ent väide, et *Armastajad* on ehtne Kostabi, on sama problemaatiline.

Tavaliselt arvatakse, et maal ei saa olla S-i ehtne kunstiteos, kui S pole seda kavandanud ega teostanud. Niisugune käsitlus ehtsast kunstiteosest ühendab endas kaht arusaama: originaalsust ja autentsust. Ent varem või hiljem taipab iga kunstiuuriija, et kunstiteose autentsus ei garanteeri veel selle originaalsust. (...) Et Kostabi maalid on niisama originaalsed kui enamik kunstiteoseid, siis ma tegelen järgnevas nende autentsuse küsimusega. (...)

Kunstiteose kui pelga eseme saamisloost huvitumine ei tähenda veel tingimata huvitumist neist saamisloolistest teguritest, mis määravad maali identiteedi S-i autentse kunstiteosena. Maali kuulus kindlast maalijast sõltuvasse maalideklassi ei kattu pärast Kostabit enam maali kuulususega S-i ehtsate kunstiteostena määratletavasse maalideklassi. Mõne inimese jaoks on see järeldus ülimalt terve mõistuse vastane. Neil on raske aktsepteerida, et maal, mida Kostabi ei maalinud, võib olla Kostabi kunstiteos. Nad ei taha tunnistada, et maalid võivad olla

paljundatavad kunstiteosed. Kui nad avastavad *Armastajate* saamisloo, siis nad väidavad, et *Armastajad* ei ole ehtne Kostabi. Kunstikogujad, keda huvitab ainult see, mida Kostabi on tegelikult maalinud, võivad pidada *Armastajaid* koguni võltsinguks. Ma olen püüdnud põhjendada, miks niisugused laialt levinud arusaamad ei leia toetust ei Goodmani ega Danto kunstiteooriast. Õigupoolest Danto teooria koguni vastandub niisugustele arusaamadele. Kui Danto teooria on õige, siis kolleksionäär, kes muretseb selle üle, kes on tegelikult *Armastajad* maalinud, ei suuda hinnata teose tänapäevast olemust.

(Amateurs Imitate, Professionals Steal. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 47:3, Suvi 1989, lk 221–227.)

THOMAS MCEVILLEY, New York University ja Rice University

Kostabi on juba aastaid intensiivselt uurinud assistentide abil produtseeritava kunsti võimalusi ning esitanud tavatult detailse ja ausa käsitluse niisugusest meetodist, mis Euroopa traditsioonis ulatub tagasi vähemalt Giottoni. (...) Kostabi on halastamatult muutnud küsitavaks kunstniku ja tema abiliste töösuhetes peituva võimudünaamika. See meenutab kohati Hegeli käsitlust isanda ja orja vahekorra. Ta on toonud esile ka selle võimudünaamika majanduslikud alused, paigutades selle traditsiooni 1980ndate ja 1990ndate *hilise* hiliskapitalismi konteksti. Samas on alati alltekstiks humanistlike tungide säilimine võimuhierarhias. (...)

Minu jaoks seisneb Kostabi *oeuvre* tema

terviksüsteemis. Kogu ta ettevõtmine vihab Warholi vabrikule ja sel näib olevat performatiivne staatus. Warholi ja Kostabi vahekorras kajastub Marxi kuulus mõte ajaloo kordumisest kaks korda, esmalt tragöödiana ja seejärel farsina. Kostabi on leppinud tõsiasjaga, et ajalugu on talle määranud selles valemis teise rolli. Ta võtab selle vastu tõsiselt ja professionaalselt, justkui mõeldes: tööd tuleb teha mis tahes varjundimustriga, mida ajastu nüüdisetikele juhtumisi heidab – see kujutabki endast kunstniku materjali.

Iga artefakt kannab nähtamatult endaga mälestust enese produtseerimise protsessist, kuid harilikult seda eiratakse või tõrjutakse. Kui enamasti luuakse maale, et need kuulutaksid oma kohalolu lihtsalt iseendana, siis Kostabi pilt kuulutab avalikult mälestust omaenda produtseerimise protsessist. Kostabi Maailma struktuur, selle suhete hierarhiad ja nende esiletõmine kapitalismi kalgis ja kontrastses valguses – kõik see hõljub nähtamatult iga pildi ümber. Pealegi kätkevad paljud 1990ndate maalid tsaate Michelangelolt kuni Duchamp'i ja Magritte'ini. See lisab maalide tegelikule toimele veel ühe kihi – nad hõlvavad kultuurilist aegruumi oma näilise lihtsusega, mis varjab tõelist keerukust.

(Eessõnast raamatule: Mark Kostabi. *Conversations with Kostabi*. Journey Editions, 1996.)

SAM HUNTER, Princeton University ja MoMA, New York

Kujundades enesele omapärase vilka stiili ja vastandudes oma aja kõrgmodernismi-

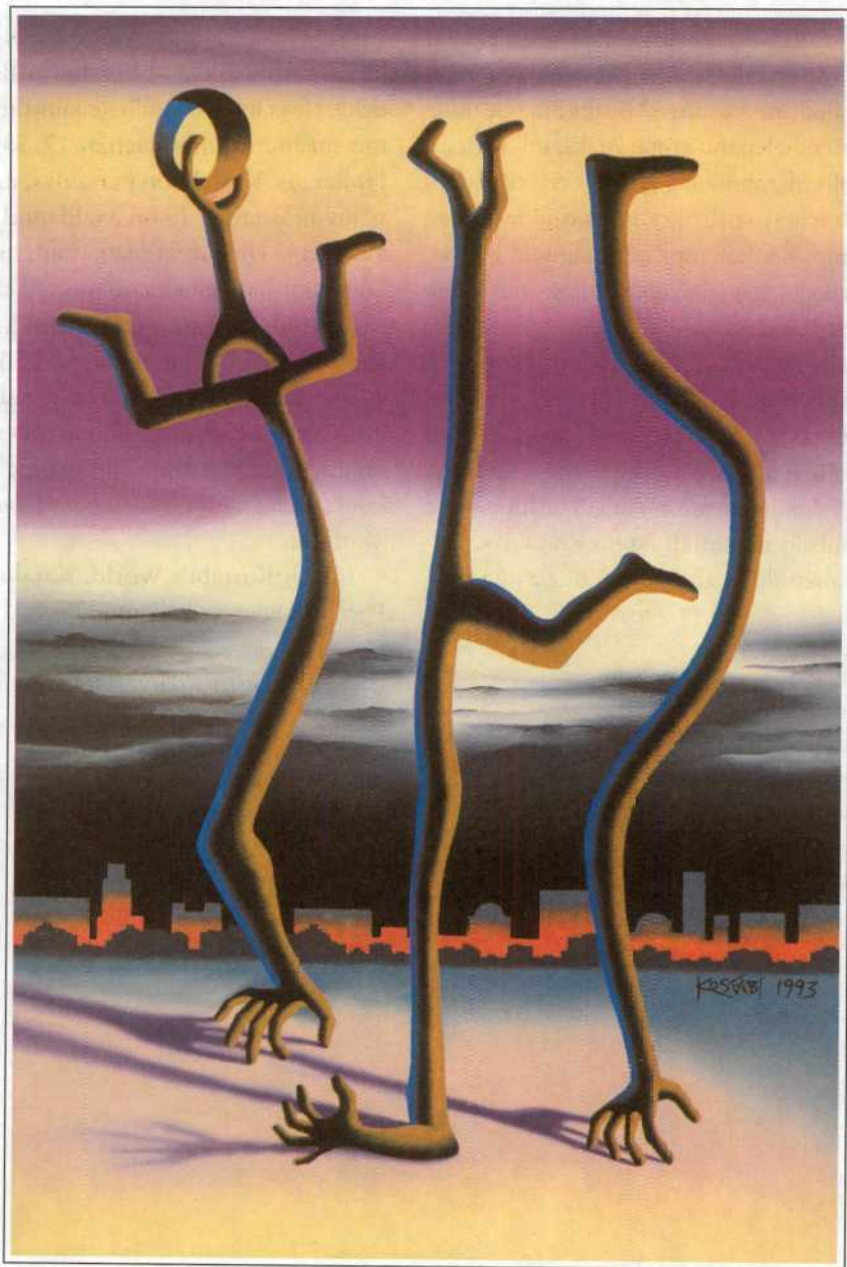
le, astus Kostabi peavoolust kõrvale, kuid see andis talle hea stardipositsiooni. Isegi ta heitlused osutusid heaks aineks, mille abil tähelepanu võita. Ajaks, mil Kostabi kolis idarannikule, olid ta varased, James Thurberi stiilis koomiksid juba minev kaup. Kostabi asus kohe suhteid looma, osaledes igal võimalikul kunstisündmusel, otsis vahendajaid ja juhendus hoiakust, mille ta võttis hiljem kokku lõikavasse, ehkki pisut kalki aforismi: "Pole olemas vallutamataid asju, vaid ainult kehvad vallutajad".

Maailmas, mis oli juba kunstiobjektid kaubaks muutnud, osutus Kostabi edukuse metodoloogia ja mütoloogia jultunud,

ent relviuks tegevalt otsekoheks ja tabavaks nõksuks, sobivaks tollasele deliirisele ja inflatsioonilisele kunstiturule, mis meenutas tulbimaaniat 17. sajandi Hollandis. Kostabi on paradoks, aga ka võluv mõistatus. Ta on avaldanud oma kunstist ja elust sarja raamatuid, mis on kõik sama jõuliselt ennastupitavad ja enesekesksed nagu neis esindatud kunst. Neist viimases dokumenteerib ta üksikasjalikult oma motiive ja meetodeid ning avaldab saladusi, mille abil ta on endast kujundanud kunstimaailma kõige kuri-kuulsama *enfant terrible*'i pärast varajast Warholit.

(Mark Kostabi's World. Kataloogis: Poetry of Silence. Jenkinton Press, 1998.)

Tekstivaliku teinud Heie Treier

KALEV MARK KOSTABI

—
Surreaalne aeroobika (Videvik).

Õli, lõuend.
60,96x40,64 cm.
1993.

KALEV MARK KOSTABI

Mineviku haare.

Õli, lõuend.

60,96x45,72 cm.

1996.

MIKKO LAGERSPETZ

POSTSOTSIALISM KUI NAASMINE Märkmeid ühest kõnestrateegiast

1. Sissejuhatus

Postsotsialistliku Euroopa praegusi arenguid on mitmesugustes seostes tõlgendatud kui nende ühiskondade “naasmist” mingi varasema staadiumi juurde. Seda on teinud niihästi kõnealuste maade poliitikud kui ka välismaa analüütikud. Pärast raudrimba varisemist on postsotsialistlike poliitikute üheks lemmikstrateegiaks saanud viitamine Teise maailmasõja eelsete aastate väidetavalt demokraatlikule kogemusele neis maades. Selles retoorikas kannab “naasmine” valdavalt positiivseid kõrvaltähendusi. Teisest küljest on näiteks paljud välisteoreetikud ja ajakirjanikud tõlgendanud sotsialismijärgseid etnilisi tülisid ja ekstremistlikke liikumisi kui sajanditevanuste vastuolude väljendust, mis autoritaarne riik oli ainult ajutiselt alla surunud. Demokraatia väljavahetid näevad nad sõltuvana mõnikord ebademokraatlikust “poliitilisest kultuurist”, mis valitses Kesk- ja Ida-Euroopa maades enne kommunistlikku võimu. Sel puhul nähakse “naasmist” takistusena

“moderniseerival siirdeteel”.

Siinse artikli eesmärk pole siiski hinnata, kas oleme ka “tegelikult” tunnistajaks allasurutud traditsioonide ja ühiskonnaelumallide juurde naasmisele. Pigem tahaksin uurida seda kõnestrateegiat, mis postsotsialistlikku kogemust “naasmisena” esitab. Kõigepealt vaen selle strateegia sagedase kasutamise põhjusi. Seejärel uurin eri viise, kuidas naasmisele viidatakse. Nende hulka kuuluvad postsotsialismi käsitlemine tagasiteena ajaloolise “tõe”, “rahvuse” juurte ning “normaalse” ühiskonna juurde ja lõpuks – naasmisena “Euroopasse”. Kasutatavad näited on valitud üpris meelevaldselt erinevatest postsotsialistlikest maadest. Paljud neist pärinevad Eestist, postsotsialistlikust maast, mida ma kõige paremini tunnen. Kahtlemata kasutatakse naasmisretoorikat mõnel maal rohkem ja teistmoodi. Siin pole ma siiski ette võtnud maadevahelist võrdlust. See töö seisab alles ees. Lõpetan artikli mõne mõttega, mis ei puuduta minevikku, vaid tulevikku.

Artikkel on osa uurimisprojektist, mida on toetanud OSI/HESP-i Research Support Scheme ja Kone sihtasutus (Helsingi). Inglisekeelne originaal on ilmumas ajakirjas *East European Politics and Societies* (Berkeley, University of California Press).

2. Miks naasmine?

Suur osa teaduslikust diskussioonist 1989. aasta sündmuste üle on võetav kokku ühteainsasse küsimusse: kas kujutasid need endast edasi- või tagasiminekut ajaloolises “moderniseerumisprotsessis”? Kas kinnitas see murrang lõplikult liberaalse demokraatia ülimust teiste valitsemisvormide ees või oli tegelikult hoopis tegemist tagasilangusega autoritaarsusse, mida kannustavad ürgsed tungid?

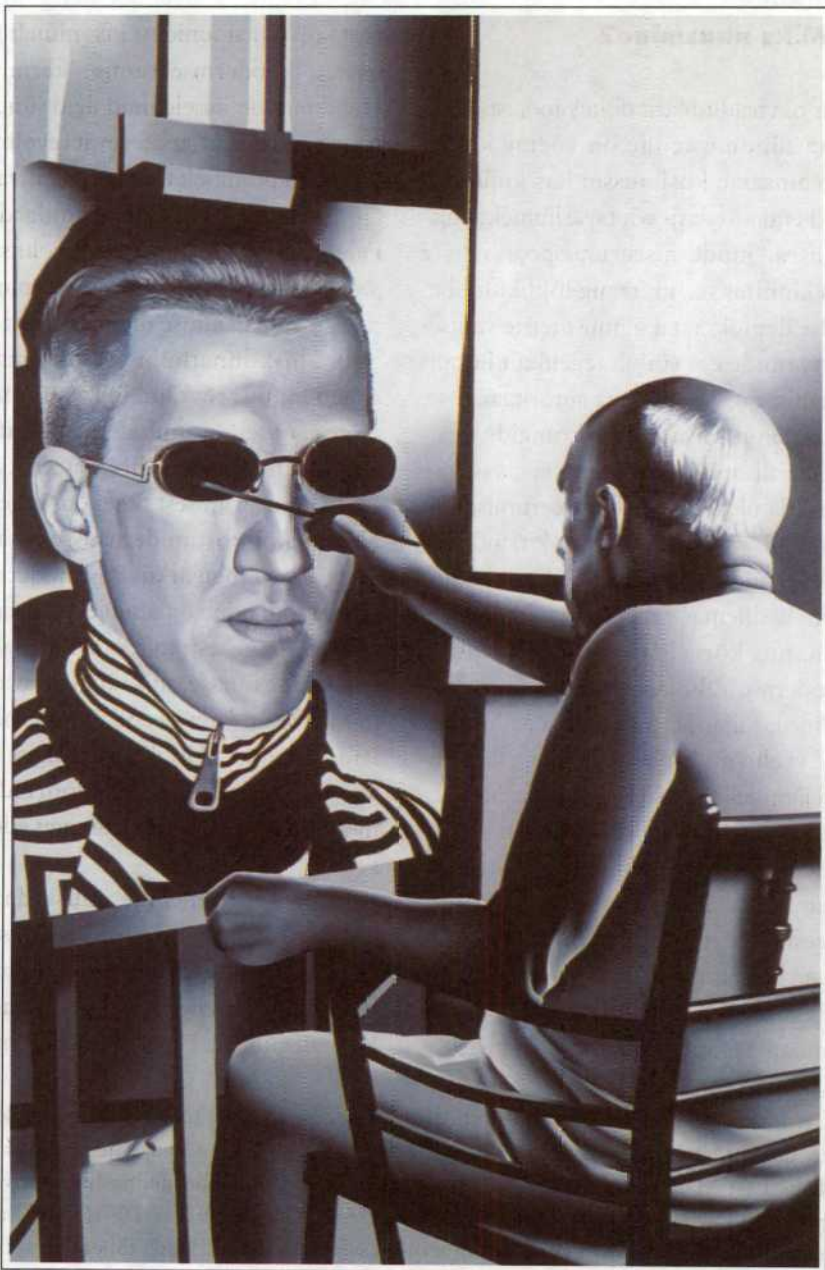
Sotsialismijärgset muutust ei saa iseloomustada üksnes “moderniseerumisena”. Tõsi küll, suur osa vastavast kirjandusest on hakanud eelnenud, sotsialistlikku süsteemi käsitlema “eelmodernse” korraldusena, mis kõrvaldas pooleks sajandiks “modernse” ühiskonna põhielemendid – s.o turu, rahanduspoliitika, maailmavaadete ja eluviiside paljususe. Selle käsitlusviisi järgi tekitas tehnika areng ja haridustaseme tõus niihästi vajaduse kui ka võimaluse hüljata juba anakronistlikuks muutunud valitsemissüsteem. Väga erisugustest teoreetilistest lähtekohtadest hoolimata on niisugused autorid nagu Jürgen Habermas, Francis Fukuyama ja Zygmunt Bauman esitanud oma käsitlused 1989.

aasta revolutsioonidest just nimelt niisugustes, “moderniseerumise” terminis.¹ Habermas on kirjeldanud neid sündmusi pettumusega kui “tasategevat revolutsiooni”, mida peamiselt motiveeris rahva soov “jõuda järele” Lääne elustandarditele. Fukuyama on pidanud neid revolutsioone lõplikuks toetuseks liberaalse demokraatia ja turumajanduse ülimusele mis tahes muu ühiskonnatüübi ees. Bauman on rakendanud revolutsioonisündmuste mõtestamiseks postmodernsuse-mõistet, väites, et loobumine ühiskonna sotsialistlikust planeerimisest tähendas tegelikult üleminekut postmodernsusse, st ajaloo järgmise arengujärku. Postmodernistlik ühiskond hoidub oma subjektide vajaduste määratlemisest; ta toodab lihtsalt üha rohkem ressursse, mis võimaldavad inimestel rahuldada iseenda poolt määratletud vajadusi.² Hoolimata kõigist erinevustest, seletavad need teooriad seda muutust evolutsioonilise arengu edusamuna.

Ometi ei tohiks me unustada pisut teistsuguseidki modernsuskäsitlusi, mis domineerisid veel paar aastakümnet tagasi. Enne thatcheristliku poliitika sündi kapitalistlikus Läänes tähendas “moder-

¹ Z. Bauman, *Intimations of Postmodernity*. London & New York, 1993; F. Fukuyama, *Ajaloo lõpp? Looming* 1990, nr 3, lk 375–38; F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*. London, 1992; F. Fukuyama, *The Modernizing Imperative. The USSR as an Ordinary Country. The National Interest*, Kevad 1993, lk 10–18; J. Habermas, *Tasategev revolutsioon ja pahempoolse revisjoni vajadus. Mida tähendab sotsialism täna? Vikerkaar* 1992, nr 9, lk 36–44; nr 10, lk 29–40. Vt ka M. Lagerpetz, 1989 – veturi vai hätäjarru? Keski- ja Itä-Euroopan vallankumousten modernistiset ja antimodernistiset elementit. *Sosiologia* 1998, nr 1, lk 43–52.

² Z. Bauman, *Intimations of Postmodernity*. Lk 168–169. Bauman mõistab sotsialismi kui modernistlikku diktatuuri vajaduste üle ja viitab Ferenc Fehéri, Agnes Helleri ja György Márkuse raamatule “Dictatorship over Needs” (Oxford, 1989).

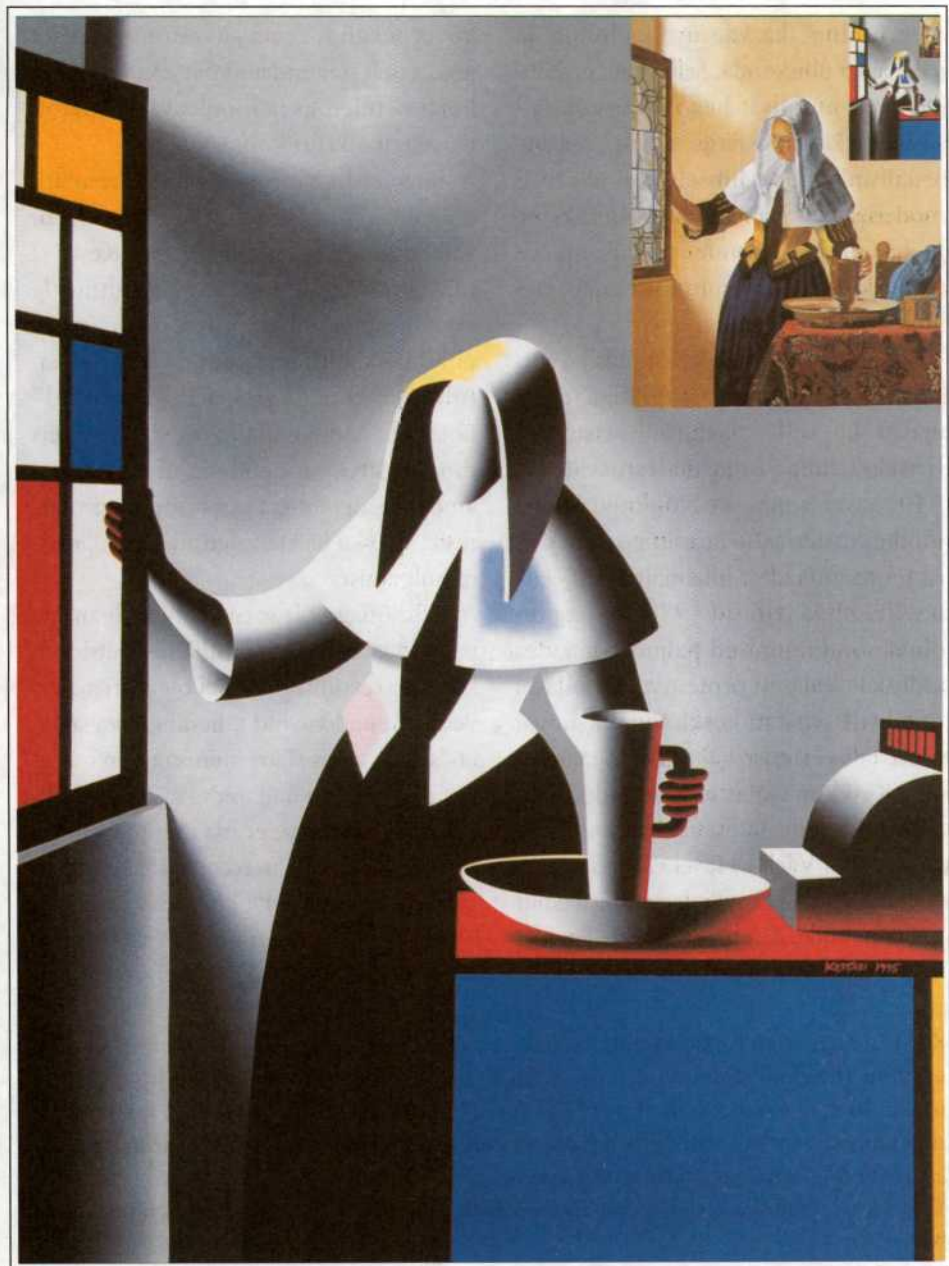
KALEV MARK KOSTABI

Kiilakas maalib meistriteost.

Õli, lõuend.

182,88x121,42 cm.

1989.

KALEV MARK KOSTABI

—
Naine aknal.
Õli, lõuend.
162,56x121,92 cm.
1995.

niseerumine” ka vaesuse kadumist ja egalitaarset ühiskonda. Selle arengu veduriks peeti moodsat heaoluühiskonda.¹ Niisuguse käsitluse järgi kujutas “reaalne sotsialism” endast lihtsalt veel üht teed “modernsusse” ja õigupoolest suutiski see ju teha kiireid edusamme paljude moodsat ühiskonda iseloomustavate näitajate vallas.

Säärane käsitlus oli kooskõlas ka sotsialistlike režiimide enesepildiga, mida jagasid ka selle sisemised vastased. Hruštšov lubas oma mälestusväärses 1959. aasta kõnes, et Nõukogude Liit möödub materiaalse heaolu poolest kõigist teistest maadest hiljemalt 1970. aastaks. Teisalt käivitusid 1980. aastate revolutsiooniliikumised paljudes maades looduskaitsealastest protestist – ja tollases kontekstis seostati keskkonnaküsimusi industrialiseerimise kahjulike tagajärgedega. Keskkonnaalastes aruteludes hakkasid väljenduma üldisemad antimodernsed hoiakud. Václav Havel väljendas seda hoiakut, öeldes, et totalitaarsed süsteemid on: “ennekõike (...) tõepoolest Lääne tsivilisatsiooni seaduspäraste tagajärgede

kõverpeegliid, tema süvasuundumuste groteskselt suurendatud pilt, ekspansiooni hoiatav tulemus ja lõpuks väga õpetlik teave tema kriisi kohta.”²

Revolutsioonide teine oluline eesmärk oli kaitsta rahvuskultuuri ja -identiteeti. Kuid olukorras, kus hädaohuna Kesk- ja Ida-Euroopa rahvaste rahvuskultuurile tajuti nõukogulikku progressiversiooni, pidid kõik niisugused püüded paratamatult rajanema “konservatsioonistlikul” hoiakul.³ Mõnel juhul võis see vastuseis modernsusele tähendada mitte üksnes ametliku ideoloogia poolt soovitud väärtuste, vaid ka Lääne valgustuslike väärtuste hülgamist.⁴

Ühesõnaga oli sotsialismi hülgamine paljuski ka antimodernistlik revolutsioon. Näib, et revolutsioonid ei ole alati ajaloo vedurid; nad võivad tähendada ka seda, et “selles rongis sõitev inimsugu on otsustanud tõmmata hädapidurit”.⁵ Kuid siin tuleb taas korrata, et ma ei püüa hinnata, mil määral olid need revolutsioonid ka päriselt “naasmised”; järelikult ei tarvita ma mõisteid “modernsus” ja “antimodernism” objektiivsete, üleajalooliste analüü-

¹ K. Müller, From Post-Communism to Post-Modernity? Economy and Society in Eastern European Transformations. Rmt-s: Social Change and Modernization: Lessons from Eastern Europe. Toim. B. Grancelli. Berlin & New York, 1995, lk 265–293; K. Müller, Vom Post-Kommunismus zur Post-Modernität? Zur Erklärung sozialen Wandels in Osteuropa. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 47. kd, nr 1 (1995), lk 37–64.

² V. Havel, Poliitika ja südametunnistus. *Vikerkaar* 1989, nr 9, lk 49. Essee on kirjutatud 1984.

³ Vt A. Shtromas, How Political Are the Social Movements in the Baltic Republics? *Nationalities Papers*, Vol XVIII, Nr 2 (Sügis 1990), lk 15.

⁴ G. M. Tamas, The Legacy of Dissent: Irony, Ambiguity, Duplicity. *Uncaptive Minds*, Vol 7, nr 2 (26) (1994), lk 19–34.

⁵ W. Benjamin, Gesammelte Schriften, Band I, 3. Frankfurt am Main, 1980, lk 1232; tsit. rmt-s: I. Fetscher, Überlebensbedingungen der Menschheit. Berlin, 1991, lk 7.

tiliste tööriistadena, vaid need kirjeldavad ajaloo sündmustes osalejate subjektiivset arusaamist oma tegevuse ajaloolisest tähendusest. Samuti tuleks märkida, et hoolimata kahe mainitud murrangutõlgenduse loogilisest kokkusobimatuses, kasutati neid murrangusündmuste aegu sageli mitte konkureerivate, vaid teineteist täiendavate argumentidena muutuse kasuks.

1989. aasta järgses kontekstis pole "naasmise"-mõiste oma atraktiivsust kaotanud. Õigupoolest on jutt mineviku jätkamisest ja/või taastamisest sageli retookrikavõttena kasutusel kõigis moodsates ühiskondades. See annab võimaluse kehtivate identiteetide, institutsioonide, normide ja tegude õiguspärastamiseks.

Teatavas teoreetilises mõttes on ühiskond lihtsalt selle praeguste liikmete omavahelistel konventsioonidel põhineva tegevuse tulemus. Niisugusena saab seda alati vaidlustada. Kuid esemestumisprotsessis muutub ühiskond objektiivseks reaalsuseks: ta hakkab paistma oma üksikliikmetest sõltumatuna.¹ Nende ning ühiskonna vahel tekib teatav distants. Praeguse ühiskonnakorra algupära tagasiviimine minevikku on üks viis seda distantsi tekitada. Ühiskonnakorraldust, mis on meie kaasaegsete loodud, on palju liht-

sam kahtluse alla seada kui korraldust, mis pretendeerib põhinema traditsioonil.

Naasmisidee käsitlemine inimeste identiteedi tugevdamise ja institutsionaalse korra legitimeerimise vahendina aitab mõista, miks see postsotsialistlikus Euroopas nii oluliseks on saanud. "Siirdeks" nimetatava protsessi sügavust on raske üle hinnata. Postsotsialistlikku demokratiseerumist eristab teistest sellesarnastest protsessidest, mida ühiskonnateadlased on uurinud, esiteks asjaolu, et lisaks poliitilisele üleminekule tuleb luua ka ettevõtjate klass, ning teiseks on mitmel juhul tulnud uuesti määratleda rahvuse täpne tähendus. Protsessi viimati mainitud aspekt tähendab rahvusliku identiteedi, kodakondsuse ning rahvusriigi territoriaalsete, ühiskondlike ja kultuuripiiride uuestimääratlemist. Niisuguse ülesannete paljususe pärast on Claus Offe nimetanud seda arengut "kolmiktransformatsiooniks"². Selle protsessi kõik aspektid aga võimendavad identiteedi ja legitiimsuse küsimusi – millele "naasmise"-kontseptsioon näibki andvat vastuse.

3. Tagasi töö juurde

Nagu üldiselt teada, oli historiograafia sotsialismimaades allutatud poliitilistele piirangutele. Ajaloolased pidid kirjutama

¹ Vt P. L. Berger & Th. Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London, 1981. Näib, et sotsiaalkonstruktivistlike lähene-misviise pole postsotsialistliku murrangu uurimisel veel täiel määral rakendatud. Ühe katsena vt M. Lagerspetz, *Constructing Post-Communism. A Study in the Estonian Social Problems Discourse. Annales Universitatis Turkuensis, Ser B, Tom. 214, 1996.*

² C. Offe, *Varieties of Transition. The East European and East German Experience*. Cambridge, 1996.

KALEV MARK KOSTABI

—
Automaatne maalimine.

Õli, lõuend.

121x91,44 cm.

1991.

KALEV MARK KOSTABI

Terita oma mõistust (Õõ).

Õli, lõuend.

60,96x45,72 cm.

1992.

kooskõlas ametliku marxistliku õpetusega ning seejuures rõhutama, kui sõbralikud suhted on sotsialistliku rahvastepere liikmete vahel juba sajandeid valitsenud. Teisalt oli hilisemas ajaloos palju tähtsaid sündmusi, mida ei tohtinud avalikult käsitleda, – “valged laigud”, millest paljud seostusid Stalini ajaga ja Teise maailmasõjaga. Nende hulka kuulusid stalinlik puhastustöö ja selle ohvrid, põllumajanduse kollektiviseerimise jõhkruks, Stalini vastased ülestõusud, paljud nõukogude süsteemi ekspordi meetodid, sakslaste väljaajamine Kesk-Euroopast, Katõni massimõrv ning – võib-olla suurima tabuna – Hitleri ja Stalini pakt sõja eelõhtul ning selle salaprotokollid, mis jagasid Ida-Euroopa Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel.

Nende “valgete laikude” täitmise püüded kujutasid endast 80ndate lõpu revolutsioonisündmuste esimesi märke – näiteks Eestis algas ametliku historiograafia oluline ja järjest radikaalsem kriitika juba 1986. aastal.¹ See kriitika jõudis oma suurima võiduni 1989. aasta jõululauapäeval, kui Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongress Eesti ja teiste Balti riikide esindajate survele tunnistas 1939. aasta pakti salaprotokollide olemasolu ning kuulutas need juriidiliselt kehtetuks.² Selle ja mõne vähem silmapaistva sündmuse tulemusena tundsid ajaloolased ja dissident-

likud või natsionalistlikud aktivistid, et vastupidiselt valitsuse ametlikule joonele taastavad nemad oma rahva tõelist ajalugu.

Paljudel puhkudel on aga ajaloolise töö küsimus palju keerukam kui küsimus salaprotokollide tegelikust olemasolust. Kirjalikult ajaloolt oodatakse enam kui pelk faktijada: see peab ka õigesti selekteerima olulisi fakte tähtsusetutest. See-ga põhineb igasugune ajalooline diskursus korrastamisel, valimisel ja tõlgendamisel, mille kaudu üksiksündmused omandavad “tähenduse” korrastatud terviku osana.³ Näib, et “valgete laikude” täitmine polnud postsotsialistliku Euroopa uue historiograafia kaugeltki kõige tähtsam tunnus. Õigupoolest allutati sõdadevaheline periood ja sotsialismiaeg täiesti uuele tõlgendusele, mis sageli diametraalselt vastandus eelnenud ametlikule seisukohale. Selle muutuse kirjeldamine lähenemisena ajaloolisele “tõele” ei too välja selle kõige olulisemat tahku.

Käsitlen siin paari sõnaga üht teemat, mis näitlikustab historiograafia muutumist esmajoonel tõlgendusmuutusena. Eestis käsitles ametlik nõukogude historiograafia aastaid 1919–1940 kui pelka vahemängu ja Eesti annekteerimist Nõukogude Liitu kui nõukogude võimu taaskoostamist, sest vähem kui kolmekuulisel perioodil 1918–1919 oli osa Eesti-

¹ M. L a g e r s p e t z, *Constructing Post-Communism*. Lk 66–79.

² *Materials of the International Scientific Conference on Legal Assessment of the USSR-German Pacts of August 23 and September 28, 1939. Proceedings of the Estonian Academy of Sciences/Social Sciences*, 39, nr 2 (1990), lk 198–199.

³ K. M a n n h e i m, *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London & Henley, 1979, eriti lk 188 jj.

maast tõesti olnud bolševike ja punaar-
mee võimu all. Uues ajalootõlgenduses,
mis on saanud domineerivaks taasiseis-
vunud Eestis, on sõjaeelne iseseisvusaeg
ülimalt tähtis. Maa loomulikku arengut
edasilükanud ebaloomuliku vahemängu-
na aga ei tajuta enam sõjaeelset aega, vaid
Nõukogu võimu perioodi.¹

Kuid ajaloolise järjepidevuse küsimus
ei paku kaugeltki vaid akadeemilist huvi.
Mitmel postsotsialistlikul maal, näiteks
Tšehhis, Eestis, endises Saksa Demokraat-
likus Vabariigis, Ungaris ja Lätis, on sea-
dusandjad otsustanud tagastada natsiona-
liseeritud omandi selle endistele omani-
kele või nende pärijatele. Seega on nad
kuulutanud kehtetuks juriidilised tehin-
gud selle omandiga, mis sooritati totali-
taarse (natsistliku, kommunistliku) võimu
ajal. Nõnda siis on taastatava “algolukor-
ra” daatumid valik restitutsiooniprotsessi
praktilise tulemuse seisukohalt väga täht-
s. ² Rahvusvaheline kogukond on suures
osas aktsepteerinud käsitlust, et Eesti ja
Läti on oma õigusliku staatuse poolest
riigid, mis taastasid 1991. aastal oma
sõjaeelse iseseisvuse ja pole seega Nõuko-
gude Liidu järglased. Ja see lähtepunkt
annab õiguspärasuse iseseisvusjärgsele

kodakondsuspoliitikale, mis on mänginud
põhiohli nendes maades elavate venelaste
enamuse kodanikuõigusteta jätmisel.³
Nõnda on valitsev käsitlus ajaloolisest
järjepidevusest otsustava tähtsusega ka
rahvuse liikmete juriidilisel defineerimisel.
Ajaloalise järjepidevuse uurimine on rah-
vusliku identiteedi rekonstrueerimise
oluline osa kõigis postsotsialistlikes maa-
des.

4. Tagasi rahvuse juurde

Sotsialismi varisemine tähendas ühtlasi
Venemaa juhitud “teise maailma” lagune-
mist. Selle tulemusena iseseisvus hulk
riike; kuid riigiehitamise ja rahvusekujun-
damise küsimused pole kaugeltki tähtsu-
setud ka teiste Venemaa ülemvõimu alt
vabanenud postsotsialistlike riikide jaoks.
Eespool mainitud “kolmekordse muutu-
se” ühe tahuna määratletakse praegu
uuesti rahvuste identiteeti. Sel puhul on
jutustused ühisest minevikust oluliseks
diskursiivseks võtteks. Hobsbawmi sõnul
põhineb “rahvuse” konstrueerimine suu-
rel määral “leiutatud traditsioonidel”.⁴

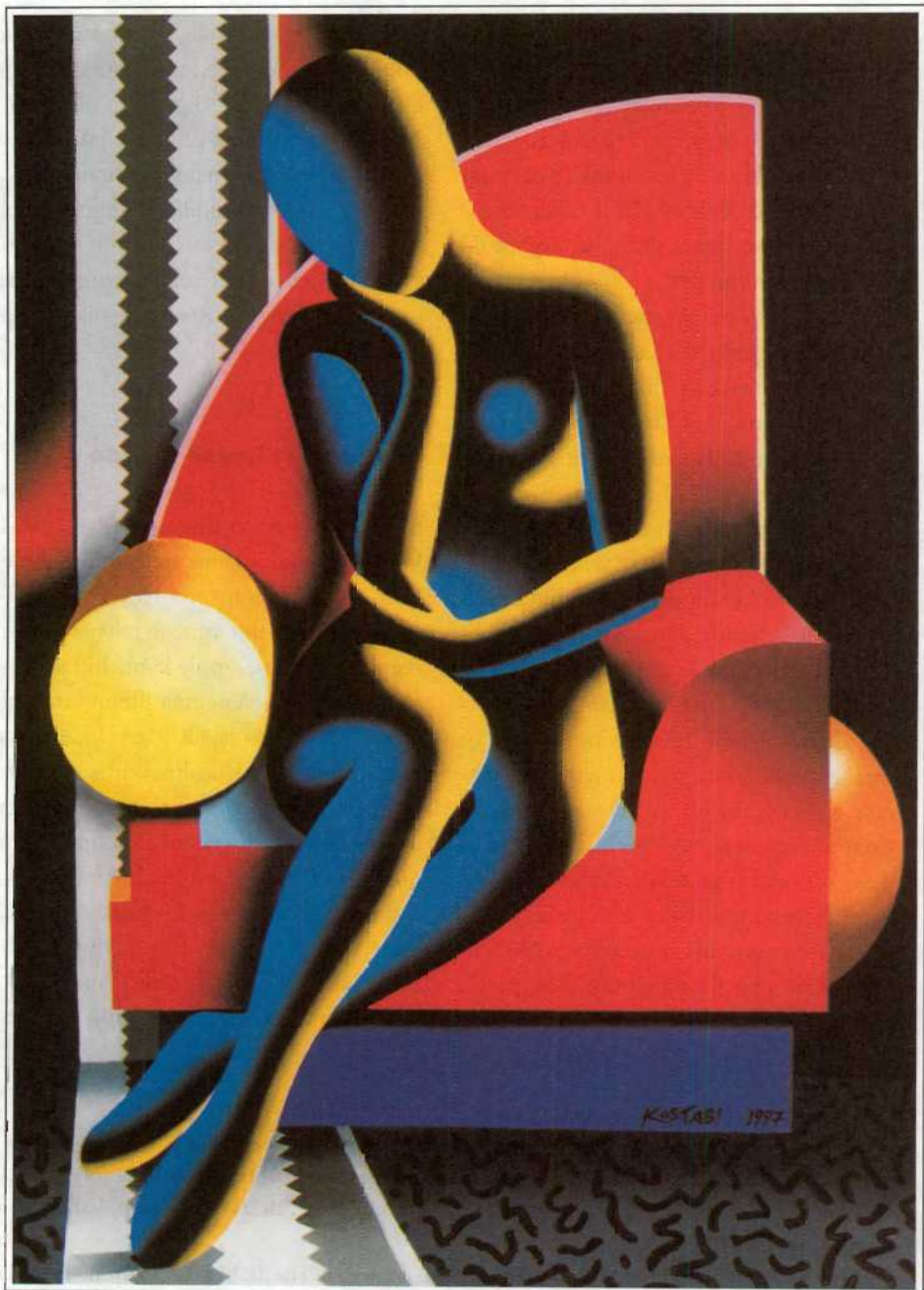
Kindlakujulise rahvusajaloo tähtsust

¹ M. L a g e r s p e t z, *Constructing Post-Communism*. Lk 73–76.

² Restitutsiooniga seotud loogiliste, juriidiliste ja moraaliprobleemide kohta vt nt J. B o r -
n e m a n n, *Writing the German Nation: Law and narrations of history*. Ithaca (NY), 1991.
(Working Papers on Transition from State Socialism, 1991, nr 2); C. O f f e, *Varieties of
Transition*. Lk 105–130.

³ Hästiinformeeritud seisukohti esitavad: A. L i e v e n, *The Baltic Revolution. Estonia,
Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven & London, 1994, lk 302–315;
ning: P. K o l s t o e, *Russians in the Former Soviet Republics*. London, 1995, lk 120–142.

⁴ E. J. H o b s b a w m, *The Nation as Invented Tradition*. Rmt-s: Nationalism. Toim. J.
Hutchinson & A. D. Smith. Oxford & New York, 1994, lk 76–83.

KALEV MARK KOSTABI

Eelaimdus (Ootus).
Õli, lõuend.
56x45,72 cm.
1997.

KALEV MARK KOSTABI

—
Kaklus.
Õli, lõuend.
198,12x137,16 cm.
1998.

riigi legitimeerimisel illustreerivad ilmekalt 1989. aasta järgsete uute riikide väidet oma pikaajalistest poliitilistest traditsioonidest. Vastmoodustatud Tšehhi Vabariigi ühes käsitluses nähakse seda riiki katkematu riiklustraditsiooni pärijana, mis ulatub tagasi 10. sajandi Böömi kuningateni.¹ Ametlik Eesti ja Läti rõhutavad hoolikalt oma sünniajana pigem 1918. kui 1991. aastat. Üks hiljutine artikkel Eesti Teaduste Akadeemia toimetistes aga püüab Eestimaa riiklust tagasi viia aastani 997.²

Mõnel puhul lähevad eri riikide põlvnemispretensioonid omavahel vastuollu. 1991. aasta septembris ütles tollane Valgevene välisminister Piotr Kraucanka ÜRO peassaamlees: "Tänapäeval me märgime uhkusega, et Valgevene riiklusele on sajanditepikkune ajalugu."³ Ta viitas keskaegsele suurvõimule, Leedu suurvürstiriigile, mille keskme moodustas praegune Valgevene. Pole üllatav, et tänapäeva leedulased selle käsitlusega nõus ei ole. Üks neist märkis Anatol Lievenile sarkastiliselt: "Eks nad peavad ju oma

riiklustraditsiooni kusagilt võtma, kui neil endal seda pole."⁴ Samasugune vaidlus käib Kiievi-Venemaa pärandi ümber. Tsaaririigi ajast peale on sellele pretendeerinud Venemaa; kuid nüüd viidatakse sellele ka Ukraina 1991. aasta iseseisvusdeklaratsioonis kui "Ukraina riiklustraditsiooni tuhandeaastasele algusele".⁵

Säärased vastuolud võivad mitmel juhul viia poliitiliste konfliktideni või veel hullemani. Kosovos õigustatakse kohalike albaanlaste diskrimineerimist serblaste poolt sümboolse rõhutamisega, et Kosovo on alati olnud "serbluse häll".⁶ Bosnia moslemite vastase sõja üht kõige alandavat tahku võib mõista kui püüet hävitada identiteet, mis oli moodustunud "valesti" – st usulisena, mitte etnilisena.⁷ Arutledes nende ja teiste, väidetavalt "sajanditevanuste tülidega" seonduvate vastuolude üle, tuleb alati silmas pidada, et siin pole tähtis mitte kõnealuste rahvaste tegelik minevik, vaid viis, kuidas seda tõlgendavad praeguse aja inimesed, kes lõppude lõpuks ise on nende vastuolude tekitajaks.

¹ L. H o l y, *The Little Czech and the Great Czech Nation. National identity and the postcommunist transformation of society.* Cambridge, 1996, lk 127.

² E. H a a b s a r, *Uus vaade Eesti ja Vana-Vene varasemale ajaloole. Proceedings of the Estonian Academy of Sciences, Humanities and Social Sciences, Vol 45, nr 2 (1996), lk 151–182.*

³ J. Z a p r u d n i k, *Belarus at Crossroads of History.* Boulder etc, 1993, lk 10.

⁴ A. L i e v e n, *The Baltic Revolution.* Lk 48.

⁵ Z. E. K o h u t, *History as a Battleground. Russian-Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine.* Rmt-s: *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia.* Toim. S. F. Starr. Armonk (NY) & London, 1994, lk 123–145.

⁶ R. S a l e c l, *The Crisis of Identity and the Struggle for New Hegemony in the Former Yugoslavia.* Rmt-s: *The Making of Political Identities.* Toim. E. Laclau. London & New York, 1994, lk 205–232.

⁷ Sealsamas, lk 228–231.

Rahvusidentiteedi ja mineviku kohta tuleks teha veel üks märkus. Kesk- ja Ida-Euroopas ei tähenda kaugeltki mitte kogu rahvuslik ajalugu sajanditevanuseid ja võimsaid rahvusriike. Olukord on pigem vastupidine. Sageli eksisteerib seal “rahvuse” ja keeleliselt “võõra” autoritaarse riigi vahelise võitluse pikk traditsioon. Rahvuse ajaloole viitamist võidakse kasutada ka riigi ja selle institutsioonide õõnestamiseks – ükskõik kas need on olemuselt autoritaarsed või demokraatlikud. Enamikus neis maades leiduvaid antipoliitilisi hoiakuid võib tagasi viia riigivastase rahvusliku enesepildini.

5. Tagasi normaalsusse

“Ma tahan lihtsalt elada normaalses riigis” – usun, et selle lause variatsioonid on suuremal või vähemal määral olnud mitmele postsotsialistlikule maale tüüpilised. Siin väljendub sotsialismiajastu tajumine ebaloomuliku vahemänguna ja sellest ideest oli juba eespool juttu. See on kooskõlas ka postsotsialistlikku “siiret” käsitleva teaduskirjanduse ühe keske lähtekohaga – et on olemas mingi etteantud “normaalne” ühiskonnaseisund, milleni jõutakse teleoloogilise protsessi käigus. Selle seisukoha järgi oli sotsialism ebaloomulik süsteem, mille vägivaldselt jõustasid venelased ja/või käputäis kurjategijaid ning eluvõõraid intellektuaale. Ja nõnda siis

võimaldab selle eksperimendi lõpp naasta “normaalse asjakorralduse” ratsionaalsuse juurde, nagu on öelnud Tšehhi peaminister Václav Klaus 1990. aastal. Ka Venemaa välisminister Andrei Kozõrev kõneles 1992. aastal: “meie elust tuleb kõrvaldada puudujäägid, mis eristavad meid normaalsetest riikidest”.¹ “Normaalsuse” põhitunnused on liberaalne esindusdemokraatia ja turumajandus.

Kui poliitikud kasutavad sellist retoriikalist strateegiat, siis viitavad nad oma maa väidetavatele demokraatlikele traditsioonidele ja sõjaeelsetele majanduslikele saavutustele kui tõenditele maa võimest see normaalsus saavutada. Milline ka oleks tegelik ajalootaust, saab enamasti alati tuua võrdlusi, mis esitavad mis tahes maad soodsas valguses.

Kalduvus kommunismi kui võõrast traditsiooni kõrvale lükata pole ka uurijatel märkamata jäänud. Tony Judt on artiklis, mis käsitleb “müüti ja mälu” sõjajärgses Euroopas, kritiseerinud lihtsustatud käsitust idaeurooplastest kui üksnes kommunismi vapratest, ent abiturientide ohvritest.² Selle kriitikaga põhimõtteliselt nõustudes ei maksa aga unustada, et kommunistliku režiimi aktsepteerimise määr ja sõjaeelne poliitiline kogemus erines tuntuvalt maades, mida külma sõja ajal hakati nimetama “Ida-Euroopaks”. Endise kommunismibloki maade käsitlemine lihtsalt natuke üksteisest erinevate variantidena ühtsest “Ida-Euroopa” po-

¹ L. H o l y, *The Little Czech...* Lk 153; A. K o z y r e v, *Russia: A Chance for Survival. Foreign Affairs* 71, 2 (1992), lk 1–16.

² T. J u d t, *Minevik on teine maa: Poliitilised müüdid sõjajärgses Euroopas. Akadeemia* 1994, nr 8, lk 1644–1672; nr 9, lk 1948–1959.

liitikatraditsioonist tuleneb suhteliselt hiljutise poliitilise lõhe projekteerimisest minevikku. Sõjaeelsetel aastatel leidis Ida- ja Kesk-Euroopa maades täisspekter poliitilisi režiime liberaalsest demokraatiast kuni autoritarismi ja autokraatia mitmesuguste vormideni – nii nagu õigupoolest ka Lääne-Euroopas. Ja mõned maad, mis kuulusid siin käsitletud geograafilisse ja kultuuripiirkonda (Soome, Austria, Kreeka), suutsid pärast sõda kaitsta, taastada või üles ehitada demokraatiat ning neid hakati tänu sellele käsitlema “Idast” eraldi. Idee, et on olemas mingi ebademokraatlik poliitikatraditsioon, mis erineb vaateleja enese maa väidetavalt demokraatlikust traditsioonist, on harilikuks lähtepunktiks.¹

Taas pole kõige olulisem see, mil määral uute valitsejate väited oma maa demokraatlikust traditsioonist tõele vastavad. Tulevase poliitilise arengu seisukohalt on mõistagi parem, kui püütakse taaselustada oma poliitilise mineviku pigem demokraatlikku kui autoritaarset külge. Osutused kunagistele demokraatlikele tavadele aitavad anda uutele poliitilistele institutsioonidele seda legitiimsust, mida nad hädasti vajavad. Teisalt jälle võib oma demokraatliku ajalookogemuse liiga kergekäeline rõhutamine nüristada pilku praeguste demokraatiarikkumiste suhtes.

6. Tagasi Euroopasse

Pärast sotsialistlike majanduste kokkuvarisemist on postsotsialistlike maade kõige soositumaks majanduslikuks eesmärgiks saanud ühinemine Euroopa Liiduga. Valmistudes lähemas või kaugemas tulevikus Euroopa Liiduga ühinema, on Venemaast lääne pool asuvad maad innukalt rõhutanud oma ajaloojärandi “euroopalikkust” ja “läänelikkust”. Seda pärandit esitatakse mõnikord nii, nagu paneks see Euroopa Liidule moraalse kohustuse (mõningaid) neid maid oma liikmeks võtta. Seda väidet on hakanud aktsepteerima ka enamik Lääne-Euroopa liidreid – vähemalt retoorika tasemel. Postsotsialistlike maade koduses pruugis mängivad viited nende kultuuri euroopalikkusele niihästi uue poliitilise Lääne-orientatsiooni õigustaja kui uue identiteedi ehituskivi rolli. Nõnda on Eestis president Lennart Meri rõhutanud oma maa sajanditevanuseid sidemeid Lääne-Euroopaga. Uue riikliku autasu, Maarjamaa Risti asutamisel on ta võtnud kasutusele keskaegse saksa ordu sümboli.² Sõjaeelses rahvuslikus historiograafias ning selle nõukogulikus jätkus esitati saksa ristsõdijaid valdavalt negatiivsetena. Nüüd on neid hakatud austama Lääne tsivilisatsiooni levitamise eest, mille tagajärjel “Eesti on läbi sajandite olnud Euroopa õigussüsteemi idapiir... (...). Meie piir on

¹ Tõsi küll, Tony Judt ei tee nende Lääne kommentaatorite tavalist viga, kes “Ida-Euroopa ebademokraatlikust poliitikatraditsioonist” kõneldes ei märka samasuguseid puudusi omaenda maal.

² Vt M. L a g e r s p e t z, *The Cross of Virgin Mary's Land: A Study in the Construction of Estonia's Return to Europe. The Finnish Review of East European Studies* (ilmumas).

Euroopa väärtuste piir”¹.

See näide illustreerib veel üht euroopluse-teema aspekti. Ühelt poolt ei sobi natsionalism ja Euroopa identiteedi rõhutamine hästi kokku. Teisalt püüavad oma Euroopa-identiteeti rõhutada Ida-Euroopa rahvad teha sisse selge vahe enda ja oma idanaabrite vahele. Ladislav Holy, kes on analüüsinud tšehhide suhtumist slovakkidesse, ütleb üldistavalt, et praegune tung ühineda Euroopa Liiduga “võib õhutada veel üht natsionalismivormi, mille aluseks on hoiak “mina olen euroopalikum kui sina”, – konkreetset natsionalistlikud ambitsioonid rüütatakse just kui euroopalike väärtuste kuube”².

Ja sarnaselt idaeurooplastele on ka neil, kes on juba “Läänes”, alati võimalik vaidlustada “uustulnukate” euroopalikkust. Samuel Huntingtoni käsitust lepitamatutest “tsivilisatsioonipiiridest” geograafilise Euroopa sees võib näha kui üht või-

malikku viisi, kuidas välistada mõned maad Lääne-kesksest rahvusvahelisest korraldusest ning legitimeerida “Euroopa kindluse” (uusi) piire.³

7. Tagasi olevikku

Ei saa astuda kaks korda samasse jökke. Tõeline “naasmine” minevikku ei ole võimalik sel lihtsal põhjusel, et ühiskond ja maailm muutuvad iga hetkega sedamööda, kuidas sünnivad uued lapsed, ilmuvad uued raamatud ja muutuvad rahavahetuskursid. Mõni uus olukord võib olla mõne varasema ajaloohetkega enamvähem sarnane, kuid mitte sama. Ja kui “samasus” on absoluutne kategooria, siis “sarnasus” tuleneb abstraherimisest. Kuid abstraktsiooniprotsess kätkeb otsustusi selle kohta, millised on kõnealuse nähtuse olemuslikud ja millised kõrvalised

¹ L. M e r i, Presidendikõned. Tartu, 1997, lk 328–329.

² L. H o l y, The Little Czech... Lk 203.

³ S. P. H u n t i n g t o n, Tsivilisatsioonide kokkupõrge? *Akadeemia* 1995, nr 6, lk 1205–1233; S. P. H u n t i n g t o n, The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. New York, 1996. Huntington kujutab lääne- ja idakristluse ning islami ajaloolisi alasid kuuluvana kolme eri tsivilisatsiooni. Nendevahelised piirid on “tuleviku lahingurinded”. Tõsiasi, et politoloogid pidasid palju aastaid ka katoliiklust takistavaks teguriks demokraatliku arengu teel, peaks meid seesuguse kultuurideterminismi suhtes ettevaatlikuks muutma. Selle mõtte esitab Lauri Karvonen (L. K a r v o n e n, Demokratsiering. Lund, 1997, lk 124). Näitena Eesti teadustööst, mis mõistab postsotsialistlikku arengut põhiliselt “naasmisena” ning võtab Huntingtoni teooria oma peamiseks lähtepunktiks, vt: M. L a u r i s t i n, Contexts of Transition. Rmt-s: Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Toim. M. Lauristin & P. Vihalemm. Tartu, 1997, lk 25–40, ning teisi artikleid selles kogumikus. (Vt ka: M. L a u r i s t i n, P. V i h a l e m m, Postkommunistlik siirdeaeg Eestis: Tõlgendusvõimalusi. *Akadeemia* 1998, nr 4, lk 675–701, nr 5, lk 899–916.) Teooria vastuvõtust Eesti ajakirjanduses on kirjutanud Jüri Saar, kes Huntingtoni nägemuse reservatsioonideta heaks kiidab (J. S a a r, Tsivilisatsioonide kokkupõrke teooria retseptioonist Eestis. *Akadeemia* 1998, nr 7, lk 1512–1518.)

tunnused. Ühesõnaga, see on tõlgendus-akt.

Ma ei väida, et kõike oleks võimalik esitada naasmisena – et iga uus poliitikute ja intellektuaalide põlvkond võiks esitada ajaloolise tõena kõike, mida ta iganes soovib. Teatud puhkudel on tõeliseks probleemiks ka ajalooliste faktide avastamine, kui uuritavad sündmused on väga ammused või arhiividele puudub ligipääs. Sel juhul jäävad isegi “faktid” vaieldavaks. Ometigi peaksid selles kirjutises käsitletud näited selgitama, et ka “tõde” võimaldab erinevaid ja mõnikord isegi diametraalselt vastandlikke tõlgendusi. Seda sellepärast, et faktile tähenduse omistamise akt ongi selle muutmine konteksti osaks. Ja konteksti üle otsustavad tähendusi omistavad inimesed ja nende vahendusel diskursiivne situatsioon.

Ilmneb, et naasmise diskursiivne strateegia on vähemalt euroopa kultuuris alati

käepärane ressurss, mida saab kasutada mitmel otstarbel. Postsotsialistlikel maadel võib selle abil toetada uusi institutsioone, mis hädasti vajavad tuge oma legitiimsusele. Kuid naasmisloogikasse on võimalik ka takerduda. Mälestused pikaajast riigivastasest opositsioonist ja demokraatia nurjumisest enamikus Kesk- ja Ida-Euroopa riikides võivad kriisi korral kallutada rahvast aktsepteerima lahendusi, mida muidu ei peetaks vastuvõetavaks. Naasmisretoorikat on teatava eduga kasutatud kapitalismi ja lääneliku demokraatia juurutamiseks. Kuid seda võivad kasutada ka konservatiivsed kommunistlikud või ekstremistlikud liikumised. Selle strateegia erinevad kasutused ja kasutajad väärivad uurimist mitte üksnes sellepärast, et teema iseenesest on huvitav, vaid ka selleks, et õppida ajaloost seda kordamata.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

PIERRE BOURDIEU

NÄHTAMATU TSENSUUR

(...) Tulen aga tagasi põhilise juurde: alustasin sellest, et juurdepääs televisioonile nõuab vastukaaluks kohutavat tsensuuri ja autonoomiakaotust, mis peale kõige muu tuleneb asjaolust, et teema ja kommunikatsioonitingimused on ette antud ning, mis eriti oluline, ajalimiit seab jutule sellised piirangud, et millegi väljendamine muutub üldse vähe tõenäoliseks. Sellele tsensuurile alluvad kutsutud esinejad, aga samuti ajakirjanikud, kes ise ta võimule kaasa aitavad. Minult oodatakse nüüd, et nimetaksin seda tsensuuri poliitiliseks. Tõepoolest, poliitiline sekkumine ja poliitiline kontroll on olemas (see toimib ennekõike juhtivatele kohtadele määramise kaudu neis raadiojaamades ja telekanalites, mida riik otseselt kontrollib); ja veel enam on tõsi see, et ajal nagu praegu, mil tööjõureserv on suur ning tökohad televisioonis ja raadios ebakindlad, kaldutakse hõlpsamini poliitilisse konformismi. Inimesed muganduvad teadliku ja ebateadliku autotsensuuri kaudu, ilma et neid oleks vaja korrale kutsuda.

Samuti tasub mõelda majanduslikule tsensuurile. Tõepoolest, lõpuks mõjutab televisiooni kõige rohkem just majanduslik sundus. Seejuures ei saa aga öelda, et kõige televisioonis toimuva üle otsustak-

sid inimesed, kelle oma ta on, reklaamiostjad ja riik, kes televisiooni toetab. Kui teame mingi telekanali puhul ainult selle omaniku nime, eri reklaamiostjate osa eelarves ja riiklike toetuste suurust, ei mõista me veel suurt midagi. Võib ainult öelda, et oluline on neid asju meeles pidada. On tähtis teada, et NBC omanik on General Electric (mis tähendab, et kui seal sõandataks teha intervjuusid tuumajaamade ümbrusest, siis on väga tõenäoline... aga muide, see ei tuleks kellelegi pähegi...), et CBS-i omanik on Westinghouse, et ABC omanik on Disney, et TF1 omanik on Bouygues – läbi vahenduste rea on sellel oma tagajärjed. On selge, et on asju, mida valitsus Bouyguesile ei teeks, kuna on teada, et Bouygues on TF1 taga. Need tõsiasjad on nii jämedad ja toored, et neid märkab ka kõige algelisem kriitika, aga nad peidavad endas anonüümseid, nähtamatuid mehhanisme, mille kaudu toimib kõikvõimalik tsensuur, nõnda et televisioonist saab võimas vahend sümboolse korra säilitamisel.

Selles punktis pean korraks peatuma. Sotsioloogiline analüüs põrkab tihti kokku ühe vääritimõistmisega: inimesed, kes on võetud analüüsi objektiks, nagu antud juhul ajakirjanikud, kipuvad arvama, et

asjade väljaütlemine ja mehhanismide paljastamine tähendab süüdistamist, ehk nagu öeldakse, “rännakut” isikute vastu, rännakut *ad hominem* (kui sotsioloog ütleks või paneks kirja kümnendikugi sellest, mis on selgunud, rääkides ajakirjanikega “ettevalmistustest” või sellest, kuidas fabritseeritakse saateid – nimelt fabritseeritakse –, siis süüdistaksid need samad ajakirjanikud teda erapoolikuses ja objektiivsuse puudumises). Inimesed üldiselt ei armasta, et neid võetakse objektidena, objektistatakse, ja ajakirjanikud ei erine siin teistest. Nad tunnevad, et nad on sihikul, on nõelaga läbi torgatud. Tegelikult on aga nii, et mida kaugemale jõuab teatava keskkonna analüüs, seda enam tuleb indiviidid vabastada vastutusest – mis ei tähenda kõige toimuva õigustamist –, ja mida paremini keskkonna funktsioneerimist mõistetakse, seda paremini mõistetakse ka inimesi, kes seal osalevad niihästi manipuleerijate kui manipuleeritavate. Tihti manipuleerivad nad seda paremini, mida manipuleeritumad on nad ise, ja mida ebateadlikumad sellest. Rõhutan seda, teades, et kõigest hoolimata tajutakse mu juttu kriitikana; see reaktsioon on ühtlasi viis kaitsta end analüüsi vastu. Aga ma isegi arvan, et skandaalide tekitamine, ühe või teise saatejuhi tegude ja pahategude paljastamine või mõnede produtsentide pöörase honorari avaldamine võib tähelepanu kõrvale juhtida sellelt, mis on kõige põhilisem. Isikute korrupsioon maskeerib üht teatavat *struktuurset korrupsiooni* (kas siin enam peakski rääkima korrupsioonist?), mis – selliste mehhanismide kaudu nagu võistlus turuosa pärast – toimib kogu

mängus tervikuna ja mida ma proovin analüüsida.

Tahaksin nüüsi avada rea mehhanisme, mis võimaldavad televisioonil rakendada eriti ohtlikku sümboolset vägivalda. Sümboolne vägivald on vägivald, mille ohvreid ja toimepanijaid ühendab vaikiv kaassüü, kuivõrd ei ühed ega teised ole vägivallale allumisest või selle rakendamisest teadlikud. Sotsioloogia peab nagu teisedki teadused paljastama varjatut; seda tehes võib ta aidata minimeerida sümboolset vägivalda, mis toimib sotsiaalses suhetes ja eriti meediakommunikatsiooni suhetes.

Alustan kõige lihtsamast: skandaalsed lühiuudised, mis on alati olnud kõmuajakirjanduse lemmikuks. Veri ja seks, draamad ja kuritööd on alati hästi müünud ja nii on vaatajaskonna ülemvõim tõstnud teleuudiste etteotsa selle, mis seni oli kõrvale jäetud või välja praagitud, kui taotleti tõsise ajakirjanduse eeskujul solidsust. Lühiuudised hajutavad tähelepanu. Mustkunstnike elementaarne tööpõhimõte ongi juhtida tähelepanu kõrvale sellelt, mida nad teevad. Üks osa televisiooni sümboolsest tegevusest, näiteks informatsiooni tasandil, seisneb tähelepanu juhtimises faktidele, mis loomu poolest huvitavad igauht, mille kohta võib öelda, et nad on *omnibus* – see tähendab, mõeldud kõigile. *Omnibus*-faktid on faktid, mis väidetavalt ei pea kedagi šokeerima, mis on pingevabad ega jaota vaatajaskonda, vaid loovad konsensuse; nad küll huvitavad kõiki, kuid nõnda, et ei puuduta midagi olulist. Lühiuudis on selline elementaarne, rudimentaarne informatsiooniline, mis on väga tähtis selle poo-

lest, et ta huvitab kõiki, aga ilma mingite tagajärgedeta, ja et ta kulutab aega, mida muidu võidaks tarvitada millegi muu ütleamiseks.

Aeg aga on televisioonis väga haruldane aine. Ja kui nüüd neid nii kalleid minuteid kasutatakse sedavõrd tühiste asjade ütleamiseks, siis on need tühised asjad tegelikult väga tähtsad, kuna nad varjavad väärtuslikke asju. Rõhutan nende tähtsust sellepärast, et, nagu teada, ei loe väga oluline osa rahvast ühtegi ajalehte, vaid on ihu ja hingega pühendunud televisioonile kui ainsale infoallikale. Televisioonil on teatav tegelik monopol vormida ajusid väga olulisel osal rahvastikust. Ja kui rõhk pannakse lühiuudistele, täites selle haruldase aja tühjusega, eimiskiga või peaaegu eimiskiga, siis lükatakse kõrvale oluline informatsioon, mida kodanik peaks valdama, et oma demokraatlikke õigusi teostada. See viib informatsiooni-alasele kihistumisele: ühelt poolt need, kes suudavad lugeda niimetatud tõsiseid väljaandeid (kuivõrd noodki televisiooniga konkureerides tõsiseks jäävad), need, kellel on juurdepääs rahvusvahelistele ajakirjadele ja võõrkeelsetele raadiojaamadele, teiselt poolt aga need, kelle kogu poliitiliseks pagasiks on telekast saadud informatsioon kõigest, see tähendab, peaaegu mitte midagi. Viimased peavad leppima üksnes telekas esinevate inimeste välimuse ja väljendusviisi jälgimisega – informatsiooniga, mida suudavad dešifreerida ka kõige kehvema kultuuripagasiga inimesed ja mis neid omakorda poliitikutest üksnes vööritab.

(...) Seni rääkis ma nõnda, nagu oleks kõigi nende protsesside subjektiks ajakir-

janik. Kuid “ajakirjanik” on abstraktne entiteet, mida pole olemas; olemas on ajakirjanikud – erineva soo ja vanusega, erineva väljaõppetasemega, eri ajalehtedest või “meediumidest”. Ajakirjanike maailm on jagunenud, seal on omad konfliktid, konkurents ja vaenud. Ent ka kõike seda arvestades jääb mu analüüs kehtima: tahan öelda, et ajakirjandustoodang on palju homogeensem kui üldiselt arvatakse. Silmanähtavad erinevused, eriti need, mis on seotud ajalehtede erineva poliitilise värvinguga (muide, ei saa jätta ütlemata, et need värvingud järjest enam tuhmuvad...), varjavad sügavaid sarnasusi, mis on seotud iseäranis allikatepoolse surve ja terve hulga mehhanismidega, millest kõige olulisem on konkurentsi loogika. Liberaalsest usutunnistusest lähtudes öeldakse tihti, et monopol loob ühetaolisust ja konkurents mitmekesisust. Mul pole küll midagi konkurentsi vastu, kuid juhiksin tähelepanu sellele, et kui see konkurents käib ajakirjanike või ajalehtede vahel, kes alluvad ühtedele ja samadele surveavaldustele ja arvamusküsitluste metoodikale, ja kus kommentaatorite põhikoosseis jääb ikka samaks (piisab sellest, kui vaadata, millise kergusega ajakirjanikud ühest ajalehest teise siirduvad), siis ta homogeniseerib. Võrrelge prantsuse nädalalehtede esikülgi paarinädalases vahemikus: pealkirjad on peaaegu ühed ja samad. Sama lugu on suure leviga raadio- või telekanalite päevauudistes, kus paremal (või halvemal) juhul erineb ainult informatsiooni järjestus.

Osalt tuleneb see tõsiasi, et tootmine on kollektiivne. Näiteks filmikunstis loob teose kollektiiv, mille nimed on tiitrites

selgelt kirjas. Kuid kollektiiv, mille tooteks on telesõnumid, ei piirdu toimetustöötajatest moodustuva rühmaga; ta hõlmab kõiki ajakirjanikke. Alati küsitakse: “Kes on diskursuse subjekt?” Kunagi ei olda kindel, et ollakse selle subjekt, mida öeldakse... Me ütleme palju vähem originaalseid asju, kui ise arvame. Eriti kehtib see aga maailmas, kus on väga suured kollektiivsed piirangud, ja iseäranis konkurentsivõime, kuna iga tootja peab hakama tegema asju, mida ta ei teeks, kui poleks olemas teisi: näiteks asjad, mida ta teeb, et olla esimene, teistest ette jõuda. Keegi ei loe nii palju lehti kui ajakirjanikud, kes muide kipuvad arvama, et kõik inimesed loevad kõiki lehti. (Nad unustavad kõigepealt selle, et paljud inimesed ei loe neid üldse, ja siis selle, et need, kes loevad, loevad ainult ühte. Tavaliselt ei loe keegi ühel ja samal päeval *Le Monde*’i, *Le Figaro*’d ja *Libération*’i, kui ta just pole professionaal.) Ajakirjanike jaoks on lehtede lugemine möödapääsmatu tegevus, pressiulevaade on nende töövahend: et teada, mida öelda, peab teadma, mida teised on öelnud. See ongi üks mehhanisme, mille kaudu tekib pakutatavate toodete ühetaolisus. Kui *Libération* ühest sündmusest kirjutab, ei saa ka *Le Monde* selle suhtes üksikõikseks jääda, kuigi ta võtab asja suhtes omapoolse distantsi (eriti kui see puudutab TF1), et näidata oma sõltumatust ja säilitada tõsise ja kõrge väljaande maine. Aga need pisikesed erinevused, millele erinevad ajakirjanikud subjektiivselt omistavad nii suurt tähtsust, maskeerivad tohutuid sarnasusi. Toimetustes kulub suurem osa aega teistest lehtedest rääkimisele, arutatatakse eriti seda,

“mida nemad tegid ja meie ei teinud” (“selle magasime maha!”), ja mida meie oleksime – ilma pikemata – pidanud tegema, sest et nemad seda tegid. Võib-olla on see veel paremini näha kirjandus-, kunsti- või filmikriitikas. Kui X kirjutab mingist raamatust *Libération*’is, siis peab ka Y sellest kirjutama *Le Monde*’is või *Nouvel Observateur*’is, isegi kui ta peab raamatut tühiseks, ja ümberpöörduvalt. Nii tekibki meediaedu, millega mõnikord (mitte alati) käib kaasas müügiedu.

Selline üksteist peegeldavate peeglite mäng loobki kohutava suletuse, vaimse vangistuse efekti. Teine näide säärasest üksteiselugemise-efektist, mida kinnitavad kõik vestlused ajakirjanikega: selleks et teha keskpäevast teleuudiste programmi, peab olema näinud eilsete õhtulehtede pealkirju ja hommikusi pävalehti, ja selleks et teha õhtulehe pealkirju, peab olema lugenud hommikusi ajalehti. See on üks sõnastamata nõudeid, mis kuulub ametioskuse juurde. Seda tuleb teha nii selleks, et asjadega kursis olla, kui ka distantseerumiseks, kusjuures tihti tähendab too distants imepisiakesi erinevusi, millele ajakirjanikud omistavad fantastilist tähtsust ja mis televaatajail täiesti märkamata jäävad. (Tegu on selles vallas iseloomuliku nähtusega: konkurentide pärast tehakse asju, mida arvatakse end tegevat selleks, et täita paremini tarbijate ootusi.) Näiteks ütlevad ajakirjanikud – ma tsiteerin: “me tegime TF1-le ära”; see on üks viis tunnistada, et TF1 on nende konkurent ja nad näevad tublisti vaeva oma väikeste erinevuste loomiseks. “Me tegime TF1-le ära” tähendab, et need erinevused on tähenduslikud: “nendel heli ei olnud, aga

meil oli”. Need erinevused on keskmise vaataja jaoks täiesti märkamatud, ta tajuks neid ainult siis, kui ta näeks üheaegselt mitut kanalit. Tootjate vaatepunktist aga on need täiesti märkamatud erinevused väga olulised, kuna nad arvavad, et neid erinevusi märgatakse ja need aitavad kaasa edule vaatajaskonna seas; vaatajaskond on teadvuste üle valitseva maailma varjatud Jumal, ja mõnel puhul tähendab väikegi vaatajaskonnakaotus kuulsusetut hukkumist. See on vaid üks neid võrdusi, minu meelest valesid, mis arvatakse kehtivat saadete sisu ja nende oletatava mõju vahel.

Televisioonis toimivad valikud on teatavas mõttes subjektita valikud. Et selgitada seda vahest veidi äärmuslikku väidet, osutaksin lihtsalt neile tsirkulaarse ringluse mehhanismidele, millele eespool põgusalt viitasin: tõsiasi, et ajakirjanikud, kellel on niikuinii hulk ühiseid omadusi, mis tulenevad sarnastest tööttingimustest, kuid ka sotsiaalsest päritolust ja haridusest, üksteist loevad ja näevad ning tihti kohtuvad debattidel, kus alati näeb ühtesid ja samu isikuid, – see tõsiasi tekitab sama suletusefekti ja – see tuleb kõhklemata välja öelda – niisama efektiivse *tensuuri* (õieti veelgi efektiivsema, kuna ta põhimõte on palju varjatum) kui tsentraliseeritud bürokraatia ja otsene poliitiline sekkumine. (Selleks et näha, kui kindlalt on suletud see informatsiooni nõia-ring, pruugib vaid teha katset sisestada sinna – et asi jõuaks laiema publikuni – programmeerimata informatsiooni olukorrast Alžeerias, võõramaalaste seisundist Prantsusmaal jne. Pressikonverentsist või teadaandest pole midagi kasu: öeldak-

se, et see analüüs on tüütu ja et seda on võimatu ajalehte panna, kui all just ei seisa mõni kuulus nimi, mis müüb. Selle nõia-ringi lõhkumiseks tuleb temasse n-õ sisse murda, läbimurre saab teostuda üksnes meedia kaudu; tuleb korraldada “sündmus”, mis huvitaks meediat või vähemalt üht “meediumi”, nii et lugu siis konkurentsi mõjul edasi võiks kanduda .)

Kui nüüd küsida – küsimus võib näida veidi naiivne –, kuidas saavad informeeritaks inimesed, kelle ülesanne on meid informeerida, siis tuleb välja, et suuremalt jaolt informeerivad neid teised informeerijad. Muidugi on olemas France Presse, igasugu agentuurid ja ametlikud allikad (ministeeriumid, politsei jne), kellega ajakirjanikud on kohustatud olema väga keerukates vahetussuhetes, jne. Kuid kõige olulisem osa informatsioonist, see tähendab, *informatsioon informatsiooni kohta*, mis võimaldab otsustada, millised asjad on olulised ja väärivad edasiandmist, tuleb suuresti teiste informeerijate käest. Ja see viib teatava nivelleerumiseni, tähtsushierarhiate homogeniseerumiseni. Mäletan vestlust ühe teledirektoriga; tema elas täielikus ilmselguses. Küsisin temalt: “Miks te panete selle esimeseks ja tolle teiseks?” Ta vastas mulle: “See on ilmselge.” Küllap just seepärast ta oligi teledirektori kohal; see tähendab, kuna tema tajukategooriad olid kohandatud objektiivsetele nõuetele. (Teda kuulates tulid mulle tahtmatult meelde Godard’i sõnad: “FR3 direktori kõrval on Verneuil mustlane. Kui neid võrrelda.”) Mõistagi ei pea erinevad ajakirjanikud, kellel on ajakirjanduskeskkonnas erisugune asend, neid ilmselgeid asju ühevõrra ilmselgeks. Vastuta-

vad isikud, kes kehastavad vaatajaskonda, tajuvad ehk ilmselgust teisiti kui väike sulesepp, kes pole asjaga kursis ja pakub välja teema ning kellele öeldakse: “See ei paku mingit huvi...” Seda keskkonda pole võimalik ette kujutada homogeenena: seal on väikesi, noori, õõnestavaid ja pealetükkivaid tegijaid, kes meelegeitlikult võitlevad, et tuua pisikesi erinevusi suurde homogeenesse puljongisse, sellesse nõiaringi, kus informatsioon tsirkulaarselt tsirkuleerib inimeste vahel, kelle ühisomaduseks – seda ei tohi unustada – on allumine vaadatavuse survele, kusjuures ajakirjanikud ise ongi vaid vaadatavusreitingute orjad.

Vaadatavusuuringute abil mõõdetakse vaatajaskonna suurust, mille järgi kanalid tulu saavad (nüüd on mõnel kanalil olemas vahendid, millega kontrollida vaatajaskonna suurust iga veerand tunni takka ja koguni näha – see on üsna hiljutine täiendus – selle varieerumist suurte sotsiaalsete rühmade kaupa). Niisiis teatakse väga täpselt, mis läheb peale ja mis ei lähe. Sellest mõõdist on saanud ajakirjaniku viimne kohtumõistmine: kui jätta välja *Le Canard enchaîné*, *Le Monde diplomatique* ja mõned väikesed avangard-ajakirjad, mida hoiavad elus helled ja “vastutustundetud” inimesed, siis fikseerib see praegu kõike, ulatudes ajakirjanduse kõige autonoomsemate lõikudeni. “Vaadatavusreitingute mentaliteet” valitseb nüüd ka toimetustes, kirjastustes jne. Kõikjal mõeldakse kaubandusliku edu mõistetes. Veel kolmkümmend aastat tagasi oli see teisiti. Avangardsete kirjanike miljões, kus kirjanikud kirjutasid

kirjanikele ja neid tunnustasid kirjanikud, või samuti kunstnike miljões, kus kunstnike tunnustasid kunstnikud, peeti 19. sajandi keskpaigast peale (Baudelaire’ist, Flaubert’ist jne alates) kiiret kaubanduslikku edu kahtlaseks – selles nähti märki kompromissist ajastu ja rahaga... Nüüd aga peetakse turgu järjest enam legitimaatsiooni legitiimseks instantsiks. Seda näitab hästi üks teine hiljuti tekkinud institutsioon: bestsellerite nimekiri. Kuulsin alles täna hommikul raadiost, kuidas saatejuht targasti kommenteeris viimast bestsellerit ja ütles: “Sel aastal on filosoofia moes, sest “Sofie maailma” on müüdnud 800 000 eksemplari.” Müüginumbrite tehtud otsust esitas ta kui lõplikku otsust, kui viimset kohtumõistmist. Tarbimisreitingute kaudu sunnitakse kultuuritoodetele peale kaubanduselu loogika. On aga tähtis teada, et ajalooliselt on kõik kultuuritooted, mida ma pean – ja loodetavasti mitte ainult mina –, mida teatav hulk inimesi peab inimkonna kõrgeimateks saavutusteks, matemaatika, luule, kirjandus, filosoofia, kõik need asjad on loodud vaatajaskonna ekvivalendi ja kaubandusloogika vastaselt. Kui näeme seda vaadatavuse-mentaliteeti nüüd levivat koguni avangardsetes kirjastustes ja teadusasutustes, mis samuti hakkavad tegelema marketingiga, siis teeb see väga rahutuks, sest ähvardab muuta küsitavaks tingimused selliste teoste loomiseks, mis võivad paista esoteerilistena, kuna ei käi oma publiku ootustega ühte sammu, aga mis on lõppkokkuvõttes võimelised ise looma oma publiku.

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

MEEDIA

Hommikune lehelugemine on nagu asise inimese hommikupalve — umbes nõnda olevat öelnud Hegel. Tõepoolest, kui usuinimene seab end algava päeva katsumusteks valmis, keskendudes sellele, mis tema jaoks kõige olulisem – ülemaistele asjadele –, siis moodne ilmalik inimene teeb analoogilisi vaimseid harjutusi päevasündmustele keskendudes. Hommikuleht peaks talle ülevaaticult teada andma, millisesse maailma ta uuel päeval siseneb. Paraku on eesti lehelugejate seas üha enam maad võtmas tunne, et meie ajalehed ei saa selle ülesandega hakkama. Ent ajalehtede intellektuaalse ja majandusliku allakäigu üle kurdetakse juba aastaid ka mujal maailmas. Siit võib siis tekkida – kellele lohutav, kellele kohutav – järeldus, et eesti ajakirjandus ei ole muust maailmast maha jäänud, vaid hoopis vastupidi – meie seisame juba selle allakäigu-

trepi jalamil, mida mööda muu maailm alles laskub; meie ajakirjanduse tänane päev on sama vilets kui muu maailma ajakirjandus ülehomm. Õnneks pole selle järeldusega veel kõik resigneerunult leppinud. 17. detsembril 1998 arutleti Vabariigi Presidendi Akadeemilises Nõukogus meie trükiajakirjanduse olukorra üle. Vikerkaar avaldab Tartu Ülikooli ajakirjandusõppejõudude Kadriorus peetud ettekanded. Nende võrdlus Pierre Bourdieu eespool avaldatud loenguga televisioonist võiks ehk anda alust niisuguseks üldistuseks: meie meediakriitika põhiülesanne on analüüsida ja arvustada meie ajakirjandust mujal maailmas väljakujunenud professionaalsuse mõõdupuude, reeglite ja tavade järgi. Seevastu Lääne radikaalne meediakriitika võib endale lubada juba nendesamade mõõdupuude, reeglite ja tavade eneste küsitavaks muutmist.

M. V.

MARJU LAURISTIN

Mis on muutunud Eesti meedias alates 1991. aastast?

Nagu kogu Eesti ühiskonnas on ka meediakasutuses toimunud viimase kümne aasta jooksul olulisi struktuurimuutusi, mida teadmata on raske mõista praegust olukorda. 1970.–1980. aastail oli Eesti meediakasutus üks aktiivsemaid endises Nõukogude Liidus ning võrreldav Põhja-Euroopa üldiselt väga kõrge meediatarbimisega, eriti trükisõna levikuga. 1987.

aastal ulatus päevalehtede trükiarv 1000 elaniku kohta 406-ni. Hoolimata nõukoguliku propagandasüsteemi tugevast survest säilitas eestikeelne ajakirjandus sotsiaalse integraatori rolli ning etendas olulist osa eestlaste kultuurilise ühendajana. Eriti suur oli meedia osa inimeste ühendajana ja poliitilise aktiivsuse kujundajana poliitilise massiliikumise kõrgajal 1988–1990. Ajalehtede-ajakirjade levik jõudis kõigi aegade kõrgseisu – eestikeelsete päevalehtede tiraažid ulatusid 200 tuhandeni, venekeelsetel 95 tuhandeni; ajakir-

jade tiraažid 225 tuhandeni ja kultuuri-lehe tiraaž 91 tuhandeni. Ajalehtede trükiarv 100 inimese kohta tõusis 528 eksemplarini, mis oli suurimaid maailmas.

Pärast Eesti taasiseseisvumist olukord muutus – aastail 1991–1993 toimus trükisõna tiraažide väga järsk langus. Ehkki aeglasemalt, on tiraažide vähenemine iseloomustanud ka aastaid 1994–1997. Üle-eestiliste päevalehtede trükiarvud olid 1997. aastal keskmiselt viis korda väiksemad kui 1990. aastal, ajakirjadel üle kümne korra, kultuuriväljaannetel keskmiselt 20 korda väiksemad. Selle peamiseks põhjuseks on olnud nii elatustaseme üldine langus, trükisõna hindade suurem tõus teiste hindadega võrreldes kui ka meedia funktsioonide muutus. Tiraažide langusest võiks järeldada ka trükisõna lugemise mitmekordset langust. Seda aga ei ole tegelikult juhtunud. Ehkki tugevasti on kahanenud loetavate ajalehtede arv, seda ka paaril viimasel aastal, on loetavate ajakirjade arv kasvamas. Keskmine eestlane luges Tartu Ülikooli ajakirjandusosakonna küsitluse andmeil 1980. aastate algul regulaarselt kaheksat ajalehte ja ajakirja, 1989. aastal 11 ajalehte ja ajakirja. 1997 oli see arv 6,4. Küll aga ei ole eestikeelne trükisõna enam kogu rahva sotsiaalne ja kultuuriline integreerija, nagu ta seda karmile tsensuurile vaatamata oli olnud nõukogude ajal ja üleminekupeerioidi alguses. Eesti meediasüsteem on arenenud laiuti, meediamaastik on läänestunud ja mitmekesistunud, juurde on tulnud üle 40 uue ajakirja, üle 30 kohaliku raadiojaama, kolm üle-eestilist ja viis kohalikku telejaama. Kasvab raadio ja eriti televisiooni osatähtsus. 1990–

1996 suurenes eetrisse antud raadiosaadete maht 11 korda ja telesaadete maht 2,2 korda, kiire kasv on jätkunud 1997. ja 1998. aastal. Televaatamisele kulutab keskmine eestlane nüüd juba üle kolme ja poole tunni päevas. Arengutendents meediatarbimise taseme ja kvaliteedi eristumises on käinud käsikäes Eesti ühiskonna üldise kihistumise ja killustumisega (vt Eesti Inimarengu Aruanne, 1998).

Erinevalt enamikust postkommunistlikest maadest, kus uurijad on täheldanud nn "itaalia sündroomi" ehk meedia kontrollimist poliitilise võimu poolt nii otsese sekkumise kui majanduslike vahenditega, saavutas Eesti ajakirjandus (eriti trükisõna) kiiresti sõltumatuse valitsusest, kuid muutus sama kiiresti sõltuvaks turust ja reklaamist. Kardinaalselt muutus ajakirjanduse suhe ühiskonnaga: autoritaarselt, range ideoloogilise järelevalve all tegutseva ajakirjanduse mudelilt siirduti teise äärmusse – peaaegu igasuguste moraalsete või aatelite piiranguteta liberaalse info-turu mudelile. Liberaalse ajakirjandusmudeli kohaselt on informatsioon eeskätt müügiartikkel, indiviidi kui tarbija vajaduste rahuldaja, ning tema kvaliteet sõltub tarbijate maitsest ja nõudlusest. Samas pole näiteks Põhjamaades ning Euroopa kvaliteetajakirjanduses valdav mitte ameerikalik liberaalne mudel, vaid ajakirjanduse sotsiaalse vastutuse mudel, mis eeldab ajakirjanikelt meedia ühiskondlike mõjude teadvustamist ning eetilist enesekontrolli. Sotsiaalse vastutuse põhimõtete järgi ei peeta ajakirjandust mitte üksnes tarbija uudishimu ja lõbujanu rahuldajaks, vaid ka rahvuslikele üldhuvidele ja demokraatia arengule vastavate ülesannete

täitjaks, eeskätt ühiskonnaliikmete kui kodanike varustajaks olulise ja objektiivse infoga ühiskonnas toimuvatest protsessidest. Meedias ei nähta mitte niivõrd turukui kultuuri- ja poliitikanähtust, rahva harijat, demokraatlike väärtuste kujundajat. Kusjuures mõlemas mudelis on meedia demokraatia valvekoera roll, ainult et liberaalse mudeli kohaselt rajaneb selle rolli täitmine ajakirjaniku müügihuvil ja tarbija uudishimul, sotsiaalse vastutuse mudeli kohaselt aga ajakirjaniku missioonitundel ja kodanike mõistmis- ja seksimisvajadusel.

Ajakirjanduse sotsiaalse vastutuse mudeli nurgakiviks on haritud ja eetilise ajakirjanike professionaalne eneseteadlikkus ning avalik meediakriitika. Eestis tõmbas ajakirjanduse muutumine ettevõtlusalaks ja uute töökohtade kiire kasv meediasse akadeemilise hariduseta või poolikult haritud, kuid see-eest enesekindlaid ja edevaid noori, kellel puudus professionaalne enesekriitika ning eetilise nõudlikkus. TÜ ajakirjandusosakonna andmeil domineerisid ajakirjanike töökohtadel 1995. aastaks alla 30aastased noored, kellel töökogemust oli enamasti vähem kui viis aastat. Kui USA ajakirjanikest 1992. aastal oli 82 %-l bakalaureusekraad, sh 56 %-l ajakirjanduse alal, siis eesti ajakirjanikest oli 1995. aastal kõrgharidusega 70 %, neist oli ajakirjandust õppinud 29%.

Ajakirjanduse muutumine ettevõtlusharuks muutis meedias peamiseks edu

kriteeriumiks ostujõulise auditooriumi ligimeelitamise. Ajakirjandusliku tegevuse tulemust hakati hindama kui tulutoovat toodet, mitte kui sotsiaalse, eetilise või esteetilise väärtusega teksti. Väljaannete orientatsioon jõukamatele, edukamatele ja himukamatele tarbijagruppidele on tekitanud kihistumise ka meediamailmas. Tõsisema sisuga väljaannete loetavus on kaduvväike, võrreldes meelelahutuslike kollaste väljaannetega. Konkurents auditooriumi tähelepanu pärast on kaasa toonud muutused meedia sisu ja funktsioonides. Lähimüügi suurendamiseks tehti panus sisu sensatsioonilisusele ning lihtsakoelisele mängule tarbijajänskidega. Meelelahutus ja uudis põimusid, tõrjudes tagaplaanile analüüsi ning harimise.

Kõige selle tulemusel ei ole Eesti ajakirjandus suuteline kuigi hästi täitma oma rolli ühiskonnas toimuvate protsesside usaldusväärse ja erapooletu kommenteerijana ja inimeste elus toimuvate muutuste mõtestajana, ehkki ta ühiskonna valvekoerana on ju äge haukuja. Meediakriitika, mis peaks sundima ajakirjanikke oma tegevust hindama mitte ainult tuluse, vaid ka esteetiliste ja eetiliste kriteeriumide alusel, on aga alles tärkamas. Kui Läänes on massimeedia alates 70. aastate lõpust olnud kriitiliste kultuuriuuringute peamiseks objektiks, siis meil on kultuuriteooria ikka veel pigem kirjanduskeskne.

TIIT HENNOSTE

Eesti-kesksete lehtede usaldusväärsus uudiste edastajana

Taustaks

Ajalehe peamiseks kapitaliks on usaldusväärsus. Ajaleht peab vahendama lugejale maailma nii, et lugeja saaks teda uskuda ja usaldada. Selleks peab ajaleht valima maailmas iga päev toimuvate sündmuste seast vahendamiseks need, mis on lugejale kõige olulisemad. Sellise valiku aluseks on sündmuste uudisväärtuse kriteeriumid. Nendeks on sündmuse mõju lugejate elule (otsene ja kaudne), konflikti olemasolu (sisemine/varjatud ja väline), sündmuse geograafiline või emotsionaalne lähedus, värskus, päevakajalisus (see, millest palju räägitakse), ebatavalisus või ootamatus, laialt tuntud või prominentsed inimesed ja institutsioonid. Mida kõrge ma hinde saab sündmus neil skaaladel, seda väärtuslikum ta lugejale on ja seda enam peaks temast kirjutama.

Seejärel peab ajakirjandus esitama neid sündmusi lugejale täpselt, objektiivselt ja tasakaalustatult. Tasakaalustatus tähendab, et uudistes tuleb anda sõna kõigile sündmuse osapooltele, hoolimata sellest, milline on reporteri enda arvamus. Objektiivsus tähendab, et uudislugu sisaldab vaid fakte ja eri osapoolte arvamusi, mitte reporteri enese arvamusi või tundeid. Oluline on lisada, et need on ühtaegu ka info serveerimise eetika nõuded, mida leiab igast ajakirjanduse eetikakoodeksist. Seega: hästi esitatud uudised on ühtlasi ka eetilisel esitatud uudised ja vastupidi.

Need kriteeriumid on uurijate poolt

leitud olevat uudiste tegemise aluseks kõikjal Euroopa ja Ameerika demokraatlikus ajakirjanduses. Samuti esitavad neid kriteeriume ka samahästi kui kõik ajakirjandusõpikud, vaid veidi erineva nime all ning erinevalt rühmitatuna (vt eesti keeles: P. Pullerits, Ajakirjanduse põhižanrid. Tartu, 1997, lk 12–19). Seega võime öelda, et neid kriteeriume järgiv ajakirjandus vastab demokraatliku ajakirjanduse professionaalsusnõuetele, mittejärgiv aga ei vasta.

Milline on eesti tõsiste lehtede usaldusväärsus nende kriteeriumide taustal? Olen sellest ka varem kirjutanud (nt "Kõva uudis esiküljel". *Postimees*, 18. jaan. 1998) ja keskendun nüüd mõnedele seikadele, mis varasemates lugudes on varju jäänud. Lähtun seejuures kõigist oma varasematest uurimustest ning konkreetset *Eesti Päevalehe* ja *Postimehe* 8., 9. ja 10. detsembri numbrist, millest on toodud ka esitatud näited. Vaatlen nende lehtede Eesti-uudiseid ning välisuudiseid ning võrdlen viimaseid põhjamaade suurima päevalehe *Helsingin Sanomat* ja Londoni *Times*'i samade päevade välisuudistega.

Eesti uudised

Uudisväärtuse äratundmise analüüsid on andnud põhimõtteliselt samu tulemusi juba vähemalt neli viimast aastat, seetõttu pole mõtet siinkohal sellest pikemalt juttu teha. Kordan vaid üle mõned põhijäreldused.

Esiteks, kui Eestis juhtub midagi tõeliselt uudisväärtuslikku, siis ei ole ajaleh-

tedel mingit raskust olla tasemel. Kui aga ei juhtu ja on vaja valida kindlate pomm-uudiste kõrvale ka muid lugusid, siis laguneb kogu asi koost.

Teiseks, *Postimees* on olnud kogu aeg "pehmem" ja rahvalikum. Sel sügisel on rahvalikkus asendunud aeglaselt kollasusega ning kollasus jõudnud juba allapoole vööd. Üldiselt on *Postimees* läinud viimaste aastate jooksul keskmiselt kehvemaks ning *Päevaleht* keskmiselt paremaks.

Kolmandaks, suurima osa eesti juhtivate lehtede uudistemahust moodustavad korruptsiooni- ja kuritegevuslood. Eriti *Päevaleht* eelistab tõsta lugusid ametnike korruptsioonist keskseks, olenemata sellest, kas tegu on pisisuli või suure vaalaga.

Neljandaks, lehed ei pööra kuigivõrd tähelepanu neile sündmustele, mis tavalise inimese elu enim mõjutavad, ja kui pööravadki, siis ei kirjuta neist tavalise inimese seisukohalt, vaid lähtudes poliitikute, riigi, omanike jms maailmast. Meditsiinide palgaprobleemid on jutuks ainult *Postimehes*, palgamäära tõstmine väärib vaid pisiuudist jms. Selle asemel iseloomustab lehti riigi- ja prominentidekeskus: kõik riigi sammud pannakse kirja ning sealjuures poliitikute- ja ametnikekeskselt, üldjuhul bürokraatlikus või juuriidilises keeles. Kõik prominentide pisi-skandaalid kirjutatakse suureks.

Viiendaks, eesti lehed on küll juba jõudnud sellele tasemele, et näiteks mingi parteikongressi toimumise fakt ei ole enam iga hinna eest uudist väärt. Kuid nad ei ole jõudnud veel sellele tasemele, et tõsta keskseks see, millised on sündmuste tagajärjed nende lugejatele. Nende poliitikalood räägivad poliitikute

omavahelisest asjadest, mitte nende tegude tagajärgedest rahvale. Majanduslood räägivad omanike omavahelistest asjadest, mitte näiteks aktsiamüügi tagajärgedest rahvale. Kokkuvõttes: eesti lehed tegutsevad oma suletud maailmas, mille üheks pooleks on ajakirjanikud ning teiseks poliitikud, majandustegelased ja iga tõugu prominendid. Sellest välja ulatub vaid mõni üksik valguskiir.

Palju hullemad on aga ajakirjanduses lood uudiste täpsuse, tasakaalustatuse, objektiivsusega. Siin võib üldistades öelda, et *Päevaleht* on selles osas küll palju parem kui *Postimees*, kuid üle lati ei hüppa alati temagi.

Lood lehtedes võib sellest seisukohast jagada kahte rühma. Kui tegu on sündmuste või probleemidega, mis ajakirjaniku eriti ei puuduta, siis on ka uudised enamasti objektiivsed ja tasakaalus. Kui aga on vaja kirjutada sellest, mis ka kirjutajale endale korda läheb, siis ei suuda ajakirjanik kuidagi tasakaalukas ja objektiivne olla. Ja kuna ta avalikult oma seisukohti uudisesse panna ei saa, siis teeb ta seda varjatult. Kõige tavalisemaks võtteks on, et ebameeldivat tõde kuulutavale allikale lihtsalt ei anta sõna. Teiseks võtteks on otsene valetamine pealkirjade abil, mida eriti harrastab *Postimees* (pealkiri: "Ministeeriumist levivad eurovastased kirjad", juhtlõik ütleb, et Tuleviku Eesti Erakond saatis oma liikmetele kihutuskirju põllumajanduministeeriumi templiga ümbrikutes; pealkiri: "Eesti saab juurde 6500 kodanikku", juhtlõik ütleb, et umbes 6500 alla 15-aastast mittekodanikku saab õiguse omandada kodakondsus lihtsustatud korras).

Kolmandaks toimub pidev varjatud keeleline manipuleerimine lugejaga. Uudised, mis peaksid olema maksimaalselt objektiivsed, on täis autorite omapoolseid peidetud hinnanguid. Eriti hiilgab sellega taas *Postimees*. Kõige huvitavam on aga see, et sealjuures lähevad uudistes pakutavad varjatud arvamused üsna tihti lausa vastuollu avalike hinnangutega lehtede juhtkirjades. Või räägib uudise autor ühes ja samas loos iseendale vastu. Hea näide on analüüsitud nädala keskne sündmus, kodakondsusseaduse muudatuste vastuvõtmine. Kuidas reageerisid sellele *Päevaleht* ja *Postimees*?

Teisipäeval (8. detsembril), enne häälletust andis *Päevaleht* objektiivse ja mitme allikaga eeluudise. Kuid kolmapäevases lehest saame hoopis teistsuguse pildi. Juhtkiri teatab otsesõnu: "Eesti Päevalehe hinnangul käitus Riigikogu enamus seadust vastu võttes õigesti". Uudise lugemine annab hoopis vastupidise pildi. Alapealkiri tõstab esile seaduse vastased: "Isamaaliit peab kodakondsusseaduse muudatust Eesti jaoks ohtlikuks". Ja lugu

ise algab nii: "Rahvusvahelise surve mõjul kiitis Riigikogu eile heaks seaduse..." Ja kui siia lisada otseselt rassistlik karikatuur, siis on selge, et midagi on väga viltu.

Postimees teeb sama asja veidi teistmoodi. Nemad ei räägi endale vastu eri lugudes, vaid ühe loo sees. Nii annavad nad juba teisipäeval esiküljel pisiloo, mille pealkiri teatab kindla fakti (ja sealjuures otsese vale): "Eesti saab juurde 6500 kodanikku". Et seejärel uudises endas üsna asjalikult tõtt (ja oma pealkirjale vastu) rääkida. Kolmapäevane juhtkiri kasutab sama nippi, andes pealkirjas ühe hinnangu "Eesti läks Läti teed" ja esimese lausega teise hinnangu "Riigikogu näitas eile, et võib mõelda ka riigimehelikult". Ja veel kord kordab sama nõksu uudis, mille pealkiri ütleb: "Mittekodanike lapsed saavad Eesti kodanikeks". Ja lugu ise on suhteliselt neutraalne ja objektiivne ülevaade seaduse vastuvõtmisest. Kuidas tõlgendada? Kas nii, et parem käsi ei tea, mis vasak teeb? Keeleoskamatusena? Või mõtlemisvõimetusena?

Igatahes on selge üks asi. On teada, et

Päevaleht 9.12.1998

eesti lehed ei ole avalikult ühegi parteiga seotud. Ent nad ei ole ka varjatult mingitel kindlatel parteilistel positsioonidel, nagu tihti on väidetud. Nende seisukohad lähevad iseendaga niipalju vastollu, et tegelikult saab iga veidigi mõelda oskav lugeja aru, et neil mingit ideoloogilist ega ka eetilist selgroogu lihtsalt ei ole. Nad juhivad küll lugejate arvamust, kuid nad ise ei saa aru, millises suunas.

Välisuudised

Välisuudiste probleemid erinevad oluliselt Eesti uudiste omadest. Kuna siin kasutatakse enamasti välisagentuuride materjali, siis suuri probleeme objektiivsuse ja tasakaaluga ei teki, välja arvatud lehtede oma korrespondentide tekstides, millel enamasti puuduvad igasugused žanritunnused. Nad ei ole uudised, sest sisaldavad avalikke seisukohavõtte, kuid pole ka kommentaarid, sest ei sisalda enamasti mingit analüüsi, vaid lihtsalt kirjeldusi ja referaate.

Seega välisuudiste põhiprobleemiks on lugude uudisväärtuse hindamine. Eesti lehed kasutavad palju samu sündmusi kui välislehed, kuid sündmuste hierarhia on teistsugune ja üsna arusaamatu. Paljud mujal väga olulised lood on eesti lehtedes juhuslike pisiuudistena või pole neid üldse (Gävle linn lumevangis, Pinocheti kohtuasi, inimõiguste deklaratsiooni juubel), samas on sealsed kollasevõitu pisiuudised tõstetud mõnikord keskseks (karusnaha-vastased La Scalas). Osa lugude puhul on

üsna arusaamatu, miks nad üldse lehes on (oma lapsele aidsi süstinud ameerika isa, Iisraeli välisminister ähvardas palestiinlasi, kohtuprotsess arstist patsienditapja üle Inglismaal). Sealjuures on *Postimehe* lugudevalik välisuudistes selgelt parem kui *Päevalehes*.

Siit on näha, uudisväärtuse üle otsustamisel ja kesksete lugude valimisel on välislehtedel ja eesti lehtedel täiesti erinevad kriteeriumid. Välislehed kasutavad tavaliselt kahte kriteeriumi kesksete lugude valimiseks. Esimene on geograafiline lähedus. *Times* valib keskseks need lood, mis puudutavad britte, *Helsingin Sanomat* lood, mis puudutavad Põhjalat. Teiseks oluliseks kriteeriumiks on konflikt lääne demokraatia ja muude väärtussüsteemide vahel. Oluliseks tõstetakse lood, kus selline konflikt on selgelt olemas (inimõiguste deklaratsiooni juubel, Pinocheti vangistamine, brittide tapmine Tšetšeenias jms).

Eesti lehtede kesksete lugude valik on väga harva selliselt motiveeritud (*Postimees*: "Eesti tasus oma võla ÜRO regulaarelarvesse"). Kohati aga on see valik täiesti arusaamatult kollane, eriti *Päevalehes*, kes paneb üsna järjekindlalt põhilooks midagi kollast, hea meelega ka kõmulist.

Seega ei tõlgenda eesti lehed Eestit demokraatliku maailma osana. Aga ei tõlgenda Eestit ka Põhjala osana, sest Põhjala tähtsad uudised puuduvad üldse või on vaid pisiuudistena. Kõige enam jääb mulje, et maailma vaadeldakse juba aastaid läbi itta suunatud dzotipilu, kust tulistatakse valimatult kõike, mis ette satub.

HALLIKI HARRO

Ajakirjanduse kvaliteedi kontrolli mehhanismid vaba turumajanduse tingimustes

Lihtsaim viis ajakirjanduse kvaliteeti kontrollida näib esmapilgul olevat teha seda seaduse abil. Aga mida ja kuidas kontrollida, on keeruline ja vastuoluline küsimus, sest vaba turumajanduse tingimustes, ühiskonnas, kus on põhiseadusega kehtetatud sõnavabadus, loetakse igasugust toimetusevälist sekkumist avaldatava materjali sisse tsensuuriks.

Teisalt on Euroopa arenenud riikides seoses meediakanalite koondumisega vähese arvu inimeste kätte ja sellega, et meediakanalites sõnavõtmiseks on vaja üha enam professionaalsust, muutunud probleemiks erinevate sotsiaalsete gruppide JUURDEPÄÄS massikommunikatsiooni vahenditele.

Samuti tekitab raskusi tasakaalu leidmine meediaorganisatsioonide kommertsuvi ja sotsiaalse vastutuse vahel.

Eesti oma ajakirjanduse kvaliteedi-probleemidega ei ole siin erand.

Ühiskonna ja rahvuskultuuri edasise arengu seisukohalt on oluline, et eestlased mõistaksid: meil ei ole vaja mitte ajakirjandusvabadust, vaid kommunikatsioonivabadust. Teisisõnu seda, et vabadus informatsiooni saada ja seda levitada ei kuulu mitte ajakirjandusele (ajakirjanikele, peatoimetajatele, väljaannete omanikele), vaid rahvale.

Praegu olemasolevate seaduste toimimist vaadeldes võin öelda, et Eesti ei arene kommunikatsioonivabaduse poole. Meil pole näiteks seadust, mis kindlustaks

juurdepääsu avalikule informatsioonile ja seega teeks tegelikult võimalikuks avalike asutuste tegevuse läbipaistvaks muutmise, küll aga on terve hulk ametkondade tööd reguleerivaid seadusi ja määrusi, mis infolevi piiravad.

Takistusteta juurdepääs avalikule informatsioonile (selle määratlemine on omaette küsimus) on üks eeldusi ajakirjanduse kvaliteedi tõstmiseks, aga ta on oluline ka kogu ühiskonnale.

Teine sõlmküsimus on: kuidas saab inimene end ajakirjanduse eest kaitsta või kuidas saaksid ühiskonna liikmed karistada huligaanitsevat ajakirjandust? Võimalikud teed selleks on järgmised:

1. Seadused ja kohtuvõim. Praegu saavad Eestis kohtu kaudu ajakirjanduse vastu nõudeid esitada eeskätt vaid inimesed, kellel on raha palgata advokaat, mistõttu minu arvates ajakirjanduse reguleerimine seadustega ses suhtes hoopis suurendab sotsiaalset ebaõiglust.

2. Ajakirjanduse eneseregulatsioon. Teisisõnu: ajakirjanikud võtavad vastu oma eetikakoodeksi (see võib kehtida toimetuse tasandil, olla ajakirjandusorganisatsioonide vaheline jne) ja loovad organisatsiooni, mille poole saab pöörduda, kui keegi leiab, et ajakirjanik või toimetuse on eetikakoodeksis kirjapandud reegleid rikkunud.

Eesti ajakirjanduse eetikakoodeksi (võeti tekstina vastu 1997. aasta detsembris) on ametlikult heaks kiitnud Eesti Ajalehtede Liit (EALL) ja Ringhäälingute Liit, mis koondavad suurt enamikku Eesti meediaorganisatsioonidest. Sellest juhindub kaasuste arutamisel Avaliku Sõna Nõukogu (ASN).

Iga inimene saab ebaeetiliselt käitunud meediakanali või ajakirjaniku peale esitada kaebuse Avaliku Sõna Nõukogusse, ilma et see talle midagi maksmata läheks. ASN on praegu Eestis ainus toimiv nn kvaliteedikontrolli organisatsioon, kuigi ta otsustusvõime on piiratud eetikakoodeksiga (Prantsusmaal on näiteks ka lugejate komiteed jm).

ASN-i ideoloogia märksõnad on: toimetuse vastutus; suurem vastutus sotsiaalset võimu omavatele inimestele ja enam kaitset võimuta inimestele; mitmehäälsuse taotlemine; ajakirjanduse sõltumatus.

ASN saab aga toimida efektiivselt ainult suure ühiskondliku tähelepanu (surve) all, mistõttu on vaja, et võimalikult erinevate huvigruppide esindajad pöörduksid ASN-i poole, kui neil on põhjust ajakirjanduse peale pahandada.

Toimetustel (meediaettevõtetel) võiks olla ka oma *ombudsman*, kelle tööleping peaks tagama tema sõltumatuse peatoimetajast, väljaandjast ja omanikest. Sel juhul saaksid kõik inimesed (uudiste allikad, tagasilükatud autorid jpt) pöörduda oma kaebuste ja küsimustega *ombudsmani* poole. *Ombudsmani* ülesandeks (nii on näiteks *Washington Post*'is) võiks olla lugejate poolt avastatud faktiivide paranduste siseseviimine toimetuste andmebaasidesse, iganädalase ajakirjanduskriitika veeru täitmine/toimetamine, toimetuse sisekriitika, professionaalsuse

hindamine.

3. Meediaorganisatsioonide töökorralduse efektiivsemaks muutmine. Näiteks puuduvad minu andmetel meie toimetustel praegu korralikud andmebaasid.

Julgen väita, et süvaanalüüsiga toime tuleva ajakirjaniku küpsemine võtab aega rohkem kui kümme aastat, kusjuures sinna aega peavad mahtuma ka kuudepikkused koolitused, kus ajakirjanik ei pea üldse mitte midagi kirjutama. Niisiis on see toimetusele kallis investeering.

4. Pidevalt ilmuv analüütiline meediakriitika. See on otseselt seotud massikommunikatsiooni- ja ajakirjanduslase akadeemilise haridusega. Harida tuleks nii meediakriitikuid kui auditooriumi.

Meie valuküsimuseks on praegu see, et inimesed tunnevad suhteliselt halvasti ajakirjanduse nn füsioloogiat: alates sellest, kuidas ajaleht valmib, ja lõpetades sellega, millised on mängureeglid, kui inimene ühel päeval satub olema ajakirjaniku informatsiooniallikaks. Vaid kriitiline ja haritud auditoorium saab tulemuslikult võidelda praegu meediakanalites – eriti televisioonis – lokaalsete varjatud reklaamiga.

Niisiis parim võimalus meedia kvaliteeti kontrollida peitub selles, et võimalikult palju inimesi võtab omaks mõtelaadi: kui ajakirjandus on ühiskonna valvekoer, siis ühiskond peab omakorda olema ajakirjanduse valvekoer.

GABRIEL GARCÍA MÁRQUES **Parim amet maailmas**

Umbes 50 aastat tagasi polnud ajakirjanduskooles olemas. Ametit õpiti toimetustoa, trükikojas, nurgapealse kohvikus, reedeõhtustel ringijõmistamistel. Kogu ajaleht kujutas endast vabrikut, milles valmistati ajakirjanikke, ja uudiseid trükiti ära mõtet väänamata. Meie, ajakirjanikud, hoidsime alati kokku, meil oli ühine elu ja me suhtusime oma töösse niisuguse kirega, et muust üldse ei rääkinudki. See töö tugevdas omavahelisi sõprussidemeid, mis jätsid isikliku elu jaoks vähe ruumi. Mingeid plaanilisi koosolekuid tollal ei tuntud, ent igal pärastlõunal kell viis kogunes terve ajaleht kusahile toimetustuppa mitteametlikule kohvipausile ja tõmbas hinge päeva pingetest. Tegu oli avatud diskussiooniga, kus me vaatasime üle tänase päeva kuumad teemad igas ajalehelõigus ja andsime viimast lihvi järgmise päeva väljaandele.

Tollal jagunes ajaleht kolmeks suureks osakonnaks: uudised, lood */features/* ja juhtkirjad. Kõige mainekam ja ergem oli juhtkirjatoimetus; reporterit koht oli kusahil püramiidi allastmel jooksu- ja õpi-
poisi vahepeal. Ent aeg ja praktika on näidanud, et ajakirjanduse närvisüsteem toimib teistpidi. Ma alustasin üheksateist-aastaselt oma karjääri juhtkirjade koostamisega ja ronisin aegamisi karjäärirede-

lil ülispoole, kuni sain välireporterit tähtsa koha.

Siis tekkisid ajakirjanduskoolid ja ilmus tehnoloogia. Koolitatud tulid ajalehtedesse, tundmata grammatikat ega süntaksit, saamata aru vähegi keerukamate mõistetest ning kandes endaga kaasas ohtlikku väärkäsitust, et sensatsioon iga hinna eest kaalub üles kõik eetilised kaalutlused.

Näib, et ajakirjanikukutse ei arenenud sama kiiresti kui selle töövahendid. Ajakirjanikud eksisid ära tehnikalabüürinti, mis kannustas ajakirjandust pimesi ja kontrollimatult edasi tormama. Teisisõnu: ajalehe üllitamine sisenes materiaalse moderniseerimise raevukasse konkurentsi, unustades oma jalaväelaste, s.o reporterite väljaõppe ja vanad osalusmehhanismid, mis olid tugevdanud professionaalset vaimu. Toimetustoad on muutunud steriilseteks laboratooriumideks, kus lihtsam näib olevat suhelda maaväliste nähtustega kui lugejate südametega. Dehumaniseerimisprotsess kihutab pidurdamatult edasi.

Enne teletaibi ja teleksi leiutamist pidi mõni masohhistlike kalduvustega lehemees kruttima raadiot, et püüda eetrivili-
linast maailmauudiseid. Seejärel pani mõni suurte teadmistega ajakirjanik need killud kokku, lõi neile tausta ja lisis muid olulisi detaile, just nagu rekonstrueerides ühe selgroolüli põhjal terve dinosauruse skeleti. Ainult toimetuse seisukoha aval-

Gabriel García Márquez. The best job in the world. Index on Censorship, Volume 26 1997, nr 3 (May/June), Issue 176.

damine polnud talle lubatud, sest see oli väljaandja püha õigus, kelle juhtkirjad (mille autoriks kõik pidasid lehe väljaandjat, isegi kui need olid kellegi teise kirjutatud) olid alati valatud niivõrd läbitungimatusse proosalabürinti, et – nagu ajalugu teab jutustada – nende lahtiharutamiseks oli tööle võetud väljaandja isiklik trükiladuja.

Tänapäeval on fakt ja arvamus läbi põimunud; uudisreportaažides kohtab kommentaare; juhtkiri kubiseb faktidest. Lõppsaadus pole sellest paremaks läinud ja kunagi varem pole ajakirjaniku elukutse olnud nii ohtlik. Tahtmatud või teadlikud vead, kurikaval manipuleerimine ja mürgised moonutused on muutnud uudise ohtlikuks relvaks. Tsitaadid “informeeritud allikatelt” või “valitsusametnikelt”, kes soovivad jääda anonüümseks, või vaatlejalt, kes teavad kõike ja keda enast mitte keegi ei tea, võimaldavad kinni mätsida igasuguseid kuritegusid, mis jäävadki karistamata. Kuid süüdlane toetub õigusele mitte avaldada oma allikat, küsimata endalt, kas ta ise pole äkki allika kergeusklik tööriist, keda kasutatakse selleks, et serverida teavet allika poolt valitud vormis. Ma arvan, et need on halvad ajakirjanikud, kes hoiavad oma allikat nagu omaenda elu – eriti siis, kui tegu on ametliku allikaga –, omistavad talle mingi müütilisuse, kaitsevad teda, hellitavad teda ja muutuvad nii lõppude lõpuks oma allika kaassüüdlaseks ja unustavad otsida teisi allikaid.

Riskides takerduda pisiasjadesse, pean ütleva, et veel üks süüdlane selles draamas on diktofon. Enne selle leiutamist oli töötõetamiseks tarvis ainult kolme vahendit:

märkmikku, lollikindlat moraali ja kõrvapaari, millega reporter kuulas, mida allikal öelda oli. Paraku pole diktofonide jaoks veel leiutatud ametijuhendit ega eetikakoodeksit. Keegi peaks noortele reporteritele õpetama, et diktofon pole mäluasendaja, vaid lihtsalt vana hea töökindla märkmiku pisut moodsam variant.

Diktofon kuulab, kordab – nagu digitaalne papagoi –, kuid ei mõtle; ta on lojaalne, kuid tal puudub süda; ja lõpptulemusena pole diktofonile salvestatu kirjalik versioon kunagi nii usaldusväärne kui märkmeid teinud ajakirjaniku oma, kui see pöörab tähelepanu usuteldava tegelikele sõnadele ja samal ajal hindab neid oma teadmiste ja kogemuste seisukohalt.

Intervjuužanrile teenimatult omistatud ülisuures tähtsuses on täielikult süüdi diktofon. Raadio ja televisiooni omapära arvestades pole midagi imestada, kui neis on intervjuu põhikohal. Kuid ka trükiajakirjandus näib nüüd jagavat ekslikku arvamust, et tõe hääleks pole ajakirjaniku, vaid intervjuueeritava hää. Võib-olla on lahenduseks naasmine väikese halli märkmiku juurde, et ajakirjanik saaks kuulamise ajal kaasa mõeldes toimetada, ning diktofoni tagandamine tema loomulikkude rolli hindamatu tunnistajana. Mõnikord on lohutav mõelda, et eetilised üleastumised ja muud probleemid, mis tänapäeva ajakirjandust kimbutavad ja madaldavad, ei tulene alati kõlblusetusest, vaid ka ametioskuste puudumisest.

Võib-olla on ajakirjanduskoolide häda selles, et nad õpetavad küll mõnd ametis vajalikku nippi, kuid mitte ajakirjanikuametit ennast. Igasugune ajakirjanike

väljaõpe peaks rajanema kolmel põhi-printsiiibil: esiteks, mis kõige peamine: ajakirjanikul peab olema võimekust ja annet; teiseks tuleb mõista, et “uuriv” ajakirjandus ei ole mingi eripärane ajakirjandusliik, vaid kogu ajakirjandus peab olema loomu poolest uuriv; ja kolmandaks: teadmine, et eetika pole lihtsalt üks ametioskus teiste hulgas, vaid ajakirjanikukutse keskne osa, mis kuulub selle juur-

de niisama enesestmõistetavalt kui pirin parmu juurde.

Ajakirjandushariduse lõppeesmärk peaks ometigi olema pöörduda tagasi praktilise põhiõppe poole ja taastada ajakirjanduse algne roll avalikkuse teenrina; taasavastada need igapäevased kirglikud ja mitteametlikud kella viiesed seminarid vanas toimetustoa.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

VAATENURK

MÄRT VÄLJATAGA **Sauteri kaunimad jutud**

PEETER SAUTER. KOGU MOOS. Tuum, Tallinn, 1998. 206 lk. Hind 120 kr.

Peeter Sauteri tekste saatnud skandaalid on nende käsitlemisele ja hindamisele kahju teinud ning hakanud ta lugude mõistmist segama. Sauteri proosa headuse küsimust kiputakse kas teadlikult või mitte taandama küsimusele šokeerimise headusest. Šokeerimise ja ärritamise poolt ja vastu võib nii mõndagi öelda, kuid see pole Sauteri puhul ju sugugi peamine. (Pean kunstinäituseks tellimustööna valminud ja 1998. aasta 3. *Loomingus* eraldi avaldatud sõnamaagilist “Lauakõnet” Sauteri loomingu suhteliselt marginaalseks *tour de force*’iks.)

Samuti oleks vale, kui Sauteri juttude käsitlemisel lähtutaks kirjanduse ja moraalil lahutamisest, näiteks öeldes, et olgu

ta juttude moraalsusega lood kuidas tahes, on neil oma kaheldamatu “kirjanduslik” väärtus. Ma usun, et moraalikaugel – näiteks radikaalselt estetistlikul, sadistlikul või küünilisel – kirjandusel võib tõesti olla omi väärtusi, aga sel kõigel ei ole midagi pistmist Sauteri kirjutatuga. Sauteri looming, vastupidi, on hea näide sellest, kuidas kirjandus saab kõlbeliselt kasulik olla.

Vanema põlvkonna kriitikud on kahtlustanud Sauteri esiletõstmise taga sageli mingit ebapuhast mängu, uskumata, et ta jutud mõnele “kultuursele”, ent rikkumata inimesele ka päriselt võiksid meeldida. Näiteks kirjutab Rein Veidemann kriitika olukorra üle arutledes: “Aga on ka arvustusi, mille suunitlus on selgelt kavandatud ühe või teise teose “läbisurumisele”. Midagi seesugust olen täheldanud Peeter Sauteri viimase aja loomingu kriitikas” (*Looming* 1998, nr 8). Ühest teisest ta kirjutisest (*Sõnumileht* 30.03.1998) jääb

mulje, et säärase ennetava kaitse alla tuleks arvata isegi Hasso Krulli käsitus "Ülevus ja anarhia" (*Vikerkaar* 1997, nr 9). Säärane umbusk teeb Sauterist kirjutamise raskeks: paratamatult satud sa võitlusväljale, kus iga sõna võetakse preventiivse kaitse või rünnakuna. Ning säärases poleemikas ununevad Sauteri tekstid ise hoopis ära.

Nõnda siis on Sauteri jutud ja nende tunnustamine paljudes lugejas kummalist tõrget tekitanud ning neid kiputakse seletama põlvkondade võitluse, moe, skandaalihimu või vastalise vaimuga. Kui tegu oleks revolutsiooniliselt uuendusliku autoriga, siis poleks säärases põlvkondlikus lugemistõrkes midagi üllatavat, sest lugeja arusaamad heast kirjandusest kujunevad enamasti välja nooruses ja viiekümneselt nad enam naljalt ei muutu. Kuigi Hasso Krull ongi mõistmistõrget püüdnud seletada Sauteri proosa uuenduslikkusega, on minu meelest tegu vähemalt tehnilises mõttes üpris traditsioonilist laadi – või vähemalt kergesti loetava – proosaga, mille uuenduslikkus on uus ainult üpris kohalikus kontekstis. Ometigi on näiteks Teet Kallas, kes omal ajal ise ju peaaegu sauterlikke lõngusejutte kirjutas, ilmutanud sageli ausalt ja otsekoheselt oma suutmatust Sauteri tekstidele ligi pääseda. Hiljuti küsis ta: "Mida tahavad aga tegelikult nii oma põlvkonnale, oma rahvale ütelda näiteks kiiresti proosatippu tõusnud Jüri Ehlvest või

Peeter Sauter, pole teada. Raamatutiraažid on selleks liiga väikesed, meeste tekstid seal sees samuti ülimalt kunstisisesed. Või räägivad juba nemadki ridade vahelt nagu meie omal ajal? Kui nii, siis milleks?" (*Sõnumileht* 15.08.98). Üllatav on lugeda arvamust, et Sauteri tekstid on ülimalt kunstisisesed, mille tõeline sõnum võib olla peidetud sügavale ridade vahele. ¹Rohkem on ju levinud teistsugune lihtsus, mille järgi need on kõigest kunstiliselt selekteerimata ja organiseerimata mahakirjutused või pildistused elust enesest. Sel puhul nimetatakse Sauterit "naturalistik", täpsemalt seletamata, mida silmas peetakse, kuid selle tagant aimduvad naturalismi-sõna halvustavad konnotatsioonid nõukogude-aegses kriitikas. Või siis piirduakse Sauteri sotsioloogilise taandamisega "põlvkonnakirjanikuks", kes väljendab adekvaatselt meil veel mõningates ringkondades esinevat kahetsusväärset sotsiaalset patoloogiat.

See mõistmiskuristik teeb kurvaks: kuidas on võimalik, et teosed, mis mõjuvad ühele nii vahetult, sõltumata mis tahes kirjanduselulistest või isiklikest eelarvamustest, ei suuda hulka kirjanduslähedasi inimesi veenda? Kuidas seletada, et enamasti väga inimlikest lugudest jääb teisele lugejale lausa kõlvatu ja kahjulik mulje? Samas oleks siiski vale kurta, et Sauteri proosal poleks häid sisseelamismõelisi käsitlejaid olnud. Tal on õigupoolest nendega rohkem vedanud kui teistel

¹Et Kallase artikli peateemaks näib olevat kirjanikupublitsistika, siis on imelik, et ta pole märganud ajakirjanduses Sauteri eelarvamusvabasid ja empaatilisi olukirjeldusi venelaste elust, mis on kogukondadevahelisele teineteismõistmisele vähemalt sama palju kaasa aidanud kui tervete instituutide pingutused.

oma generatsiooni kirjanikel. Sääraseid süvenenud esseesid nagu Paula Seringu (*Vikerkaar* 1992, nr 5), Hasso Krulli ja Tiiu Hallapi (*Vikerkaar* 1998, nr 7/8,) omad ei ole mulle näiteks Tõnu Õnnepalu kohta silma hakanud, ehkki temast on kirjutatud märksa rohkem.

Nende kolme käsitleja tähelepanekutele on raske midagi uut lisada. Püüan neid vaid kokku võtta. Vormilises plaanis on tõstetud esile Sauteri värsket stiili, kõnekeelsust, kütkestavat jutustamisviisi, oskust kõita lugeja tähelepanu ka kõige argisemaid toiminguid kirjeldades; temaatilises ja filosoofilises plaanis on märgatud ainevalla avardamist, lugudes avalduvaid eksistentsiaalseid änge ("eheda olemise janu"), nominalistlikku temperamenti (umbusku suurte sõnade, tildistuste ja lõpuks ka kultuuri vastu); ning moraalses plaanis empaatiat ja inimlähedust ("ligimeseproosa", võrdlused Orwelli ja Tolstoiga). Kõik kolm tasandit on omavahel põimunud – Sauteri stiili värske argipäevsus ja sellesse lõikuvad ilmutuslikud hetked on seotud filosoofilise umbusuga suurte sõnade ja konventsioonide kooriku vastu ning sellega on omakorda seotud hoidumine inimeste käitumisele hinnangute langetamisest mingi moraalikoodeksi alusel ning püüd mõista, kuidas oleks olla nagu naine, kuidas oleks olla nagu ema, kuidas oleks olla nagu tumm, kuidas oleks olla nagu joodik, pätt, luuser või koguni auto. Ja üks tähtsamaid viise, kuidas kirjandusel saab olla mingi kõlbeline roll, avaldubki ju siis, kui see aitab lugejal sisse elada teistsugustesse inimestesse ja eluviisidesse, millised on talle seni kaugeks jäänud.

*
"Kogu moos" on Sauteri parim raamat. Kõik selle lood on küll varem ajakirjades ja kogumikes ilmunud ning paljud neist ka juba käsitlemist leidnud. Arvasin, et Sauteri proosat saab jagada kahte perioodi – kuni 1992. aastani kirjutatu, mille järel autor mõneks aastaks avalikkuse silma alt kadus ja Inglismaal seikles, ning tekstid pärast *come back*'i "Kõhu valuga" (1995). "Kogu moos" näitab siiski, et varasemate ja hilisemate juttude vahe pole nii suur. Küll aga annab raamat põhjuse teistsuguseks liigitamiseks. Suurem osa Sauteri seniilmunud tekste kujutab endast piltide, mõtiskluste ja stseenide fragmentaarseid jadasid, mille lõigud tunduvad vabalt vahetatavad. Need jutud on autor enamasti hiljem pikemateks tekstideks kokku liitnud ja siis raamatuna avaldanud. Ent see, mida Hasso Krull on üldistanud kui Sauteri juttude horisontaalset kompositsiooni, ei kehti kaugelgtki kõigi ta lugude kohta. Teine, väiksem osa on lõpetatud ümmargused tervikud, millel on algus, keskpaik ja lõpp. (Selle erinevuse on ka Mihkel Samarüütel detsembri *Loomingus* ilusti välja toonud.) Hasso Krull ja ka lugude autor ise näikse eelistavat esimest liiki jutte, pidades teisi vist liiga traditsioonilisteks või sentimentaalseteks. Mulle istuvad rohkem viimased ja need on ka auhindu saanud. Neis ilmneb Sauteri nägemis- ja kirjeldamisoskuse kõrval ka oskus arendada pinget või siis luua üllatavaid intertekstuaalseid seoseid.

"Kogu moos" sisaldab peamiselt viimast sorti lugusid, v.a stseenide reast koosnevad "Kodu ja muu" ning "Persedes Mens?". Fragmentaarsetel või lineaarsetel

lugudel on enamasti kõigil üks läbiv protagonist ja seetõttu ongi neid olnud võimalik kokku liita raamatuteks "Indigo" ja "Luus". "Kogu moosi" protagonistid on aga üpris erinevad, kasvõi väliselt: üks on perekonnamees ("Kõhu valu"), teine vananev peoloom ("Tuimus"), kolmas fotograaf, kes väidab, et on lugenud vaid kolme raamatut ("Kodu ja muu"), neljas hoopis paljulugenud filoloog ja tõlkija ("Tõlkija") jne.

Viimane on raamatu varasemaid tekste (ilmunud esmalt 1989 nagu ka "Kunagi ammu") ja Sauterile iseloomulik nominalistlik temperament avaldub selles kõige tugevamini – umbusk üldnimede, ideede, üldistuste vastu, keele- ja kultuurimürgitus. Ka selle jutu tegelast vaevab parandamatu autentsuseiha, mis aga ei kanna teda illusoorse teispoolsusse, vaid igapäevaelu nähtuste juurde, millelt üldised ideed kipuvad röövima aredest. Ja samasugused mõtted on surma ülevusest mõtiskledes "Tuimuse" (ilmunud 1997) tegelasel: "Ja süüdi on see luul, mida toidab kirjandus ja kultuur, mis ajab asjad tähendusrikkaks ja ilusaks. Kuigi, jah, neid polegi olemas, on ainult paljude paljud teod. Mis kirjandus ja kultuur. Tähed ja laused, sigadused ja õilsused, seks ja surm. Ei ole mingit kirjandust ja kultuuri. Kui seda mürki poleks sisse söönud . . ."

Selles mõttes on Sauterile lähedane eelkäija Jaan Kaplinski, kelle proosakogu "Kust tuli öö?" (1990) on kõige sauterlikum raamat Sauteri-eelses kirjanduses. Kaplinski raamat algab nii: "Ma ärkasin mõni minut enne seitset, käisin kusel, vaatasin kella, siis kraadiklaasi (oli paar kraadi alla nulli), läksin keldrisse, kus

meil on vannituba, pesin, panin sealsamas kõrvaltoas riidesse, kuulasin kella seitsmehi BBC uudiseid, kus midagi huvitavat ei olnud, läksin siis kööki, viskasin vana hapuks läinud pudru potist välja, panin uue käima, otsisin siis oma üleõlakoti, käisin all toas ja panin kotti mis tarvis, keetsin köögis pudru (nisutangud kliidega) lõpuni, läksin ajasin lapse üles, tõin ta süles alla, panin riidesse, saatsin pissile ja andsin talle putru – ta oli unine ja pahur; kammisin ta pea, panin ta siis väljaminekuks riidesse, vihastasin, et sall jälle kadunud on, panin end ka riidesse, kustutasin tuled."

See lause meenutab nii mõndagi Sauteri lõiku, näiteks "Kõhu valu" algust. Tõsi küll, edasi muutub Kaplinski tekst esseeks elu, eluloo, kirjanduse, keele ja mina vahekorra üle, sellal kui "Kõhu valu" liigub sugestiivses tempos pinget hoides kiretute lausetega, lauselühendeid kasutamata, oma kulminatsioonini, milles sünnitamise kirjeldus põimub looduse stiihiat kujutavate katketega E. A. Poe novellist "Langemine Maelströmi".

Ent ka Sauteril esineb natuke kaplinskilikke, nominalistlikke ja eksistentsialistlikke meditatsioone mina, olemise, keele ja kultuuri üle, peamiselt just fragmentaarsetes juttudes. Kuid need pole niivõrd iseväärtuslikud filosoofilised arutlused, vaid kuuluvad lahutamatu loo protagonistite teadvusevoolu. Näiteks loos "Persedes Mens?" on riivamisi mainitud suurt hulka "filosoofia igavesteks põhiprobleemideks" pühitatud temadest: "Kas keel ja rääkimine ise on ka liialdus? On, kui talle liiga palju tähelepanu pöörata. Ei ole, kui ta on vahend ja kui ta on

lihtne”; “Mõtlemine ei lase ennast käsutada. Aga mida ta laseb?”; “Kas see tegu [kardinate ettetõmbamine] tuli rohkem teadliku valikuna kui unistama hakkamine, mis tuli täiesti minu teadmata? (...) Kes on see, kes teeb minu eest neid valikuid?”; “...asjad on vist suuremad kui arvamised”; “Kas midagi on parem kui mittemidagi. Midagile on mingi teine midagi ehk parem kui mittemidagi. Aga mittemidagile? Kas saab olla mitte midagi, kas saab olla mittemidagi? Mis on nende vahe?”; “Kas see, millest ma räägin, olen mina?”; “Kõik maailma asjad tulevad sellest, et mingid teised maailma asjad on juba enne neid olemas” jne jne. Nende kontekstist väljanõpitud lausete põhjal võiks oletada, et tegu on müstilise traktaadiga. Ent loo kontekstis saavad nad psühholoogilise põhjenduse, ja Tiiu Hallap on sääraseid kirjakohti Sauteri “Luusis” püüdnudki vaadelda isiksuspsühholoogia vahenditega.

Sauteri tegelased meenutavad Beckett'i hulkureid, kes on enamasti endised õpetlased. Kui “Tuimuse” tegelane surmahirmu tõrjumiseks tuba koristama hakkab ning pomiseb: “Igale metafüüsikale, mis on võimeline esinema prahina” või kui ta kirjeldab oma äpardusi vanni lugemiseks kaasa võetud entsüklopeedia, *Sexeri*, *Akadeemia* ja mingi Uku Masingu raamatuga, siis oleme korraga väga beckettlikus maailmas.

“Tõlkija” peategelast painavad võõrad sõnad ja mõtted, äratundmine, et ringlevatel fraasidel puudub side millegi olemuslikuga: “Need ei olnud minu mõtted. Ma ei tea, kelle omad. Enamasti ei tea ma, kelle mõtted mulle pähe tulevad. Eks

nad ole kuskilt loetud, on erutanud ja sisse jäänud, teadlikult pole ma midagi meelde jätnud. ... Kuigi, mõtteid kerkib esile harvem, enamasti tuleb seosetuid, üksiolemises irratsionaalseid tekstijuppe, lauseid eesti või inglise, harvem mõnes muus keeles” (lk 71). Edasi kahtleb tõlkija, kelle teadvus on võõraste sõnade, võõra kõne läbisõiduhoov, ka oma minas: “Mul puudub minu enda isik, iseloomgi, ja seetõttu on mulle üsna ükskõik ka see, kellega ma just voodis olen. Näen kõike justkui kõrvalt.” Seegi on klassikaline absurdikogemus.

Sauteri maailm on siiski märksa soojem ja hubasem kui klassikalises eksistentsialismis või absurdikirjanduses. Umbusaldades küll suuri sõnu, on ta säilitanud usalduse elumaailma vastu ning lootuse inimliku kontakti võimalikkusse. “Kunagi ammu” on vast raamatu kõige kurvem ja süngem lugu. Selle tegelane on omadega päris põhjas, isiksuse lagunemise äärel, kuuleb häält, käitub motiveerimatult, kuid seegi lõpeb jaatava noodiga. “Tuimus” aga kujutab väga sugestiivselt ja üksikasjalikult, kuidas natuke sarnasel tegelasel aegamisi kasvab hüpohondriline hirm teetanuse kätte surra, ent loo puändis selgub, et see, kes on surmale määratud ja kelle eest justkui surmahirmu põeti, on hoopis tegelase ema.

Nõnda on ka “Kogu moos” tervikuna ümmarguse lõpetatud struktuuriga, alates sünnitusest ja lõppedes surmaga ning kirjeldades vahepeal üksilduse änge, kommunikatsiooni nurjumist ja argistes asjades peituvat lunastust. Sauter tundub olevat praegu üks väheseid eesti kirjanikke, kes on leidnud värske viisi nii sügava-

tele eksistentsiaalsetele teemadele lähene-
miseks, muutumata seejuures ülespuhu-
tuks või tühjalt abstraktseks. Sellisena
äratab ta usaldust elu ja – ime küll – ka
kirjanduse vastu.

LAURI SOMMER

Luik lennus: kohandatud mine- vik

VIIVI LUIK. MAA TAEVAS. *Greif, s.l.,*
1998. 228 lk. Hind 96 kr.

1.

Kuna autor on antoloogiline, tuleks en-
dastmõistetavuste kõrvale otsida vähekaet-
tud ja uusi tõlgendusmaid. See pole veel
kokkuvõtete tegemine. Kui Luik keeldub
kaasa rääkimast 90ndate luules, dateeri-
des oma kogu viimase teksti resolutselt
kymnendi esimese päevaga, siis olgu nii.
Ent vahest innustab raamatu hää käekäik
teda uue aastatuhande alguses uudiskogu-
ga lagedale tulema?

Luik on vaadeldavas kogus justkui
fryeliku myydiringi läbind, jõudes viima-
ses tsykliis tagasi panteistlikku kevadaega.
Nutikalt on valitud päälkiri, mis rõhuase-
tusest sõltuvalt tähistab kas “maad, mis
asub taevas”, “Maalt paistvat taevavõlvi”
või ka “maakoha taevast”, kusjuures kaht
esimest tähendust toetavad ka tekstides
leiduvad viited.

Enne kui alustada veidi skemaatilist
juttu linna/maa kontrasteerumisest või
sulandumisest, tuleks anda sõna autorile
endale. “Tegelikult ei ole ma end kunagi
tundnud linnas võõrana, nagu minu luu-
lest rääkides on mõnikord väidetud. On

ka küsitud, kas ma ei ole tundnud igatsust
maa järele. Ütleksin, et maal linna järele
küll” (rmt-s: “Viivi Luik. Kirjanduse ni-
mestik”, Tallinn, 1977, lk 10). Linnaga
harjunud (Tallinna kuues piirkonnas ela-
nud) luuletaja väidet ei tuleks võtta maa
mahasalgamisena, vaid rõhutusena: lõpe-
tage eristamised ja vastandamised. Terava
luulevaistuga olend säilitab selle mis ta-
hes taustal. Kui eristust yldse oletada, siis
kyllap just linn andis looduspiltidele nen-
de filigraanse kuju. Unelm maast taevas
võiks seostuda Luige linna-eelse ajaga Oiu
kandis ja linnatulekule esialgu väidetavalt
järgnenud eskapismiga. Harjumatus lee-
bub tasapisi, kõigepäält saavad omaseks
iidsusega seonduvad detailid – tornid,
kirikud, väravad, paekivised majad. Need
ilmuvad algusest peale ysna usaldusvää-
seina. Samal ajal mõjuvad sõnad “betoon”
ja “asfalt” varasema taustal ysna blasfee-
miliselt. Argisuse avastamine ning selle-
ga kohanemine kulgevad koos kasvava
yhiskondliku surutisega, viies päälkirja
“(Eesti)maa taeva(võlvi)” tähendusmahtu.
Myydistamisisu pole kadunud, vaid suun-
dub nyyd mälestuste ja eriti argiste reaa-
lide poole, mis luulekeeles tasapisi kodu-
nevad. Kujundistikust kaob abstraktsus
(sellest veel hiljem), märkab ydilikku
võõritavat antiteetilisust. Tiheneb alltekst,
eriti kogudes “Maapäälised asjad” ja
“Rängast rõõmust”. Muutub ka värvide
täendus. Näiteks punane, mis varasemal
Luigel tähistas elujõudu, ilu ja ärevust,
ilmub hiljem ylbe impeeriumi märgina,
kannatustest verise, vihatud toonina. Seos
liigub lepatriinult Punasele Oktoobrile
yhes yhiskondliku patriotismi kasvuga,
mis oli kõneleva vaba intellektuaali ainu-

võimalik hoiak neis oludes. Rahva hinge kompamine jätkub juba proosas, kuid Laulva Revolutsiooni hurraa-paatost Luige hilisluules ei kohta. Vabaduse märk seegi.

2.

Paar oletust sidemetest-mõjudest. Varas- test, kuni "Lauludemüüjani" ulatuvatest lugemiselamustest on ta H. Vaharile mit- mes allikas (diplomitöö "Viivi Luige luu- le", Tartu, 1975; "Viivi Luik. Kirjandu- se nimestik", Tallinn, 1977) kaunis am- mendavalt rääkind. Mõistatagem säält edasi.

"Lauludemüüjas" ilmnes varasema taustal haruldane, kuid omas ajas laie- maltki levinud ida-meeldumus. Luik on öelnud end jaapani luule omapäi avasta- nuvat. Samas on tal tegemist ka Masingu- ga, orientaalvaimustuse yhe generaatoriga sellal. Pole kahtlust, et puhkend haiku- buumi taga seisis suuresti Masing, kuigi see, mida Oriendis nähti ja kuidas säältset kogemust oma mõtlemissis mahutati, põikub tema nägemusest tunduvalt. Luige sidet Masinguga võiks nimetada pigem yld-vaimseks, sarnanesid mõned suhtumi- sed. Kadunud Eha Masing mäletas tihti poole ööni kestnud vestlusi Uku, Viivi ning Jaan Paavle vahel. Tekstilisi mõjusid aga peaaegu ei esine. Vahest vaid luuletuse "Pöördumine" (lk 32) lausumisviisi ja pildikäik viitavad sinnapoole.

Lorca "Kaneelist torni" eestinduse (1966) ilmumine langes samuti Luige kujunemisaastaisse. Sellal olid ta lugemis- soovitajaks veel Rummo ja Kaplinski. "Hääle" puhul väitis ta mõjutajaks ka mõned kaasaegse kunsti ilmingud (Raul

Meel, Tõnis Vint). Seitsmekymnendail ilmus talt pisut Bloki ja Balmonti tõlkeid. Sinna ajajärku langes saksakeelsesse areaa- li sisenemine ja lemmikute leidmine säält kandist (Nelly Sachs, ehk ka Lasker- Schüller jt). Selsamal, yldiselt juba ydini iseseisval kymnendil võib märgata ka aju- tist ytlemissiisilist lähedust Jyri Ydiga. Luik on seda pisut afišeerinudki, lisades vahelmisele päälkirjale "See luuletaja" (lk 115) initsiaalid J. V. Tekst on kurvalt prohvetlikuks osutunud: "Ka sina kiirus- tades andsid oma elu..."

Kokkuvõtvalt öelduna on nüüdses raa- matus sisalduv poeetiline kogemus piisa- valt rikas ning kirjanduslike kumiiride kylge kinnitamatu. Iseasi, kui mõni asja- tundja uuriks näiteks konkreetsete maas- tike, syndmuste ja inimeste jäädvustumisi tekstis. Isiklikkuse aste kommenteerimisel võib olla iga poeedi puhul erinev. Kus lõpeb pihtimuslikkus ning algab kirjan- duslik mask, pole sageli selge ka takkajärgi. Autori elades on mõõdupuu- deks muidugi syndmusest mõõdunud aeg ja ta isiklik sisetunne, mida oleks parem teada kui oletada. Luik on elav ja loov, tema puhul pole mikroskoopilise vaatluse aeg kindlasti veel saabunud. Kui raamatus kusagil otseseid mõjuhetki paistabki, siis tuleb neid nyd, seekordse selektsiooni järel, pidada juba viideteks kirjutaja mitmekylgsele integreerimisvõimele.

3a.

Mõnda raamatu kompositsioonist, vali- kust ja parandustest.

Alguosas järgitakse suuresti kogumiku "Luulet 1962-74" (1977) ylesehitust. Koostaja aega säästev ja põhjendatud

tegu. Kadunud on kirjutaja vanust näitavad aastaarvud tekstide taga, jällegi õigus-tatult, sest hilisemas lyirilise elemendi ja isiklikkuse taandumises pole neil enam pidet.

Esikkogust "Pilvede püha" (1965) on võrreldes eelmise valikuga eemaldatud viis teksti, lapseaastate syidimatust ehedana hoides pole parandusi tehtud. Väljajätutest kahetseks ehk "Võta mind lehtede varju!" puudumist – tekst on Olav Ehala viisi abil muusikas põlistund.

Enesekriitika algab "Taevaste tuulest" (1966), täisjõus kogust, milles loodus eesti luules Teise ilmasõja järel ehk esimest korda suurema mytoloogilise mõõtme saab. Ses suhtes käis ilmselt Nurme, Kaalu, Niidu ja Vaarandiga vastastikune in-nustamine ja kannustamine. Võrreldes eelneva valikuga on mõned tekstid eemal-datud, neist pyhalik "Sääril kergeil käib vihm II" ehk asjatult. Kaks lisatud teksti, eriti algajalik "Debora Vaarandile", ei too uut. Juurde ihaldanuks aga ka Luigel harva esineva erootilise alatooniga tekste nagu "Akt" ja "La Grande nature morte". Olgu siinkohal küll öeldud, et poetessi mitmetahulises võimaldaks vabalt koostada veel tavalise kogu mahtu "teise ešelonigi", mille võimsust samuti häbene-da ei tuleks. Ääremärkused jäägu siin ja edaspidi lihtsalt viideteks varjujäänud nyanssidele.

Tekstiparanduste puhul tuleb kõige-pealt viidata yhele pysijoonele – eksklamatiivsete hyumärkide muutmise-le nentivaiks punktideks. Algupoole mõjub see varatarkuse simuleerimisena, hiljem kohast sõltuvalt kas vajaliku või kaheldava väärtusega korrastustööna.

Suurimaiks redigeeringuiks "Taevaste tuules" on luuletustest "Kullerkuppude aegu" ja "Heinputked õisi on loonud" välja jäet üks hõredam salm. "Laulude-müüjas" (1968) jätkub mytoloogilises ja jätkub ka tihendamise. Orientaalset külge esindanuks veidi vohavamal moel veel loitsulise sugestiivsusega "Mõistatus". Ka algav sonetiharrastus on pildilt välja jää-nud ("Sonetid 1, 2", "See lauge nõmme-maastik"). Parandusi kohtab enamasti tyhiseid. Vaid "Käokeeltes" (lk 46) on välja jäänud luuletuse esimene pool, poee-tiline sissejuhatus, ning näeme vaid kui-vavõitu lõppjäreldest. Arbujalikus tekstis "Teelemineja I" (lk 49) on kõrvale jäetud ainus vihje armastusele – kaks rida lõpust. Tundelisuse häbenemist see küll ei tähenda – emotsionaalseid lugemisi leiab "Maa taevas"-raamatust küllalt. Näib aga, et "Sina" rolli suure looduspildi sees on pisut väiksemaks kahandatud, kui see algkogudes oli.

Luige enese poolt yleminekukoguks nimetatud "Hääl" (1968) sai omal ajal kriitikas poolpooliti mahavaikimise osa-liseks – vaid üks mõistmatust täis arvustus. Praeguse lugemise pinnalt tundub see muutunud kirjusus põnev. Yks raamat, mis pääle ekspressionismi ja symbolismi sisaldas ka kõige abstraktsemaid kujun-deid Luige luules yldse. See varane dekonstrueerimine pyydis kaasa resonee-rida muutustega moodsas kunstis. Temaa-tiliselt on tekstis käsitletava raskuspunkt yle kandunud linna, lisaks ka esimesi sel-ginud loodusmälestusi ("Laps" lk 59, "Ning savikann..." lk 62). "Häälelik" kujundiloomes tundub luules olevat jätku-nud teisal. Vähemalt mäletan sama mai-

guga tekste lugenuvat Aime Hanseni "Teekonnast Madude Saarele" ja mujaltki. Kriitika haakumatus tingis seletamisvajaduse ja koos Jaan Paavlega kirjutati "Peegel lapse käes" (*Looming* 1970, nr 10, lk 1557–1562). See pisut manifestilaadne tekst seab avatuse, puhtuse, usu, luule pyhaduse esile senisest nõudlikumalt ja, mis eriti oluline – ilma intellektuaalse peenutsemiseta. Pääle selle tungib kirjatykk kallale ka kriitikale, kes oma enesekindluses on kohut mõistnud selle yle, mis on kyll taibatav, aga mitte seletatav. "Millist prohvetit igatseb meie luulekriitika – mida siis oodatakse luulelt, mida peab ta muutma? Kas peegel peale peegeldamise saabki teha midagi muud?" (lk 1561). Häda kriitiku pieteeditundega on jätkuv. Kui ta tõesti toimib myygimehena, nagu Veidemann on väitnud, kui tähelepanu tõuseb luule marginaliseerumise olukorras väärtuseks omaette, siis arvan selle reservatsioonideta kurvaks seisuks. Ja jätkuvalt tundub, et teatud luulealadele (pihtimuslik, mystiline, religioosne tekstityyp) lähenemine koosneb praeguses praktikas suuresti diskursusevigade reast. Harjunud kirjanduskäsitlus pole mõnedesse tekstidesse projitseeritav. "Kuidas saame millegi yle otsustada ainult tagajärje abil (jutt käib ikka luulest), kui me ei tea, mis viis poeedi sellise tagajärjeni" (lk 1558). Tõsinaat tõuseb loomulikult vägagi ka siinkirjutaja vastu.

3b.

"Hääle" puhul märkab paranduste puudumist. Kaasamata on jäänud näited jätkuvast sonetiharrastusest ("Vihm märtsis", "Aed" jt), mis nydyses tervikus ka

dissoneerivalt mõjuksid. Huvitava näitena "linnastumisest" võinuks kogus siiski sisalduda kas või "Skväär" ja veel mõni eriti mystiline pöördumine.

Edasi jätkas Luik "Eesti Entsüklopeedia" (5. kd) sõnadel: "...linnamotiivilises, inimelu lahkkõlasid eritlevas laadis, mis tipneb traagilise ja eetilisel pingestatud ajalulega kogus "Rängast rõõmust". Lyhidalt: temas teravnes ajatundlikkus. Tõik peaks nagu viitama mystilistest strateegiatest taganemisele, kuid ei tee seda. Näilise vastuolu varjus on integreeriv tervik. Eri laadid elavad sõbralikult koos pisut valikkogu moodi raamatus "Ole kus oled" (1971). Yks mõjusamaid tekste "Armastusest mõnikord..." (lk 95) paistab kodeeritult vihjavat Praha kevadele. Tekstiparandusi peaaegu ei kohta, vaid luuletuses "On südatalv..." (lk 101) puudub kaks mystilisemat salmi ja lõpuneliku vārsipaarid on ringi tõstetud. Vihjelisus suureneb nõnda. Selles ja eelmises kogus kohtab ka enam fragmentaarsust kui kunagi varem või hiljem. Laadi äärmusliku näitena võinuks valikus sisalduda ka punktiirne "olen siin".

Edaspidi asendab vabavārssi tasapisi riimiline tekst, kuid mitte laulev nagu varem, vaid kodumaa valutava sydame sarnaselt monotoonselt tuksuv. "Pildi sisse mineku" (1973) puhul see siiski veel ei kehti. Kasvab kriitiline enesekirjeldus ("vaata sa arvad", "Ja kuigi veel mullatolmu", "kui see olen mina"). Läbi valiku käib mingi nukker kammertoone, mille olemust ja päritolu pole yheselt võimalik osutada. Lehekyljel 115 leiduv "See luuletaja J. V." (algselt "Jüri Üdi") on minavormist sina-vormi yle viidud. Tekst ilmub

esmakordselt ajakirjas *Noorus* (1971, nr 7), säälsamas oli ka Jyri Ydi "Viivile", üks koduselt põrpiv pöördumine. Luik on sõbralikum ja adopteerib kohati ydilikkust edaspidigi. Subjekti muutmine avab tekstis nukra tagasivaate lahkunud sõbrale. Suurim parandus: poeesist "Ütle kas usud" (lk 116) on eemaldatud kirjeldav kolmas salm. Puudub "Välgub verd ja mett üks aknaruut", mis eelmises valikus veel sisaldus. Sellest kadumisest on siinkirjutajal puht subjektiivselt enim kahju, ehk oli Luige parimaid armastusluuletusi.

"Põliskevad" (1975) lähendab seisundeid argielule. Sordiini all jätkub ka irratsionaalne joon ("Nägu", lk 139). Seega pole lapidaarsus veel täies mõjujõus. "Paratamatuses" (lk 145) on kadunud teine salm. Eelmise valikkoguga võrreldes ongi sisse toodud kaks eelmainitud teksti (kompaktsuse huvides kõrvaldatud tervelt 22!) ja tegu tundub õige, eriti "Nägu" lisab algvasse monotoniassi liikuvust.

"Maapäälised asjad" ilmus 1978 – samal aastal kui "Ma olin Jüri Üdi". Ydilikke tendentse kohtas noores luules siis väga laialdaselt, epigoonluseni. Ju oli selline väljendus lähimal selle aja väljendamise kuldlõikele. Luigel leiab siinsääl ydilikke ytlemissi, ilmsemalt näiteks "V. L." (lk 166). Lapidaarsus kinnistub meeolusid valitsevaks meetodiks, valusadki pihitumused antakse edasi väga argiselt ("Aastal seitsekümmend", lk 165). Hetkiti vilksatab siin-sääl siiski mõni kontsentreeritult irreaalne kujund, mis seda selgemalt taustast eendub ("kauge vanaduse valged uksepiidad", lk 163). Ainus suurem parandus – elimineeritud

salm luuletusest "Lõhn" (lk 161). Väljajänuist võiks ehk kahetseda "Valu", kus kodeeritud paine nähtavaks tõusis.

"Rängast rõõmust" (1982) on muidugi yhe laadi kypsus, valupunkt, millest edasi emotsionaalne laeng sai väljenduse juba proosas. Individuaalne kaldus sellal hõlpsalt yldiseks minema, rahvale kirjutatud raamat jõudis pärale tähendamissõnade-na. Omas ajas oli säärase sotsiaalse tellimuse õnnestunud täitmise näiteks veel Runneli "Punaste õhtute purpur". Tekst jääb parandustest pea puutumata, vaid üks hyyumärk hajub ja Hää ning Kuri saavad erapoolikuist erapooletuiks (lk 194). Kahtlen, kas nyydne noor lugeja suudab seda materjali omaaegses tähendusmahus läbi elada. Kui ei, siis millise suhte praegune lugemismall sinna asetab? Või on sisseelamine hõlbus edasi, sest eestluse pysimist muudab nyyd kysitavaks lihtsalt yks teine systeem?

Raamatutes ilmumata luuletused on märgid myydiringi täitumisest, vihjed millenniumi lõpule ja Eesti saatusele on põimunud piiblimotiivide ja kysiva sisekõnega. Nad väärriksid igayks omaette analyyysi. Sujuvalt tõusev pingeline kulmineerub luuletuses "Ütle: "Haljas kuusk..." (lk 220). Kõrgklassika oma lihtsas eheduses, yks yllatav näide sellest, mida annab õelda tyytu rytmi ja tavalise irdriimi varjust.

4.

Raamatu koostamisprintsiihid paistavad olevat olnud tihendamine ja tekstikriitilisus (eriti 1966–1975 kirjutatu puhul). Siin visandatud vihjetega on tahetud rõhutada: kõik pole veel antud, miski ootab

juhtumist. Või Luige enda sõnadega: “Õnn luuletajale, kes laseb midagi juhtuda – olgu see siis kasvõi kannatus...” (rmt-s “Teose sünd”, Tallinn, 1976). Kui sajandi musta kihlasõrmuse sõrmest võib võtta, ehk on käsi siis vaba luule kirjutamiseks?

BARBI PILVRE

Absoluutne luuletaja Luik

VIIVI LUIK. INIMESE KAPIKE. Vagabund, Tallinn, 1998. 112 lk. Hind 63 kr.

Viivi Luige tekstikogumiku “Inimese kapike” läbi lugenud, süvenes ajalehertiklite põhjal kujunenud veendumus, et Luik on ennekõike luuletaja ning lühitekste produtseerinud olude sunnil, mis ei tähenda muidugi, et “vastumeelselt”. Kuulsa kirjanikuna on teda kutsutud esinema lugematutele kirjanduspäevadele ja kohtumistele lugejatega Soomes, Šveitsis, Saksamaal ning oma romaanide tõlkeid esitleva kirjanikuna on ta olnud loomulikult oodatud rahvale midagi rääkima.

Ka ajalehe- ja ajakirjatoimetajate tubli töö lühiesseede väljapressimises kirjani-kelt on selle kogumiku raames nähtav: 16 teksti 24st on kirjutatud ajakirjanduse jaoks (*Eesti Ekspress, Hufvudstadsbladet, Sõnumileht, Sirp, Keel ja Kirjandus, Kultuur ja Elu*).

Luige luuletajalikkus väljendub ennekõike selles, et tema kolumnid on seda-võrd kujundlikud ja ebaloogilised, et on nauditavad pigem üksikute lõikude ja lausete kaudu kui tervikuna. Seetõttu ei jää nad ka tervikideena eriti meelde.

Pärast teksti läbilugemist on vahel raske kokku võtta, millest üldse jutt oli, mis selle tekstiga “öelda taheti”. Luige tekstid ei püüa ka enamasti mingit väidet tõestada. Väiteid esitab Luik küll, kuid needki on pigem kujundid, mille ümber mängitakse: Eestimaad ei ole olemas, sest kaardilt teda ei leia; inimene elab üheaegselt kella- ja südameajas; kultuurist on saanud ebameeldiv nähtus; Eesti muutus ENSV-ks alles kuuekümnendatel jne.

Luige tekstid kasvavad seoselt seosele nagu luuletus. Vahel satub kirjanik mõnest kujundist nii hoogu, et arendab seda mahuni, mis muutub teksti raames iseseisvaks nähtuseks, näiteks: “Mõnel ajal on liha moes. Siis muutuvad inimesed tihedaks ja pringiks nagu peakapsas, nad ümbritsevad ennast vorstide ja sinkide, laste ja loomadega. Vett joovad nad otse allikast ja piima otse udarast” (lk 49).

Kõik see muudabki Luige teiste kolumnistide ja esseistide seas erandlikuks ja tähelepanuväärseks. (Muidugi, see, et ilukirjanduse väärtusega kolumnid ilmuvad lehes, on vahest üldse Eesti kirjandus-situatsiooni omapära.)

Luik pole ka ajakirjaniku kombel küüniline, ta julgeb esitada üsna õõnsaid ja pidulikult kõlavaid mõtteid. Näiteks kirjutab ta ilma igasuguse irooniata – või on see nii peen, et sellest ei saa aru: “Ja siiski ei maksa kunagi unustada, et ka selles illusoorse maailmas on olemas tõde, lootus ja armastus, nagu on olemas tõelisi kirjanikke, kelle hääl vahetevahel lootusest läbi tungib” (lk 43). Tsitaat pärineb küll ettekandest Mukkula kirjanduspäevadel ning tekst on ilmselt valminud silmas pidades Soome tõsist kirjan-

duspublikut, kuid sarnased idealistlikke väiteid kohtab mujalgi. Näiteks julgeb ta *Eesti Ekspressile*, mis on tuntud oma ilkuva konteksti poolest, kirjutada read: "Homme muutuvad Headus ja Tõde tähtsamaks kui ei kunagi varem" (lk 16), või ajalehele *Hufvudstadsbladet*, et "kultuur oma olemuselt ei ole kaup ega aja- viide, vaid igavene ja kindel teade tõe ja valguse võidust rumaluse ja pimeduse üle" (lk 39).

Ta ei karda väljendeid nagu "tõeline elu", "tõeline looming" ega suurte tähtedega kirjutada Hea ja Kuri, Tõde ja Vale ning Ilu. See kõik eristab teda ka teistest ajakirjanduses esinevatest kirjanikest (näiteks Tõnu Õnnepalu, Jaan Kaplinski, Andres Langemets jt), kes võtavad sõna ka päevapoliitilistel teemadel ja seda enamasti täiesti poeesiavabalt.

Viivi Luige prestiiž kirjanikuna on selline, et ta võib endale absoluute lubada. Keegi ei hakka tema kallal norima, et kuidas saab tänapäeva relativistlike väärtuste ajal nii ebamoodsalt, igavikulistes kategooriates mõelda.

Luige esseekogu esimese poole moodustavad välismaalastele ja välismaailmale mõeldud selgitused "kes ma olen?" ja "kust ma tulen?". Sellelaadseid tekste produtseerisid 90ndate alguses ilmselt paljud kultuureestlased (ja mitte ainult nemad), kes avanenud raudse eesriide taha sattusid. Viivi Luik avaldab mõtteid eestlastest, tsensuurist, isamaa saatusest, keelest, kommunismi kuritegelikkusest, äsjasaadud iseseisvusest, vene küsimusest, kultuuri positsiooni hägustumisest nagu ilmselt nii mõnigi teine sel ajal. Vanemates mõtetes väljendub mingi rahvuslik kon-

sensus selle kohta, kuidas eestlased "oma lugu" sel ajal välismaailmale jutustasid – nad tunduvad nii tuttavad, vähemalt tagantjärele. (On muidugi ka võimalus, et need mõtted käis esimesena välja just Viivi Luik ja alles hiljem on nad "populaarseks" mõeldud.) Tegemist on igatahes ajastu tähtsate selgituste kroonikaga.

Eripäraseks teeb need mõtted luuletaja väljendus ja – mis seal salata – see, et need käib välja just nimelt Viivi Luik, "Seitsmenda rahukevade" ja "Ajaloo ilu" autor.

Uuemates esseedes esitab ta mõtteid, nagu poliitika võõrandumine rahvast, raha võim ja raamatupoodide allakäik Eestis, mis ka vähemalt vaimuinimeste ringkonnas risti ja põiki läbi räägitud.

Vaatamata sellele et Luik väidab asju, mis üldrahalikult "õigeks" kuulutatud, ei saa teda mingil juhul pidada rahva südametunnistuseks nagu mõnda teist kirjanikku, kes kirjutanud ja rääkinud eesti asjast. Luik kirjutab sellepärast, et "see on ainus tõend minu olemasolust mõtleva ja kannatava, armastava ja lootva olendina" (lk 12).

See siiras loojaegoism on väga sümpaatne.

SIRJE OLESK Vana, hea ja õige

INDREK HIRV. PÄRLHALL. *Virgela, Tallinn 1998. 94 lk. Hind 70 kr.*

“Pärllhall” on valikkogu, mille kohta autor ise on arvanud: “Minu kõige parem raamat” (*Eesti Ekspress* 4. XII 1998). Ju ta teab, mida räägib. “Pärllhall” on valim autori kolmest viimasest kogust, sisaldades pärast 1992. aastat valminud luuletusi. Noorest Hirvest sai küps luuletaja just kunagi siis, 1993. aastal ilmunud “Tähekerjusest” kõnelesid arvustajad kui uuest kvaliteedist autori luules. Ja “Pärllhall”, kongeniaalsete tõlgetega pikitud range valik, ongi laitmatu, peaaegu täiuslik raamat.

Luuletajana oli Indrek Hirv 1987. aastal alustanud maskimänguga, mille varjust oli luule subjekti keeruline tabada. See oli kunagi, nooruse otsingute ajal. Nüüd on Hirv küps, valmis, resigneerunud mees, kelle luule “mina” on üsna üheselt autori hoiakute vahendaja. Või õieti teistpidi: Hirve luule väga suveräänne “mina”, kes esineb selles kogus kindlapiirilise subjektina, ongi roll, millega Hirv on väliselt kokku kasvanud ja kelleks ta samahästi kui on saanud. See on vana maailma viimaseid õilishingi ja vagabunde. Ta ongi see (öö)hulgas ja (tähe)kerjus, boheem ja vaimuinimene, mees ja kunstnik, suveräänne, üksik ja “kirglikult kurb”. Tal on mantlitaskus suupill ja tukk (tal on militaarseid kalduvusi nagu rüütli kunagi ja ta teab, et oma au ja oma maa eest tuleb võidelda: sest “kord meil oli oma leegion”); ta hulgub

linnades, mis meenutavad Prantsusmaa ja Itaalia linnu, aga sel pole tegelikult tähtsust, sest “mina” ei hooli kuigivõrd maailmast, tema kodu on universum, öö, taevast, tähed ja inglid. Ometi ei ole ta päriselt eikusil rändlev ullike, vähemalt kord ütleb ta enesestmõistetavalt, et “peab saapatallad kinni isamaas”. Tal on minevikus olnud “rasked, aga tühjad aastad”, ta on uhke ja tüdind. Ta teab, et elus on tegelikult vähe asju, millest hoolida, ja tegelebki nende vähestega: ilu ja kurbuse, olemuse ja näivusega. Ta elab maailmas, kus hetked on luuletused, ööd on read, aastad on sõnad. Inglid ei ole ses maailmas ebamaiselt antud, üks neist “iniseb tiib ripakil”, teine on kurb ja “tõmbub taevanukka”. On veel “sina”, kelle poole “mina” mõnikord pöördub, kelle hellust ta mõnikord vajab ja kellega seondub ka luulekogu muidu dünaamikata kulgevas süžees pööre ja lahendus:

*las olla taevas lage lindudest
las laskub pimedus – ma kordan – sest
kui ingel surmast tuled kikivarvul –
tood kaasa selguse mis olnud harvul
öötundidel – ma tõusen püsti ning
ma mõtlen täpselt –*

vahedalt kui hing

Ja ongi nii. Ja on veel palju muud. Ses mõttes on “Pärllhall” tõesti vana hea klassikaline luule, et sisaldab peale otsehoomatava veel palju enam, seda lotmanlikult öeldes informatsiooni, mis luulest alati ongi luule teinud. Ja “mina” on seski mõtte terviklik, et loeb nimelt niisugust luulet, mida raamatu interluudiidumid esitavad: Rilket, Baudelaire'i, Rimbaud'd ja muidugi Villoni. “Harva on mõni luuletaja andnud mulle nii venna-

liku lähedustunde” (*Looming* 1997, nr 11, lk 1445), on Hirv ise oma Villoni tõlkeid kommenteerinud.

Kaasaegses eesti luules on Hirv minu meelest see, kes kehastab luule püsiväärtusi ja eesti luule elavat ja orgaanilist seost oma klassikaliselt modernistliku algkodu, st prantsuse sümbolismi ja selle stiili tipu – Rilke loominguga. Eesti traditsioonis seoti tema nooruiluule Siuruga; nüüd on ta vaieldamatult jõudnud arbutate aega, vahest sellest läbi ja üle. Ta jätkab pigem Visnapuu ja Alliksaare loodud traditsiooni, vastandudes intellektuaalsele ajaluletajale Gustav Suitsule. Ajaga, eriti kaasajaga, on Hirvel leebelt üleolev igavikuline suhe, selline, mida tavaarusaam tõelisele luuletajale kohaseks peabki. Meie praeguses luulepildis olen ise lugenud Hirve – kelle luule on mulle alati meeldinud – Doris Kareva maskuliinse paralleelina. Tahtmata kuidagi anda väga tõsiseid rinnastusi, tuleb mulle uitmõttena pähe eesti luule ajalugu tema pöördetähega del kujundanud maskuliinseid triosid: Suits-Liiv-Enno, Lepik-Laaban-Grünthal, Rummo-Runnel-Kaplinski, Krull-Õnnepalu-Hirv. Viimases kolmikus kehastab Krull muidugi avangardistlikku tungi uueneda ja avardada kunsti parasjagu kehtivaid piire; samas kui Hirv, jäädes modernluule klassikalisele lättele ja olles seeläbi vana hea luule järjepidevuse hoidja, “kindlalt hoides piiki nagu sõdur haldjariiki kaitseb”.

KADRI TÜÜR

Tarkusest ja tema emast

Seda, et Indrek Hirv kirjutab häid luuletusi, oleks vist ysnä tarbetu üle tõestama hakata. On siiski raske ytelda midagi rabavalt uutset Indrek Hirve uue raamatu puhul, mis ei sisalda tehniliselt võttes yhtki seninägemata luuletust.

On ju Hirv olnud oma luuletajakarjääri algusest peale kriitikute innuka tähelepanu all ning pakkunud neile rohkelt võimalusi enese loominguga üle seisukohti – tihti yksteisele risti vastukäivaidki – avaldada. Ylivaldav hoog Hirve kõikkõimalike *-ismide* raamesse painutada rauges kyll pärast tema esimesi valikkogusid, tänuväärset materjali sõnade tegemiseks on aga Hirve luules kyllaldaselt leidunud senini.

Kui jätta kõrvalle “Rännuraamat” kui ajakirjanduslikku proosat sisaldav kogu, on Indrek Hirvelt viimase yhteistkymne aasta jooksul ilmunud ei enam ega vähem kui yksteist luuleraamatut. Neis sisalduvate luuletuste järgi võiks nad jagada “uuteks”, “nähtud” ja “vanadeks”, ehkki ka “uut” ei saa võtta mingi absoluutse määratlusena, kuna paljude neis trykitud tekstidega on ilukirjandust avaldavat perioodikat jälgiv raamatuostja juba tihtipeale n-ö nägupidi tuttav.

“Uutena” saab käsitleda kolme *Loomingu Raamatukogus* välja antud Indrek Hirve luulekogu – “Uneraev” (esikkogu), “Võhumõõk” (ehkki seal sisaldub ja rikub stiilipuhtust ka yks varem juba “Kuu varjus” avaldatud luuletus) ning “Põuasinine”. “Fuugamust” kuulub juba “nähtud” raamatute hulka, sisaldades kuut “Kivi-

inglist” tuttavat luuletust. Viimast ei ole kyll koostanud Hirv isiklikult, nii et ei või olla kindel, kas nende kuue korduva luuletuse näol on ikka tegemist kirjaniku isiklike maitse-eelistuste manifestatsiooniga, nagu teiste sama kategooria alla käivate kogude puhul võiks oletada. Ajaliselt varasemasse “nähtud” kogusse “Põueoda” on näiteks rehabiliteeritud mõned luuletused muidu autoripoolse heakskiiduta jäänud luulekogust “Salapainos/Pimetrykk”. Ka “Tähekerjus” on suurt hulka väljavalitud varasemaid luuletusi uutega suhestav kogu; selle takkajärgi valminud kontsentraat “Taskutähekerjus” aga esimene isetehtud tagasivaade kogudena avaldatud loomingule.

Eelmine ja yhtlasi esimene “Hirveantoloogia” “Kuu vari” ilmus Joel Sanga toimetatuna Indrek Hirve yldse neljanda raamatuna juba 1992. aastal. Seega on “Pärllhall” Hirve kolmas “vana” kogu, mida võib võtta autoripoolse kaanonikeh-testamiskatsena.

Valikkogude koostamine pole kirjanoduspraktikas loomulikult kaugeltki erakorraline või ylepea taunitav nähtus, lihtsalt mulle tundub, et enamik luuletajaid ei vaevu ise millelegi sellisele yleliia palju aega kulutama. Kui taoline asi on aga juba mitmendat korda ette võetud, peab autoril selleks järelikult ka mõni tõsine põhjus olema. On põnev jälgida, missuguseid luuletusi Hirv korrata võtab, soodustamiseks lugejail valitud materjali omandamist.

Vaadates Hirve luulekogude yldist rytmi, saame rea uus-uus-nähtud-vana; uus-nähtud-vana; uus-(nähtud)-nähtud-vana. Sisuliselt jookseb pärast teist “vana”

kogu – “Taskutähekerjus” – otsekui mingi ajastutevaheline piir, millele järgnevas kolmes kogus hoidub Hirv hoolega piiritagusesse minevikuloomesse puutumast.

“Pärllhallis” aga purskub korraga esile koguni “Põueoda”-kaugune möödanik, mistõttu on alust arvata, et selle valikkogu näol on tegemist seni tõsiseima minevikuväärtuste arvelevõtmise aktiga.

“Põueodas” esmakordselt raamatu kaante vahele jõudnud **kui linnuteede kriiusa langeb ingel* on vaieldamatult Indrek Hirve lemmikluuletusi, leidudes yhtekokku viies seniilmunud kogus – peale nimetatute ka “Kuu varjus”, “Tähekerjuses” ja “Taskutähekerjuses”. Yhtki teist luuletust ei ole Hirv publitseerinud nii mitmel korral.

“Põueodast” “Pärllhalli” on hyppe sooritanud ka Rimbaud’ “Hunt kisendab lehtede all”-tõlge, mida vahepealsetes kogudes ei leidu.

“Võhumõõgast” on läbi suure ja väike-se “Tähekerjuse” “Pärllhalli” rännanud viis luuletust. “Taskutähekerjuse” valikust on “Pärllhallis” välja jäänud vaid üksainus luuletus, mis peaks kujukalt näitama Hirve kõige pisema raamatu sisulist kaalukust. “Kiviingel” on kaanoniprojekti andnud kuus Hirve enese luuletust. Ka seitsmest “Põuasiniise” ajast tuttavast tõlkest kolm on sellest kogust läbi käinud. Nii “Põuasinisest” kui “Fuugamustast” on põlistamisvääriliseks peetud umbes kaht kolmandikku neis ilmunud luuletustest.

Eelpooltoodud kuivavõitu statistikast võib meile otsest praktilist abi olla niipalju, et oletamisi saame osutada Hirve järgmisele lemmikluuletusele – **las olla taevase lage lindudest*, mis “Tähekerjuse”-

järgsetes kogudes esineb juba kolmandat korda.

Siiski ei jäta luuletaja meid yllatamata ka uudisloominguga – fuugamusta-tsykli luuletus **oliivid mantlitaskus sydataalvel* pole enne raamatutes käinudki. Ka “Fuugamusta” *jõeäärsest metsast* on hallide kaante vahel hoopiski *park* saanud. Seega pakub väikesi yllatusi ja detailinõuansse “Pärllhall” neilegi, kes Hirve luulet piisavalt hästi tunnevad selleks, et kunstilist elamust ka pelgalt sisukorda lugedes kätte saada.

“Pärllhall” on ilus raamat. “Uneraevust” ja “Pimetrykist” ei ole kordamisvääriliseks peetud kyll enam yhtki luuletust, see-eest pärineb nimetatud raamatuist enamik “Pärllhalli” vinjettidest. Kõige esimene on pärit “Võhumõõga” lõpust, ent selles mingit sisulist seost näha oleks vist pisut ennatlik.

Igatahes on see tänuväärne teos kooli-raamatukogudele ja kõigile teistele, kellel ei jätku raha kõigi Indrek Hirve teoste soetamiseks, sest “Pärllhall” esindab kaas-aegse eesti luuleklassiku loomingu paremikku AD 1998, mis pealegi veel tema enese käega selekteeritud.

JÜRI EINTALU

Teaduse filosoofia ja autoriteet

ALAN F. CHALMERS. *MIS ASI SEE ON, MIDA NIMETATAKSE TEADUSEKS? Arutlus teaduse olemusest ja seisundist ning teaduslikest meetoditest. Ilmamaa, Tartu, 1998. 291 lk. Hind 74 kr.*

Lõpuks ometi on eesti keeles ilmunud raamat teadusfilosoofiast, mis pole nõukoguliku mentaliteediga ja on küllaltki kaasaegne. Soovitan raamatut ülikooliõpikuna. Õppetöös tuleks seda täiendada sovetiajal väljaantud õpiku esimese peatükiga, mille on kirjutanud Rein Viha-lemm¹. Viha-lemma peatükis on rohkem informatsiooni teadusfilosoofia koolkonnadest kui vastilmunud raamatus (kus puudub nt isegi konventsionalism), kuigi kuival ja lakoonilisel kujul. Ja Viha-lemmal on vähem ideoloogilisi väljendeid kui Chalmersil ja Erast Parmasto saatesõnas Chalmersile (näiteks: “... ainult niisugune on teadus” (lk 259)).

Chalmers kirjutab oma raamatu eessõnas: “...olen järjest enam selgusele jõudnud, et puudu on sobivast teemat haaravast raamatust (...) Nüüdisaegsete vaadete kohta saab lugeda ainult originaalallikaist (...) siinne raamat...loodetavasti saab temast tarvilik ja käepärane lähtepunkt, mida muidu ei oleks” (lk 11). Kuid ka Chalmersi raamat ei anna ülevaadet kõige moodsamatest vaadetest: esmatrükk ilmus 1978. aastal ja järgmistes trükkides pole selles osas midagi muudetud. Vahe-

¹ R. Viha-lemm [Koost.], Teaduse metodoloogia. Tallinn, 1979.

peal on ilmunud teisigi õpikuid, millele Chalmers ei viita. Seda ei tee ka Viha-lemm ega Parmasto oma järelsõnades.

Eestis loevad paljud üliõpilased ka võõrkeeltes. Sellepärast osutangi siin kas või ainult näiteks Anthony O’Heari ja Donald Gilliesi õpikutele¹, mis on mõneski mõttes huvitavamad ja täiendavad Chalmersi raamatut. O’Heari õpik on kergemini loetav, järjekindlam, süstemaatilisem, kaasaegsem, teemaderohkem ja sisaldab huvitavaid ning aktuaalseid küsimusi (nt ‘kinnituse paradoks’ (*the paradox of confirmation*), Nelson Goodmani ‘uus induktsiooniprobleem’, bayesianism, ‘järelalus parimale seletusele’, ‘teadus ja kultuur’, juttu tuleb isegi ‘Schrödingeri kassist’). Ka filosoofilises mõttes on O’Heari õpik sügavam.

Gilliese õpik käsitleb induktivismi, falsifikatsioonismi, Duhemi ja Quine’i vaateid ja konventsionalismi. Käsitlus on teadusajaloole ja filosoofia ajaloole lähedane. Teemad on kaasaegsed, räägitakse isegi tehisintellektist. Põnevad ja asjalikud on vahepalad suurte filosoofide ja teadlaste elust (näiteks Popperi ja Wittgensteini naeruväärsest tülist kamina ees ja ahjuroobiga). Erinevalt Chalmersi raamatust on mõlemas nimetatud õpikus piisavalt tähelepanu pööratud ka teistele teadusharudele peale füüsika. Chalmers mainib oma õpikus (lk 19), et huvitav oleks teaduse filosoofia ajalooline ülevaa-

de – ka selline raamat on trükkis juba ammu ilmunud.²

Chalmersi raamatule on muudki ette heita. Ta viitab oma võimele “väljenduda lihtsalt ja selgelt” (lk 12). Paraku jääb teinekord arusaamatuks, millisest võimest ta räägib. Kohati on tekst nauditav (näiteks lk 166), kuid väga tihti lihtsalt arusaamatu. Raamat on küll “...mõeldud lihtsaks, elementaarseks ja selgeks sissejuhatuseks...” (lk 11), aga mitmel põhjusel ei tule see alati välja. Näiteks kasutatakse professionaalset žargooni ja termineid, mida ei ole piisavalt selgitatud.

Kunagi lugesin A. Chalmersi raamatut inglise keeles, seejärel ehitasin sellele raamatule üles mõned oma loengud teaduse filosoofiast. Kuid ingliskeelset varianti lugedes ei saanud ma ise paljustki aru. Pidasin seda omaenese küündimatuseks, harimatuseks, ebaprofessionaalsuseks. Argumentidena raamatus esitatud seisukohtade ja arutluste tähtsusele, õigsusele, veenvusele ja minu rumalusele tajusin raamatus nimetatud kuulsaid nimesid ja rohkeid kirjandusviiteid autoriteetsetele kogumikele ja ajakirjadele. Nüüd tunnen ennast kompetentsemana ja teatan julgesti, et eestikeelset varianti lugedes tajun selgesti, et kui lugeja ei saa aru, pole see alati lugeja viga.

Esitaks ei saa aru, mis sellel kõigel on pistmist teadusega. Näib nii, et teaduse üle filosoferijad teevad eelkõige seda,

¹ A. O’H e a r, An Introduction to the Philosophy of Science. New York, 1989; D. G i l l i e s, Philosophy of Science in the Twentieth Century. Four Central Themes. Oxford & Cambridge, Mass., 1993.

² J. L o s e e, A Historical Introduction to the Philosophy of Science. Oxford University Press, 1990.

mille puhul on edu garanteeritud. Nii hakkavadki nad lahendama probleeme, mis on valitud selle järgi, et neid suudetakse lahendada või siis saab nende kohta teooriaid arendada – need probleemid, mis teadusest endast kerkivad, jäävad kõrvaliseks. Nii nagu kunagi loodusteadustega koos arenenud matemaatika muutus iseseisvaks distsipliiniks ja hakkas arenema omasoodu, sõltumatult, iseendas ja iseendale, nii näib olevat juhtunud ka teadusfilosoofiaga. Ka need probleemid, mis teadusega seoses enesestmõistetavalt esile kerkivad ja mida teadusfilosoofia uurib, esitatakse sageli nõnda, et võib vaid aimata nende tegelikku päritolu.

Teiseks ei saa aru sellest autoriteetide skolaatilisest ja vohavast tsiteerimisest, mis on ka Chalmersi õpikusse tunginud. Selle asemel et mõne probleemi loogika selgelt esile tuua, viidatakse isikutele, kes selle probleemi kohta ühte või teist on ütelnud. Kujutlegem tundi malekoolis. Jukule õpetatakse, kuidas kuninga ja vankriga matti panna. Ülesanne ja tema lahendus on selge struktuuriga. Aga kaasaegne filosoof õpetaks nii: “Siin selles seisus arvas suurmeister-akadeemik see-ja-see, et tuleb käia nõnda, ja lugeda võite seda maleteaduslikust ajakirjast see-ja-see.” Asi oleks ilmselt absurdne, kuid just nõnda õpetatakse meile isegi lihtsaid teaduse ja filosoofia asju.

Chalmersi raamatu järgi on (olnud) *teadusfilosoofia põhiprobleemiks* ikkagi küsimus, *kuidas eristada teadust võltsteadusest*. Probleemi tähtsus näib kerkivat asjaolust, et võltsteadlased apelleerivad *teaduse autoriteedile*. Sellega seoses kohetamegi raamatus väljendeid nagu: ‘mee-

lelahutaja Paul Feyerabend’ (lk 19); ‘müstitism’, ‘teadus’, ‘propaganda’ (lk 151); ‘intellektuaalne saastumine’ (lk 153 ja lk 232); ‘nõidus’, ‘võlur’ (lk 195), ‘müüt’ (lk 199). Vihalemme kasutab väljendit: ‘teadus kui kaubamärk’ (lk 270). Vaidlus käib ikka teaduse autoriteedi ja väärkasutamise üle. Kuid vaieldes ei häbeneta tugineda teaduse ja filosoofia autoriteedile. Seda mängitakse välja vastava viitamistehnika abil, mis siin kaubamärgiks on. Sageli näib see mõtetu, isegi ebakompetentsust ning küündimatust paljastav. Pole ju õige loobuda arvamusest, et $2+2=4$ mingi kuulsuse või akadeemiku vastupidise arvamuse tõttu; või uskuda seda võrdust *sellepärast*, et keegi autoriteet nii ütles, või kommenteerida, et seda võrdust uskus ka näiteks A. Einstein. Kogu see kirjandusviidete tuly omab mõningat mõtet vaid neile, kes spetsialiseeruvad teadusfilosoofiks, aga neile oleks vaja juba kaasaegsemaid viiteid. Nii leiangi, et mitte ainult see pole tõsine probleem, et pseudoteadlased kasutavad teaduse autoriteeti, vaid ka see on tõsine probleem, et teadlased ja filosoofid tunnevad sageli rohkem huvi oma autoriteedi kui arutatava asja sisu vastu. Kaubamärgiks peaks olema arutluste selgus, mitte viidete rohkus.

Soovitan Chalmersi raamatut lugeda kõigil, kes tahavad tundma õppida mõnda osa kaasaegsest teadusfilosoofiast. Kuid ei maksa arvata, et kaasaegne teadusfilosoofia suudab teaduse kohta palju ütelda (enamasti ütleb ta midagi iseenda kohta) või et Chalmersi raamatus on palju õeldud kaasaegse teadusfilosoofia kohta (näiteks pole peaaegu mainimist leidnudki mitu Popperi tuntud kriitikut ja nende

ideed, maha on magatud paljud sõjajärgsed ja sõjajärgsed olulised ideed ja isikud). Tegemist on ikkagi ühe teadusfilosoofia koolkonna esindaja mõnevõrra piiratud nägemusega. Kahju, et mahukates järeldõnades pole mahti leitud olulisi tööku ja vajakajäämisi selgitada, kuigi nii Parmastol (lk 263) kui ka Vihalemil (lk 281) on nii mõndagi olulist ja huvitavat ütelda.

Lõpetuseks tahaksin teha avaliku ettepaneku *Avatud Eesti Fondile* tõlkida eesti keelde mõni hea ja kaasaegne raamat teaduse ajaloost. Meil on veel mõnes ülikoolis teaduse ajaloo õppetool, kuid pole õpikut. Ka Parmasto kurdab (lk 260), et huvi teaduse vastu on Eestis madal ja populariseerimiseks midagi eriti ei tehta (põhjus sellele on muide antud Chalmersil lk 229).

ART LEETE **Rahvakultuuri telliskivi**

EESTI RAHVAKULTUUR. Koost. ja toim. Ants Viires ja Elle Vunder. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1998. 676 lk. Hind 354 kr.

See on käsiraamat kultuurikihistustest, mis puudutavad meid kõiki. Ja mitmesugustest kultuurimõistmistest. Ürgsetest ja uutest kultuurilademetest meie ümber. Sest kõik jääb ju alles, kuhjub üksteise otsa. Vanad kultuurikogumid (traditsioonilised talupoja-, kaluri- ja metsakultuurid) ei kao päriselt. Mingil funktsionaalselt vajalikul moel kestavad nad edasi ka olemuslikult uutes kultuuriladestustes

(massikultuuris, tänavanurkade subkultuurides ja kõrgkultuuriski). Sellest ongi see raamat. Vähemalt osaliselt.

Kogumiku toimetajad on olulisema väljasõelumisel lähtunud põhimõttest, mille järgi on “kultuuri tuumaks eelkõige ideed, tähendused, väärtushinnangud ja kujutlussüsteemid” (lk 11). Seega ei püüta meile anda ülevaadet ainult sellises stiilis, et “see on see ja too on too”. Ega avalikustata mingit õllekannude keskmist kõrgust ja läbimõõtu või karuäkke okspiide arvu. Autorid püüavad vaadata (eeskätt siiski traditsioonilise) kultuuri väljendusvormide taha.

Kindlasti on autoritele ja toimetajatele olnud probleemiks raamatu sisuliste ja ajaliste piiride ühtlane paikapanek. Millisest ajast on jutt, kui räägitakse rahvakultuurist? Ja mis siis ikka on kultuuri väljundeid rahvakultuuriks piiritlev printsiip, kui iga kultuurivaldkonda püütakse käsitleda “avatud süsteemina”? Või õigemini – kuidas käituda olukorras, kus ilmselt mingit rahvakultuuri piiritlevat dogmat pole?

Suvaline näide: pole selge, miks alustatakse rahvakultuuri ajaloolist ülevaadet nn “ajaloolise aja” algusest, st muinasaja lõpust 13. sajandil (lk 47). Või õigemini, miks siis sel juhul alustatakse rahvakultuuri uurimise “varaarengut” 18. sajandi lõpupoolega (lk 15)? Miks on valgustuslik ja romantiline kultuurikirjeldamine esimene “teaduslik” pilk maarahvale? Et eesmärgiks on olnud ka “laiema lugejaskonna” rahuldamine (lk 11), võinuks ehk rahulikult ära tuua ka vähemasti Läti Henriku ja Balthasar Russowi värvikad teated vanaaegse maarahva üsnagi

dionüüsilikest väärtushinnangutest. Ning miks mitte ka antiikautorite kujutlused Vahemerest põhja pool elavatest monst- rumrahvastest (ühesilmsetest või looma- kehaga inimestest, kes elavad puuõntes jne). Eks seegi ole osa eestlaste ajalooli- sest (ja teaduslikust?) retseptisioonist Euroopas.

Et aga rahvakultuuri algusaegade kä- sitlemine on iga teema puhul olnud konk- reetse autori enda otsustada, siis on sel- les osas üsna suuri kõikumisi. Heiki Pärdi talumajanduse-alases artiklis räägitakse näiteks 4000-aastasest odrakasvatamise traditsioonist (lk 75). Arved Lutsu kalas- tuse-käsitlus algab aga juba mesoliitiku- miga (lk 122). Elle Vundri poolt kirjuta- tud käsitöö-ülevaade algab omakorda 13. sajandiga (lk 166). Ja nii edasi. Pole mingit ühtset sisulist reeglit ega mingeid sel- geid rahvakultuuri ajalisi piire. Etnograa- fia kokkuleppeline lähtepunkt on seal, kust algavad meie andmed rahva kultuuri eri aspektide kohta. Lõpp (või midagi taolist) aga tänapäevastes moondumistes ning selle kaudu möödapääsmatus edasi- kestmises.

Rahvakultuuri käsitlus on mingi kuh- jumine. Käesolev raamat on kokkutehtud pundar eri autorite töödest, mis omakor- da tihtipeale kokku kirjutatud mõnede kolmandate-neljandate uurijate tööde põhjal. Sest raamat ei pea pakkuma palju uusi teaduslikke avastusi. Hoolimata ül- litise paksusest on tegu siiski suhteliselt populaarse teosega. Suur on see töö see- pärast, et rahvakultuur on lihtsalt iseene- sest selline tohutu lahmakas asi. Aga siht- grupp ilmselt peaks olema just lai **kultuu- rihuviline** kontingent. Spetsialist leiab

oma erutavad nüansid üldjuhul muudest kohtadest. Ent üht-teist on olemas selleski töös. Ning üleüldist kelmikust taolise akadeemilis-populaarse raamatu puhul kahtlemata endale lubada ei saadud.

Pärast sellise raamatu ilmumist tekib kindlasti küsimus – mis saab edasi? Sest kahtlemata kerkib jällegi aeg-ajalt päeva- korda tulevastele ajajärgudele omaste eesti kultuuri tervikkäsitluste kokkusead- mine. Et kas kirjutatakse samad asjad üha uuesti üle mingis uues võtmes? See on siiski kahtlane, kuna eelkõige on tegu materjali esitusega teabeammutamise võimaldamiseks. Seega üle aegade kest- va materjali etteandmisega lugejatele. Ja sellisena võib seda “telist” lugeda veel ka kümnete aastate möödudes.

Rahvakultuuri uue käsitluse ilmumine võib seisneda ka muus – teatud modifit- seerumises, avaratumises. Tulevastes ver- sioonides võidakse lisada üha uusi peatük- ke. Rahvateadus areneb ning teadlaste ette kerkivad uued probleemid. Säilib ka vana probleeminägemise viis ning uute lisandumisel saab rahvakultuuri nägemus üha kirjum, üha täiuslikum(?). Nii on meil järgnevatel aastakümnetel oodata tuhan- dete lehekülgede pikkusi ülevaateid meie esivanemate ja meie endi kultuuri kõik- võimalikest ilmingutest. Millestki, millele me praegu mõeldagi ei oska.

Sest sellist tendentsi on märgata prae- guseski kogumikus. Kõrvuti on klassika- lise etnograafia vaimus ülevaated põllu- töödest ja muudest elatusvahenditest, uudsemas laadis käsitlused vanadest prob- leemidest (näiteks rahvariietest – välja nuputatud Ellen Värvi poolt) ning täiesti seniolematud probleeminägemise viisid

(artikkel Eesti linnaelanike suhtlemisvõrgustikest stiilinäitena Ulla Johansenilt).

Ja lõpuks – ilmselt pole võimalik öelda, mida see raamat meie üleüldise või argikultuuri uurimise tulevikule täpselt tähendab. On võimalik praeguse joone jätkumine ning täiendus. Ent samas ka midagi

sootuks uut, senist loomuldasa põrmapaiskavat: kas tuleb raamat hulludest hüpoteesidest eesti etnoloogias või vastupidi – midagi, milles valitseb sügavalt ning rangelt kultuurianalüütiline, nikerdav vaade. Midagi igatahes voolab.

KALEIDOSKOOP

IOAN DICOI

Professor Culianu ehk pommid minevikust

Minu lapsepõlv ja teismeliseiga langesid kokku ajaga, mida pärast hakati nimetama “stagnatsiooniks”. Kui suri Brežnev, olin teisel kursusel. Teade peasekretäri surmast saabus hetkel, kui istusime koos sõpradega tollal tuntud baaris Kišinjovi Inturisti hotelli kolmandal korrusel. Me olime rõõmsad ja ühtaegu hirmunud. Teadsime, et instituudis jäävad loengud ära. Paari nädala pärast nimetati meie instituut, mis seni kandis Ion Creangă nime, ümber Tšernenko-nimeliseks pedagoogiliseks instituudiks. Varsti järgnes Tšernenko surm, siis Andropovi oma. Võimule tuli Gorbatšov. Mina lõpetasin instituudi ja läksin sõjaväkke.

Sõjaväes vaatasin televiisorit, lugesin armeed ja kommunistliku partei ametlikke häälkandjaid ja sain aru, et midagi muutub. Olin väga skeptiline ja ootasin päev-päevalt paleepööret.

Tulin sõjaväest 1988. aasta kevadel. Linn tundus mulle pisut värskema ja lõbusamana. Ühes kohvikus tehti mulle märkus, et ma vene keelt ei räägiks. Tänavale hakkasid ilmuma rändmuusikud ja idamaiste sektide liikmed. *Rock'n'roll* hakkas domineerima marsside üle.

Ilm oli soe, noored tarbisid alkohoolseid jooke ja rääkisid tõelisest *zen*'ist. Ent esimest korda mõistsin, et muutused on tõsise iseloomuga, kui nägin ühes kioskis päevalehte *Süddeutsche Zeitung*. See oli paks nagu raamat ning väga kallis – pea-aegu kaks rubla. Ostsin lehe, ehkki eriti saksa keelt ei osanud.

Pärast *Süddeutsche Zeitung*'it mattis mind enda alla tõeline paberilaine. Autorite ja raamatute nimed täitsid reaalsuse, muutes selle fiktsiooniks. Iga kuu tõi postiljon mulle pakke raamatute ja ajakirjadega. Kõige visamad, ei tea miks, olid Šveitsi raamatukauplused. Muuhulgas saatsid nad mulle ajakirja *Meridian*, mida USA andis välja rumeenia luuletaja Dorin Tudoran. Just selles ajakirjas avastas

esmakordselt Ioan Culianu nime. Ühes artiklis püüdis ta tõmmata seost rumeenia kommunistide ja tulnukate vahel.

Ausalt öeldes ei äratanud tema artiklid toona eriti mu tähelepanu. Lugesin nad uuesti üle alles pärast professori surma. Ta lasti maha 21. mail 1991 Chicago ülikooli tualetis. Ta surma mõistatus on seni lahendamata, Ameerika politsei ei suutnudki mõrvareid leida.

Leidmata vastust korrakaitstajalt, asusid asja kallale ajakirjanikud ja literaadid. Aastatel, mis on möödunud traagilisest sündmusest ameerika WCs, on jõutud kirjutada sadu artikleid, kaks müstilis-poliitilist romaani ja paar professor Culianu elulugu. Ühel, mille autoriks ameeriklane Ted Anton, "Eros, Magic and the Murder of Professor Culianu", õnnestus saada bestselleriks. Selle raamatu ilmumine tõi Culianu juhtumi uuesti päevakorda. Enamgi veel, raamatust sai peamine kivi Culianu-müüdi vundamendis.

Ioan Culianu sündis aastal 1950, ajal, mil kommunistlik režiim – kui võtta ohvrite arvu järgi – lähenes oma apogeele. Ta alustas õpinguid ülikoolis siis, kui äsja Rumeenia esimeseks meheks saanud Ceaușescu hakkas läbi viima natsionaalkommunistlikku poliitikat, mille põhiliseks ideeks oli toetuda kõigis valdkondades omaenese jõududele. 1968. aasta augustis, kui Rumeenia valmistus vastu seisma nõukogude armeele, oli Nicolae Ceaușescu rumeenia noorte iidol. Nagu teisedki üliõpilased oli Culianu valmis surema isamaa iseseisvuse ja Ceaușescu eest.

Ent üsna kiiresti Culianu pettub ja püüab põgeneda reaalsusest, luues isikliku

maailma, mis võimalikult vähe sõltuks ümbritsevast. Just nüüd avastab Ioan Culianu enda jaoks intellektuaalid kuulsast professor Nae Ionescu grupist: Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Eliade jne. Ta katsub neid jäljendada ja kasutada alustagedena oma intellektuaalse alternatiivi otsinguil. Ka siin ootab teda pettumus.

Nagu teistelegi, lähenevad Culianule õpingute ajal salapolitsei Securitate agendid. Väga tõenäoliselt püüdsid nad teda värvata. Mida vastas Culianu, pole teada. Teame ainult, et värske teadlane sai välispassi, sõitis Itaaliasse "õppima", siis Prantsusmaale, Hollandisse ja lõpuks Ühendriikidesse, õppeasutusse Divinity School of the University of Chicago, otse kateedrisse, mille juhataja oli Mircea Eliade. Õpilane ja õpetaja kohtusid.

Sõprusest ei tulnud midagi välja. Nad olid liiga erinevad. See-eest oli võimalik teaduslik koostöö, mis jätkus ka pärast Mircea Eliade surma. Culianu viis lõpule Eliade raamatu "Religioonide sõnaraamat".

Koos kogu rumeenia emigratsiooniga vaimustus Ioan Culianu 1989. aasta detsembrirevolutsioonist. Paari esimese nädala järel saabus jälle pettumus. Culianu väidab, et revolutsiooni ei olnud, selle asemel toimus vulgaarne putš. Võimule tulid reformitud kommunistid eesotsas Ion Iliescuga. Culianu kuulutab, et Rumeenia pääsemine on monarhia taastamises. (Siin olen Culianuga nõus. Väga meeldiv on klaasi tõstes tavalise "Noroc" või "La mulți ani" asemel öelda: "Joon meie kuninga terviseks".)

Just sel ajal hakkab Culianu saama

telefonikõnesid ja kirju, milles temalt nõutakse, et ta hoiduks igasuguste poliitiliste avalduste tegemisest. Algul Culianu ignoreerib hoiatusi. Siis muutub murelikuks. Varsti pärast seda Culianu tapetakse.

Ted Anton esitab professori mõrvast mitu hüpoteesi. Nagu võiski oodata, kannab esimene neist pealkirja "Cherchez la femme". Ent nagu Anton ise väidab, ei saa Culianut kuidagi naistekütiks pidada. Umberto Eco oma retsensioonis raamatule "Eros, Magic and the Murder of Professor Culianu" tuletab meelde, et Culianu oli õnnelik oma sõbratari, noore tudengi Hillary Wiesneriga.

Kõige rohkem diskuteeritud oletus professori surma kohta on hüpotees, mille kohaselt atentaadi organiseerisid endised Securitate töötajad, kes pärast 1989. aasta jõulurevolutsiooni moodustasid Rumeenia infoteenistuse (Serviciu de informații al României, SRI) selgroo. Sellele võimalusele osutab ka tõik, et mõrv oli ette valmistatud ja täide viidud äärmiselt hoolikalt. Ka Chicago kriminaalpolitsei kinnitas, et püstolist Beretta suudavad 25meetriselt distantsilt täpselt tulistada ainult professionaalid (spioonide meelisrelv, kui meenutada Ian Flemingi kangelast James Bondi).

See on usutav, ent tekib palju küsimusi. Näiteks, miks pidi Securitate likvideerima just nimelt Culianu? Ainult seetõttu, et ta kirjutas karme artikleid, kus kritiseeris Ion Iliescu reformitud kommuniste? Culianu ei olnud ju ainuke. Kes neid siis ei kritiseerinud? Ainult see, kes ei viitsinud.

Mispärast siis Culianu ohvriks valiti?

Võime vaid oletada. Kas Securitate värbas meie kangelase veel toona, kui ta Rumeenias elas? Oli ta agent? Oli ta agent, kes keeldus koostööd tegemast? Oli ta topeltagent? Liiga palju küsimusi ja ei ühtegi selget vastust.

Teine hüpotees. Professor Culianu tapisid rumeenia fašistid, sest ta "reetis oma õpetaja Mircea Eliade" ja läks üle liberaalide laagrisse. Huvitav, et täpselt Middle Westi piirkonnas, Chicago ja Detroiti lähedal, on ennast sisse seadnud enamus Garda de Fier'i (Raudkaardi) veterane.

Mainisin juba, et veel tudengina pooldas Culianu nagu teisedki mitteametlikud – aga ka ametlikud – intellektuaalid kirglikult natsionalismi, "rumeenia rahvuslikku eripära", ning suhtus eriliselt Raudkaarti. Asudes elama Chicagosse, kohtus Culianu kindlasti sageli Raudkaardi endiste liikmetega. Rääkimata juba tema mentorist ja õpetajast, Mircea Eliadest, kes kolmekümnendatel aastatel oli Rumeenia fašismiliikumise ideoloog ja seisis lähedal selle ühele juhile kapten Horia Simale. Liberaalid ei suutnud talle andestada, et 1940. aasta novembris raudkaartlaste võimuletulekule pühendatud miitingul rääkis Eliade liikumise ülevusest ja ei maininud üldse Rumeenia tuntuima ajaloolase ja poliitiku Nicolae Iorga mõrva ega Mageru tapmist, mis oli toimunud sama päeva hommikul. Teada on veel, et sõja ajal oli Eliade Antonescu režiimi kultuuriatašee Portugalis. Huvitav, et kuni surmani ei öelnud Eliade lahti kuulumisest Raudkaarti, samuti nagu Emil Cioran või Vintila Horia, kes sai 1960. aastal Goncourt'i auhinna romaani "Dieu est né en exil" eest (ta ei võtnud seda vastu

prantsuse vasakpoolsete protestikampaania tõttu).

Kaheksakümnendate aastate keskel kaugeneb Culianu ideoloogiliselt oma õpetajast ja teistest raudkaartlastest ja võtab omaks liberaalse mõtteviisi. Ta kohtub isegi paar korda kuningas Mihai I-ga, keda fašistid reeturiks pidasid. Culianu avaldas palju sarkastilisi esseid, milles naeris välja raudkaartlasi. Võib-olla ärritas neid tema kirjanduslike fantaasiate iroonia ning nad ei suutnud kiusatusesele vastu panna? Kuid on siiski vähetõenäoline, et fašistid-veteranid oleksid sõandanud mõrva sooritada. Nad olid küll säilitanud oma veendumused, kuid mitte kindlat kätt ega teravat silma.

Ülaltoodud hüpoteesid Culianu surma kohta, mis lähtuvad poliitilisest ja ideoloogilisest aspektist, asetuvad hoolimata paarist tundmatust esiplaanile. Ent on ka teisi, mida küll raske nii selgelt piirjoonestada. Ilmaasjata ei toonud Ted Anton oma raamatu pealkirja sõnu “eros” ja “maagia”. Ioan Culianu teadustööde peateema oli renessansiajastu esoteerika. Tema peamise traktaadi nimi oligi “Eros and Magic in the Renaissance”. (Siit laenas oma pealkirja ka Anton.) Enamgi veel, teaduslikud huvid kattusid isiklikega. Umberto Eco kirjutab, et Culianut lummasid kogu elu jooksul maagia, šamanismi fenomen, ketserlike sektide õpetused kristliku kiriku rüpes – kõik see, mis tänapäeva Euroopas on koondatud okultismi-nimetuse alla. Eco jätkab: ning kui noor teadlane päeval tuhrib *New Age*’i raamatupoodides, siis pärast päikeseloojangut võib ta käia saatanlikel kombetalitustel.

Umberto Eco teab, millest räägib. Ioan Culianu oleks nagu tegelane Eco romaanist “Foucault’ pendel”. Antoni raamatus on hulgaliselt näiteid müstikast Culianu elus. Ioan nõudis oma esimeselt naiselt, et nad kirjutaksid abielulepingule alla verrega, ülikoolis teeb noor õppejõud üliõpilastele ettepaneku läbi viia šamanismi “seminar”, ta püüab suhelda surnute hingedega ja ennustada saatust tarokikaartidega. Tuden- gid on võlutud. Culianust saab üks populaarsem õppejõud Chicago ülikoolis. Samal ajal Rumeenia emigrandi tegevus ka hirmutab üliõpilasi. Mõned peavad teda isegi vampiiriks. Ärgem unustagem, et perekonnanimi Culianu on levinud just selles Rumeenia piirkonnas, kus tegutsesid Vlad Dracul ja tema poeg Vlad Țepeș, vürst Dracula prototüübid. Võimalik, et teatud määral oli neil tudengitel õigus. Bulgaaria uurija M. Ratšev kirjutab oma töös “K istoriko-etimologitšeskomu izutšeniju nazvanija VAMPIRA v bolgarskom i serbsko-horvatskom jazõkah”, et sõna *opir* (vampiir) esmane tähendus on ‘inimene, kes leiab alati puudusi teiste töös’. Kes sõandab eitada, et just nimelt selles seisnes Ioan Culianu elu ja tegevuse peamine mõte?

Kui tõsised olid Culianu harrastused? Ted Antoni raamat ei anna sellele küsimusele konkreetset vastust. Teose “Eros, Magic and the Murder of Professor Culianu” autor püüab lugejatele mõista anda, et Ioan Culianu pihta tulistanud käsi pärines Teisest Ilmast.

Rumeenia keeles on ütlus, mis kõlab umbes nii: “kes raamatut (kirja) tunneb, sel on neli silma”. Samas keeles on olemas kõnekäänd “palju raamatut (kirja) hävitab

(rikub)". Luban endale oletada, et just nimelt nii läkski Culianuga. Nagu Umberto Eco romaani "Roosi nimi" kangelased, "eksis" Culianu vanade raamatukogude riulite vahele ära. Temast sai Raamatu, Kirjutatud Sõna tõeline märter. Muide, teen ettepaneku, et iga raamatu kaanele oleks kirjutatud nagu sigaretipakile: "Lugemine kahjustab tervist".

Rumeenia keelest tõlkinud Jana Porila

MAREK TAMM

Pariisi-kiri. Sügisene raamatu- hooaeg

Sügis on Prantsusmaal raamatuaasta kõrg-
hooaeg. See on aeg, mil üllitatakse re-
kordarv raamatuid, mil neist enim kirju-
tatakse ja räägitakse, mil neid hulgi oste-
takse ja premeeritakse. Viimane tõsiasi on
õigupoolest otsustav – novembri esime-
sed päevad, mil jagatakse välja prestii-
žikamad kirjandusauhinnad (Goncourt,
Médicis, Renaudot...), on kogu selle
palavikulise raamatusesooni krooniks.¹
Edasi tuleb juba oskuslik müügikampa-
nia ning järjekordse raamatuaasta võib-
ki lõppenuks lugeda.

Päev pärast eelmise lõigu lõpetamist
lugesin *Le Monde*'ist (14. XI 1998) kir-
janik Max Genève'i sõnavõttu "Kurvad
"kirjanduslikud" sügishooajad", kus kogu
see sügisene raamatumelu on leidnud

täpset ja vaimukat kriitikat. Genève kir-
jutab: "Need kirjanduslikud sügised pole
kaugeltki nii süütud, nagu nad paistavad.
Kui mulje, mis jääb prantsuse kirjandusest
välisilmale, on niivõrd armetu (...), siis on
see võib-olla suures osas tingitud just nii-
sugusest kirjandusmaastiku äraspidisest
korraldusest, mis sunnib selle osalisi –
kirjastajaid, kirjanikke, kriitikuid, lugejaid
– pikkade kuude vältel määratlema oma
positsiooni ühe naeruväärse küsimuse
suhtes: "Kes nopib novembris preemia?".
Mulle näib, et on õigustatud oodata kir-
janduselt kõrgemaid püüdlusi."

Niisiis paiskab sügis Pariisi raamatulet-
tidele tuhandeid uusi nimetusi. Igasugune
katse sellele trükimassiivile üldist pilku
heita on juba ette mõistetud läbikukku-
misele. Säärane olukord jätab siinkirjuta-
jale meeldivald vabad käed rääkida sellest,
mis endale oluline või huvitav tundub.

Houellebecq'i afäär

MICHEL HOULLEBECQ on neljaküm-
neaastane kirjanik, kahe romaani autor,
kes pärast paari aastakümnet – ja see pole
liialdus – on suutnud jälle panna meedia
ja tavainimesed kirjanduse üle vaidlema.
Vaidluste keskpunktis on tema uus ro-
maan "Elementaariosakesed" (*Les
particules élémentaires*; kirjastus
Flammarion), mis kujutab harjumuspära-
tus valguses tavainimeste elu tänapäeva

¹ Asjahuvilistele teadmiseks mõned selle aasta tähtsamate kirjandusauhindade laureaadid: *prix Goncourt* – Paule Constanti "Confidence pour confidence" (kirjastus Gallimard); *prix Renaudot* – Dominique Bona "Le Manuscrit de Port-Ebène" (kirjastus Grasset); *prix Goncourt des lycéens* – Luc Langi "Mille six cents ventres" (kirjastus Fayard).

prantsuse ühiskonnas. Teos on pärvinud enneolematut tähelepanu – augusti lõpust saati on pea kõik ajakirjandusväljaanded pidanud vajalikuks Houellebecqi romaanil peatuda, ainuüksi *Le Monde* on teinud teosest juttu vähemalt viiel korral, sealjuures korduvalt lehe esiküljel. Sama ajaleht kirjutas (8.–9. XI): “Harva on üks romaan pannud endast nii palju kirjutama, puhunud üles nii palju kirgi, vaimustust või põlgust.” Raamatut on detsembri alguseks müüdnud juba ligi 200 000 eksemplari, tõlkeõigused on omandanud kümme-kond välismaist kirjastust.

Enne kui peatun “Elementaarosakesel”, mõni sõna Houellebecqi eelmisest romaanist, mis kujutab endast paljuski selle prelüüdi. “Võitlusvälja laienemine” (*Extension du domaine de la lutte*; kirjastus Maurice Nadeau, 1994) kirjeldab neutraalsel viisil ühe arvutispetsialisti trööstitud argipäeva: üksindus, inimsuhete puudumine, üleüldine ükskõiksus, võimuvõitlus, seksuaalne saamatus... – need on märksõnad, mis romaani atmosfääri kujundavad. Ühelt poolt ühiskonnakriitiline, teisalt irooniline, suutis see romaan oskuslikult sõnastada probleeme, mis vaevavad tänapäeval tuhandeid prantslasi.

“Elementaarosakesed” on kahe poolvanna lugu, kelle perekonna- ja tundeelu on täiesti kaootilised, kumbki neist pole suuteline looma püsivaid suhteid, õnnelik olema ega kedagi teist õnnelikuks tegema. Nad on vaid kaks tüüpilist 20. sajandi lõpu inimest ja nad näitavad, et inimlik on arengus ummikusse jooksnud ning määratud väljasuremisele: selle asemele astub uus liik, sootu ja surematu, kelle loomise saladuse avastab üks vendadest,

kes on bioloog. Nagu selgub viimasest peatükist, ongi see romaan uurimustöö tema elust, kirja pandud ühe uue “olendi” poolt oma looja ja tema (väljasurnud) liigi mälestuseks.

Kuuludes otsapidi utoopilisse kirjandusse (romaanis üks alltekste on Aldous Huxley “Hea uus ilm”), sisaldab “Elementaarosakesed” ohtralt kriitilisi ja pessimistlike vaateid tänapäeva ühiskonnale ning eeskätt see aspekt ongi (kahjuks!) pärvinud lõviosa avalike vastukajade tähelepanust. Kohes alguses väljus vaidlus kirjanduse piiridest ning hindama asuti romaanis leiduvaid ideoloogilisi tõekspidamisi. Ühtedele stalinistlik, teistele fašistlik, ei hooli enam pea keegi teose esteetilisest väärtusest. Houellebecq ise on kommenteerinud: “Iga hinna eest tahetakse minu romaanis näha esseed, väiteid, lahendustepanekuid, kuigi tegu on pelgalt kirjeldusega. Võib-olla ei peaks inimesed, kes raamatutest ainult seda otsivad, romaane üldse lugema.” Houellebecqi “avastaja”, prantsuse kirjanduse *grand old man*’i Maurice Nadeau hinnang toimunule on samalaadne: “Nüüd palutakse tal olla selgem, selgem kui ta romaan, ennast määratleda – kõik see on naeruväärne. See näitab, et meie ajastu on tühi. Puudus on ideoloogiast, inimesed on seetõttu närvilised, alati on neil vaja olla millegi poolt või vastu.”

Houellebecqi afäär pole esimene oma sugune Prantsusmaal: autoreid, kes kirjutavad hästi, kuid kaitsevad veidraid seisukohti, leidub prantsuse kirjanduse ajaloos mitmeid. Emblemaatiline näide on siin kahtlemata Céline, kes lõhestab veel tänapäevalgi prantsuse lugejaskonda:

ühtedele on ta räpane fašist ja juudivihkaja, teistele geniaalne stiilimeister ja prantsuse kirjakeele uuendaja.¹

Bourdieu afäär

Selle sügise vaieldamatult kõlavaim nimi prantsuse meedias on sotsioloog PIERRE BOURDIEU. Juba kuid täidab ta isik kõigi kohalike ajakirjandusväljaannete lehekülgi (ajakiri *Magazine littéraire* pühendas oma oktoobrinumbri tervenisti temale), kusjuures valdavalt on seisukohad vastakad: teda kas armastatakse tuliselt või vihatakse piiritult. Bourdieu fenomen on keerukas nähtus, mille analüüsi pole siinkohal võimalik ette võtta (loodan seda teha kunagi teisel), piirdun vaid mõne piirjoone väljajoonistamisega.

Pierre Bourdieu on juba aastaid üks välisilmas tuntumaid ja tsiteeritumaid prantsuse sotsiaalteadlasi, tema ootamatu populaarsus kodumaal on tingitud eeskätt ta viimase aja poliitilistest väljaastumistest, mis lähenevad vasakäärmuslaste positsioonidele (Bourdieu ise räägib “vasakpoolsuse vasakpoolsusest” – *la gauche de*

gauche).²

Tekstide tasandil käib praegu vaidlus eeskätt kolme raamatu ümber. Nendeks on kaks Bourdieu enda teost: tema viimase paari aasta suulisi esinemisi koondav raamatuke “Vastutuli. Sõnavõttud vastupanuks uusliberaalsele invasioonile” (*Contre feux. Propos pour servir à la résistance contre l’invasion néo-libérale*; kirjastus Raison d’Agir³) ja naisuurimuslik üllitis “Meeste ülemvõim” (*Domination masculine*; kirjastus Seuil); neile kahele lisandub Jeannine Verdès-Leroux’ essee “Teadlane ja poliitika. Essee Pierre Bourdieu sotsioloogilisest terrorismist” (*Le savant et la politique. Essai sur le terrorisme sociologique de Pierre Bourdieu*; kirjastus Grasset).

“Vastutuli” on suurepärase sissejuhatuse “poliitilisse” Pierre Bourdieusse. Sada kakskümmend lehekülge annavad ülevaate tema poliitilistest kinnismotiividest (“uus internatsionalism”, uusliberalismivastane võitlus...), peamistest võitlussihtidest (tööliste ja töötute kaitsest televisiooni reformimiseni) ja vaenlastest (Philippe Sollersist Hans Tietmeyerini). Enamik tekste on ette kantud barrikaadi-

¹ Isiklik kõrvalepõige: hiljuti õnnestus mul lugeda üht Céline’i poliitilistest pamflettidest (*Les beaux draps*; Paris, 1941), mis tänapäeval keelatud ja kättesaamatu. Mulje: geniaalne, aga jöle.

² Vt *Le Monde* 8. IV 1998.

³ Tegemist on Bourdieu enda asutatud kirjastusega, mis üllitab ühises kujunduses väikesereformadilisi ja odavaid poliitilise kandepinnaga raamatuid. Seni ilmunud viit üllitist on saatnud suur müügiedu. Neist tähelepanuväärseim on minu arvates Serge Halimi meedia korporatiivsus ja äraostetust paljastav pamflett “Uued valvekoerad” (*Les nouveaux chiens de garde*, 1997), mis on suurepäraselt dokumenteeritud ning suurejoonelise paatosega kirjutatud. Samas kirjastuses ilmus ka Bourdieu kirjutis “Televisioonist” (*Sur la télévision*, 1996), suurt tähelepanu pälvinud tekst, mis kõrvu õnnestunud telemeediakriitikaga sisaldab ka omajagu väiklust.

del või konverentsisaalides, nende paatoes on omajagu rööpsust Jaan Kaplinski sõnavõttudega, kes on olnud seni ka ainuke Bourdieu poliitiliste ideede maaletooja Eestis.

“Meeste ülemvõim” on minu hinnangul üks Bourdieu nõrgemaid teoseid. Õhuke raamat koondab kaante vahele väga eriilmelist materjali (naiste olukord Alžeeria traditsioonilises ühiskonnas, Virginia Woolfi looming...) ning kujutab endast paljuski kuulsa välja-teooria laiendamist feminismi jahimaadele. (Muuseas, kohalikud naisõiguslased on teose pigem vaenulikult vastu võtnud.) “Meeste ülemvõimu” on saatnud aga ülivõimas meedia-kampaania, mistõttu kõrgub ta juba kuid kõigi müügiedetabelite tipus.

Bourdieu võimas esiletõus ning Pariisi intellektuaalses kogukonnas liidrikohta haaramine pole möödunud vastuoludeta. Üha sagedamini nähakse tema sotsioloogias totaalset determinismi ja peetakse selle teaduslikku väärtust minimaalseks, leitakse, et tema looming pole muud kui ühtede ja samade mõistete (väli, *habitus*, kapital, agent...) ekspluateerimine ning kõige taandamine ühele binaarsele opositsioonile (domineerivad/domineeritud). Need kriitikanooled on nüüd ühte raamatusse koondanud JEANNINE VERDÈS-LEROUX, nimekas prantsuse lähiajaloolane, kelle teos on minu arvates seni õnnestunuim Bourdieu-kriitika.¹ Verdès-

Leroux' meetod on Bourdieu teoste “lähilugemine” ning nendes leiduvate vastuoluliste, mõttetute või lihtsustavate lõikude analüüs (otsene paralleel Alan Sokali ning Jean Bricmont'i raamatule “Intellektuaalsed pettused”). Pärast Bourdieu loomingule omaste üldiste printsiipide (sotsioloogia kõikvõimsus, keerukas keelekasutus, metasotsioloogia tähtsus...) eritlust võtab Verdès-Leroux lähema vaatluse alla viis Bourdieu tähtsamat teost (sh *La Distinction*, *Homo academicus*, *Les Règles de l'art*...). Verdès-Leroux' kriitilised tähelepanekud, mida saadavad pikad tekstinäited, on sageli teravmeelsed ja õigustatud, häirib ainult nende üleolev hääletoon ning mõned kohatud paralleelid (Bourdieu kui Lenin, Bourdieu kui Stalin...).

Afääride ülevaate lõpetuseks mainin, et jätkuvalt hoiab Prantsusmaal meeli ärevil nn Sokali afäär.² Ka aasta pärast ALAN SOKALI ning JEAN BRICMONTi juba kurikuulsa raamatu “Intellektuaalsed pettused” (*Impostures intellectuelles I*; kirjastus Odile Jacob, 1997) ilmumist ei taha vastukajad autoritepaari süüdistustele vaibuda, sel sügisel on üllitatud juba kaks raamatumahus vastulauset ning ajakiri *Temps modernes* pühendas Sokali afäärile suure osa oma oktoobrikuisest väljaandest.

¹ Mainida tasub ka Bourdieule pühendatud peatükki Luc Ferry ja Alain Renaut' palju kära tekitanud raamatus “La pensée 68. Essai sur l'anti-humanisme contemporain” (Paris, 1985), mis toob oskuslikult välja mõningad Bourdieu sotsioloogilise süsteemi kitsaskohad, kuigi teeb seda suure lihtsustamise hinnaga

² Vt *Vikerkaar* 1997, nr 10/11, lk 96–104 ja *Looming* 1997, nr 12, lk 1728–1732.

Memuaarid

Lähtudes oma isiklikust kirest autobiograafilise kirjasõna vastu, pean vajalikuks peatuda kahel olulisel memuaarideköitel, mis sellel sügisel ilmavalgust nägid.

Esimene on MAURICE DE GANDILLACi poole tuhande leheküljeline raamat "Läbitud sajand. Mälestusi üheksast aastakümnest" (*Le siècle traversé. Souvenirs de neuf décennies*; kirjastus Albin Michel). Maurice de Gandillac, keskaja filosoofia spetsialist ning saksa keelest tõlkija, on inimene teisest ajastust: ta õppis ülikoolis koos Sartre'i ja Aroniga, kuulus 1929. aastal Davoses Heideggeri ja Cassireri vaidlust, oli Gilles Deleuze'i ja Michel Tournier' õpetajaks, korraldas Cerisy-la-Salle'is (Pariisi lähedal paiknev konverentsikeskus) kollokviume "uuest romaanist", *Tel Quel*'ist, Roland Barthes'ist... Ometi on see üheksakümne kahe aastane vanahärra täie elu ja tervise juures ning avaldas hiljuti kokkuvõtte oma kirevast elust, mis kahjuks kirjastuses poole võrra lühemaks kärbiti.

Raamat on rikas ootamatutest portreedest (neid oleks oodanud küll veelgi enam) ning episoodidest (nii kinnitab Heidegger pool-naljatamisi, pool-tõsiselt ühe autosõidu ajal 1955. aastal de Gandillacile, et Stalin on suur riigimees).

Mälestustele harjumatu ehib raamatu lehekülgi rikkalik viiteaparatuur, see on aga tunnistuseks autori hiilgavast mälust, mis ei jäta registreerimata vähimatki detaili. Viimased saavadki põnevale teosele mõneti saatuslikuks; pidev üksikasjadesse laskumine ja sagedased kommentaarid koormavad veidi teost ning eksitavad aegajalt autori jutulõnga.

Teine mälestusteraamat on PIERRE VIDAL-NAQUET' sulest. Vidal-Naquet on selle sajandi teise poole tuntumaid helleniste¹, nn "Pariisi koolkonna" üks rajajaid (koos Jean-Pierre Vernant'iga), kes pole aga kunagi leppinud traditsioonilise teadlaserolliga. Aastakümnete vältel on ta aktiivselt kaasa löönud kõikvõimalikes poliitilistes debattides, kaitsnud oma sõnavõttudes Alžeeria põgenikke ja Iisraeli juute, tunnistanud kohtupingis ning koostanud manifeste. Kõnealune raamat "Mälestused 2: Segadus ja valgus, 1955–1998" (*Mémoires 2: Le trouble et la lumière, 1955–1998*; kirjastused Seuil ja La Découverte) on kolm aastat tagasi ilmunud esimese memuaariköite jätk, kus elulooks on vermitud autori põnevaimad ja aktiivseimad eluaastad.²

Nagu võis eeldada, toitub kogu teos mainitud lõhest teadlasetöö ja poliitilise angažeerituse vahel (siin leiame üles Bourdieu' afääri tagamaad). Peatükid on liigendatud nii, et üks räägib autori ühis-

¹ Üks tema tuntumaid artikleid "Must kütt ja Ateena efebria päritolu" on ilmunud Kristjan Toomaspoja tõlkes ajakirjas *Akadeemia* 1995, nr 2.

² Paralleelselt mälestustega ilmus samalt kirjastuselt Vidal-Naquet' õpilaste poolt koostatud kogumik, kus on leidnud lähemat vaagimist Vidal-Naquet' ühiskondlik-poliitiline tegevus ning ilmavaade: P. V i d a l - N a q u e , Un historien dans la cité. Koost. F. Hartog, P. Schmitt, A. Schnapp. Paris, 1998.

kondlikust tegevusest, teine teadussaavutustest, kusjuures ei saa salata, et esimesed on huvitavamad lugeda. Otsides lõppsõnas sõnu, mis resümeeriks olulisema elatud elust, kirjutab Vidal-Naquet: “Mu elu oli pühendatud ajaloole, mälule ja tööle.”

Nii nagu Maurice de Gandillacigi mälestuste puhul, kaldun arvama, et Vidal-Naquet' põnev elu pole leidnud päris adekvaatset edasijutustamist, teost on kohati igav lugeda, segavad kordused ja lüngad, tunda on kiirustamise märke, seda kõike kompenseerib siiski läbielatu ainulaadsus.

Prantsuse laulu ajalugu kaante vahel

Prantsusmaa seostub paljudele prantsuse lauludega. Kummalisel kombel puudus aga tänini terviklik ülevaade prantsuse laulu ajaloost. Selle lünga täitmise võttis enda peale kirjanik ja keeleuurija CLAUDE DUNETON, kelle mahukast suurteosest “Prantsuse laulu ajalugu. Algusaegadest 1860. aastani” (*Histoire de la chanson française. Des origines à 1860*; 2 köidet, kirjastus Seuil) on seda meeldivam kõnelda, et tegu on tulise Eesti-armastajaga, kes on korduvalt siinmail käinud ning koguni endale Tartusse korteri ostnud. (Huvituseta pole seegi, et oma teose sissejuhatuses nimetab autor näitena laulu suurest tähtsusest eesti laulupidusid ning “laulvat revolutsiooni”.)

Laul on Dunetonile kirjanduse algus; tihe side, mis valitses sajandeid kirjanduse ja laulu vahel, katkes autori arvates alles 18. sajandi paiku, mil muusikat väärtustav

ooper surus laulu tagaplaanile, teisejärguliseks žanriks. “Prantsuse laulu ajalugu” on selgelt kirjaniku, mitte ajaloolase teos; see, mis maksab, on tabav sõnastus, osav üldistus, ootamatu paralleel. Raamat käivitub küll aeglaselt, esimesed peatükid (esi- ja antiikaeg) mõjuvad veidi formaalselt, alapealkirja kõikehaaravust õigustavalt; kuid keskajast alguse saav hoog kasvab iga leheküljega ning 16.–18. sajandile pühendatud peatükid on äärmiselt nauditav lugemine, kus sõnastus ei jää alla teadmiste ja kus üks originaalne leid järgneb teisele. Dunetoni meetod on lihtne ja võluv: tema jutustus tõukub konkreetsetest lauludest ja konkreetsetest inimestest; raamat on haaravate analüüside ja portreede rida, mis on fundeeritud mahukate tekstinäidetega. Ühesõnaga – veel üks raamat, mis aitab meil avastada prantsuse kultuuri unustatud saavutusi.

AIRI ALLIKMETS **Kirivööde kuduja Pariisis**

“Väljuge “Pierre Curie” metropeatusest parempoolse trepi kaudu, keerake ümber ja foori juurest algabki minu tänav. Maja nr 57 on järgmise valgusfoori lähedal...” seletas pr Irene Teder-soo, kui ma talle esimest korda külla läksin.

See väärikas ja väga diskreetne daam, kes veel hiljuti Pariisi juhtunud kaasmaalase jaoks alati aega leidis, et suure ja tormaka linna pisut vaiksemaid võluisid tutvustada, saabus esmakordselt Tartust Prantsusmaa pealinna 1925. aastal. Tolle aja kohta oli üsna ebatavaline, et 19-aastane tütarlaps, olles vaid aasta Tartu Üli-

koolis prantsuse keelt õppinud, kätte võttis ja Pariisi sõitis, et õppida keelt seal, kus seda räägitakse. Enne Sorbonne'i kursustele minekut elas ta prantsuse perekonnas, et kuulda keele õiget kõla: "Sest kui sa õpid, on õpetajal üks hääl, kui aga maal ringi käid, on hääled väga mitmesugused."

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna romaani keelte eriala lõpetas ta 1929. aasta jaanuaris, maldamata ära oodata õppeaasta lõppu. Nii võis juba diplomeeritud noor daam sõita uuesti Prantsusmaale, et lihvida paari aasta jooksul keelt ja põhjalikumalt tutvuda sealse kultuurivaramuga.

Ühel suvel palusid Pariisi äärelinnas elavad sõbrad pr Tedersool nende äraolekul käia koera eest hoolitsemas. Kord St. Cloud'sse sõitvale rongile kiirustades tänas ta rongi kinni pidanud konduktorit, kes siis tema aktsendi päritolu kohta küsis. Kuuldes, et noor daam on Eestist pärit, läinud mehe suu laiale naerule. Et miks ma Eestit ei tea, käin iga kord teie kuulsat Jean Jagõ'd vaatamas! Jutt oli muidugi meie maailmakuulsast maadlejast Jaan Jaagost.

Neil aegadel kutsuti noort neidu ka suursaadik hr Pusta perekondlikele vastuvõttele. Hr Pusta elas tegelikult Madridis ja oli Eesti suursaadik Hispaanias ja Prantsusmaal. Kui ta Pariisis oli, käis ta vahel Eesti Seltis juttu puhumas, kuhu ka tema abikaasa sageli kaasa tuli. Kui Wiiralt suri, tuli Pusta nüüd juba eraisikuna Pariisi ja aitas korraldada Wiiralti matuseid. Ainult tänu tema aktiivsele abile sai kunstnik endale viimse puhkepaiga kuulsal Père Lachaise'i kalmistul.

Enne sõda liikus Pariisis palju eesti kunstnikke. Siin elas ja töötas Adamson-Eric, kes sai preili Irenega nii heaks sõbraks, et palus tuttavale notaril end värske abielupaar Tedersoo ametlikuks majasõbraks kinnitada. Ja hiljem teda sõprade ringis vaid selle nimega kutsutigi.

Hea sõber oli pr Tedersoo ka Eduard Wiiraltiga. Kui Wiiralt enne sõda Tallinnas käis, said nad ikka kokku, sest: "Wiiralt oli väga väike jutumees ja mina olin ka väike jutumees, me sobisime hästi kokku. Ja saime teineteisest hästi aru." Nad võisid mõnikord kaua vaikides koos istuda ja teinekord jälle pikki lugusid jutustada. Teistel Pariisi eestlastel Wiiraltiga sellist lähedast kontakti ei olnud.

Pariisis elas ka nukutegija Alli Orav, kes oli siin väga hinnatud. Ta portreeteris oma nukkude kaudu mitmesuguseid karaktereid (kerjus, röövel, Pariisi politseinik...) ja ka erinevaid ühiskonnategelasi. Tädi Reeni, kes veel täiskasvanuna end Tallinnas Saksa Teatris nukuetendustel laste sekka sokutas, rääkis tema nukkudest suure vaimustusega.

Kodulinna Tartusse ei ole pr Tedersoo kunagi tahtnud tagasi minna. Sõjatules hävis Tiigi tänava kodu, mille krunt ulatus kuni Maarjamõisani ja mille õueaiaks oli suur park, kus nende ilus sõiduhobune vabalt ringi jalutas ja tihti väga suure huviga kodusel tenniseväljakul peetud mängu heki tagant vaatas, pead ikka vasakule-paremale keerates nagu tennisepublik kunagi. Kodu, kust sulase Jaaniga kaarikus Vallikraavi tänavale jõulukuuske ostma mindi. See kabjaplagin munakivisillutisel... Jaan hoolitses hobuse eest ja hoidis korras pargi ja tenniseväljaku.

Kodu kõrval asus Wishov' linavabrik, mida juhtis isa ja kus umbes sada töölise tööd said. Ka suvel, vaiksamal perioodil, oli vabrikus oma viiskümmend inimest ametis. Tartu- ja Võrumaa lina sai siin sorteeritud, töödeldud ja niidiks kedratud. Eesti lina oli hinnatud oma kiu pikkuse poolest, ta läks väga sügavale maa sisse. Temast sai kedrata väga-väga peent linast niiti, mis rahvusvahelisel turul edukalt konkureeris kõige hinnatuma iiri linase niidiga. Kui siis lina vabrikust välja saadeti, läks ikka mitu vagunit korraga. Ka linavabrik hävis sõjatules...

Kui isa 1934. aasta suvel oma armsale tütrele pulmapeo korraldas, olid kohal paljud sõbrad ja sugulased. Ja kui töölisel esmaspäeva hommikul tööle tulid, teatas isa, et täna linatööd ei tule – mehed kandku lauad välja ja naised mingu kööki appi. Terve päev kõlas muusika ja töölisel pidutsesid peretütre abiellumise puhul.

Oma tulevase abikaasaga tutvus Reeni juba kooliajal Võrus. Üks oli gaid, teine skaut. Hiljem käisid nad ühel ajal ülikoolis. Johann Tedersoo õppis juurat, täpsemalt rahvusvahelist õigust. Hiljem tehti talle välisministeeriumist ettepanek asuda konsulikohale Prantsusmaale. Samal ajal taheti Eestis korraldada noorkotkaste organisatsiooni ja kuna skautmaster J. Tedersoo oli hea organisator ja armastas “noortega mässida”, otsustas ta, et konsuliamet võib natuke oodata. Aga see töö meeldis talle nii väga, et diplomaadikarjäär jäigi ootama.

Noorkotkaste administratsioon asus Kaitseliidu majas. Peavanem J. Tedersoo, liikumise algataja, oli kindral Laidoneri abi. Kuna Laidoneri kasupoeg (tema oma

poeg suri ja hiljem tal lapsi ei olnud) oli samuti noorkotkas ning J. Tedersoo suured sõber, tekkisid Laidoneride ja Tedersoo vahel ka perekondlikud suhted. Kui Pärnus peeti noore Laidoneri pulmi, olid ka Tedersood peokülastajate hulgas...

Pikad ja valusad on jutud küüditamisest. Teadagi oli J. Tedersoo punaste küüditamisnimekirja esimeses otsas. Sõjaaja nälg Eestis (tädi Reeni kaotas isegi küüned), 1944. aasta põgenemine tagasitulevate venelaste eest, rasked olud sõjapõgenike laagrites põhjustasid J. Tedersool kopsutuberkuloosi. Lac au Villers'is Prantsusmaal, Šveitsi piiri ääres, pandi hr. Tedersoo sanatooriumi. Kuid haigus ei tahtnud taganeda. Arstid arvasid, et võib-olla on tarvis kolida madalamale (sanatoorium asus 900 meetri kõrgusel merepinnast). Nii saabusid Tedersood Besançonis, mis asus vaid 500 meetri kõrguse ja kus tädi Reeni 1946. aastal leseks jäi. “Rohkem kui 50 aastat üksi olla on pikk aeg,” ohkab ta. Suhteliselt heal järjel elanud lasteta noorproua, kes oli harjunud teenijat pidama, tuli ka viletsusse sattudes omadega siiski välja. “Kui teine on haige ja sust endast veel viletsam, kohustab see vastu pidama...” ütleb ta vaikselt.

Besançonis kohtus pr Tedersoo Eestis elanud perekond Culot'ga. Charles Culot oli enne sõda Tallinnas Prantsuse Lütseumis prantsuse keele õpetaja. Hr Culot armastas väga Eestit, kiitis väga Eesti kooli ja õpilasi ja kiidab veel praegugi. Nende plaan oli olla Eestis vähemalt seni, kuni tütar lütseumi lõpetab, aga sõda tuli vahele. Vanapaar Culot'd on nüüd juba vana-vana-vanemad ja meenutavad Eestit

suure südamesoojusega. Hiljem, kui Culot'd Pariisi kolisid, käis hr Culot, kes töötas orelimängijana, Eesti Seltsi kiriklikel sündmustel orelit mängimas, kuni aastad ja tervis lubasid. Culot'de lapsed ja lapselapsedki kutsusid pr Tedersood kuni viimase ajani perekondlikele suur-sündmustele.

Perekond Culot tutvustas eestlannat oma vanemate ja sõpradega. Nii tutvus ta ka sealse Rahvamuuseumi direktori abee Jean Carneret'ga. J. Garneret ja C. Culot tegid koos etnograafilisi uuringuid, kogusid rahvalaule ja andsid välja kaheosalise kogumiku "Chansons Populaires Comtoises"(Comté maakonna rahvalaulud). Kui Besançoni Rahvamuuseumis kohalikke kangaspuid üles pandi, ei leitud kedagi, kes oleks osanud sellele kanga peale luua. Tuli appi kutsuda pr Tedersoo, kes selle tööga kenasti toime sai... Preester Garneret oli üks neid fanaatilis-aatelisi inimesi, kes ennast säästmata oma kodukoha heaks tööd rügavad. Ta maalis palju, maalid müüdi kohalikel üritustel ja saadud rahaga taastas abee ühe varemets kloostri, et seal põllutööriistade muuseum sisse seada. Eksponaate käis ta ise külades kogumas. Selliseid innustunud inimesi oli pr Tedersoo sõprusringis palju.

Peale mehe surma elas ja töötas pr Tedersoo mõnda aega Besançonis. Hari tud eestlanna leidis tööd ühe kellatehase büroos, kus õpetas ülemusest kellatöösturile arvelaua kasutamist, mis sel ajal seal veel tundmatu oli. Alul pahandas tähtis mees, et pr Tedersoo, muidu tõsine inime ne, mingi mänguasjaga tegeleb. Aga kui

asjake oma otstarbekust tõestas, saatis ülemus sageli keerulisemaidki asju "madame Tedersoo masinale" lahendamiseks. Tuli sedagi ette, et eestlannal oli tarvis oma ülemuse prantsuse kirjakeele vigu parandada.

1951. aastal kolis pr Tedersoo Pariisi, kus oli jälle võimalik teiste eestlastega kohtuda. Siin leidis ta tööd teleksistina KLM-i lennufirma büroos, kus töötas kuni pensionini. Ning kohtus taas ka mitme vana tuttavaga. Üks neist oli Jean Cathala, kuulus prantsuse kirjanik ja ajakirjanik, suur Nõukogude Liidu ja balti riikide asjatundja¹. Tutvus Cathalaga algas juba enne sõda Tallinnas, kus J. Cathala alates 1929. aastast töötas Alliance française'is professorina ja ajakirjale *Temps* sõnumeid saatis. Cathala võttis aktiivselt osa kohalikust seltskonnaelust. Kui pr Tedersoo Prantsusmaalt Eestisse tagasi tuli, kutsus Cathala teda Alliance Française'i õpetajaks, millega noor daam suure tõrkumise peale lõpuks ka nõustus. Sellest sai alguse pikk ja viljakas sõprus ning koostöö. Cathala hakkas Vene baaside sissetoomise ajal lisaks sõnumitele kirjutama ülevaateid Eesti elu ja ajakirjanduse kohta Prantsuse saatkonnale, hiljem ka Inglise jt saatkondadele. Selle töö juures oli pr Tedersoo talle tõhusaks abiliseks põnevate artiklite väljaotsimisel ja nende kirjutusmasinal tippimisel. Palju nalja valmistasid neile kõikvõimalikud nükked, millega tollane eesti ajakirjandus okupandile oma vastumeelsust demonstreeris. 1941. aastal arreteeriti J. Cathala mõni päev enne sakslaste sissetulekut

¹Cathala kohta vt ka *Vikerkaar* 1992, nr 3, lk 63–70.

KGB poolt. Prantsuse paharet saadeti Siberisse, kus tal oli 13 kuud aega Gulagiga tutvuda. Hiljem Moskvas Prantsuse saatkonna pressiaatšeeni töötades kohtus Cathala tähtsate nõukogude kultuuri- ja poliitikategelastega, sealhulgas ka Staliniga, saatis kindral de Gaulle'i tema ametlikul visiidil Moskvasse 1966. aastal ja pöördus Pariisi tagasi alles 1972. aastal. Ta kirjutas mitu väga huvitavat raamatut oma kogemustest Nõukogude Liidus (eriti kuulus "Sans fleur ni fusil"), tõlkis Solženitsõni, Šolohhovi, Eisensteini jt töid. Cathala oli pr Tedersooga tihedates suhetes elu lõpuni. Eesti taasiseseisvumise puhul helistas Cathala pr Tedersoole ja nad õnnitlesid teineteist. Paar päeva hiljem vana diplomaat suri.

Nii oli pr Tedersool pikale lesepõlvele vaatamata palju sõpru ja rikas elu. Kui ta 1998. aasta juulis meie hulgast lahkus, tulid paljud inimesed suvepuhkustele vaatamata Pariisi Rootsi kirikusse temaga hüvasti jätma. Ta puhkab oma armsa abikaasa kõrval Besançonis kalmistul.

Oma vaikselt eluõhtul aga oli sel palju käinud ja näinud daamil üks peamine unistus: ta soovis kellelegi pärandada oma oskuse vanal kombel eesti kirivõid kudu- da. Talle endale oli vöökudumist kord ammu õpetanud mehe vennanaine, kes oli seda tööd Setumaal vana talunaise käest õppinud. Pariisi Inimese Muuseumi võttegrupp oli proua Irene-tädi Reeni hea sõbra Fanny de Siversi õhutusel küll kogu tööprotseduuri filmilindile võtnud, siiski soovis tädi Reeni endale ka õpilast. Kõhklestin ja venitasin mitu aastat, kuna teadsin, et mõnedki julged alustajad on selle keerulise ja kannatust nõudva pu-

simisega jänni jäänud. Aga meie pikad põnevad jututunnid ja teatav käsitöökoogemus julgustasid proovima.

"Kirivõid ehk korjatud kirjaga võösid iseloomustab piki vööd jooksvaist värvi- listest villastest lõimelõngadest korjatud kiri labasel põhjal. Pind, mis ühel pool on kaetud villaste lõimelõngadega, jääb teisel pool katmata. Paremaks küljeks loetakse harilikult villasem külj." Nii alustab kirivõöde peatükki 1957. aastal välja antud raamat "Eesti rahvarõivaid".

"Vöö ülesloomisel laulan ikka: sisse – välja – sisse – välja, et segamini ei läheks. Eksituse avastamise lihtsaim viis on vahelikupulgal villaste lõngade sisse- ja väljakeeru ja mitte linaste niitude vaatamine," ütles tädi Reeni, kui esimene kodukoitud linast asendav poepuuvillane niit kinnitatud sai...

Vastavalt valitud vöökirjale tuleb leida võimalikult lähedase värvitooniga villa- seid lõngu ja lõnga keerd ei tohi mitte liiga tugev olla. Iga villase lõnga vahele tuleb vedada kaks linast niiti, mis siis samasuguse linase niidiga kudumisel la- base koepõhja moodustavad. Ikka vahelikupulga ümber ringiga: sisse ja välja...

Kõigile pingutustele vaatamata tuleb algajal siiski viga sisse ning küürutamise tõttu tulitavast seljast hoolimata on tarvis tagasi võtta kuni eksituseni, sest muidu ei tulevat pärast kudumisest midagi välja. Tädi Reeni oli väsimusele ja nõrgale silmanägemisele vaatamata väga kannatlik õpetaja.

Kui siis vöö üles loodud, pikk ring ilusti väikeste vahemaade tagant paelaga kokku seotud, nõõriga konksu otsas kinni ja ümber kuduja keha kenasti pingul, oli

tarvis niied niiekepikesele seada. (Seda viimast kutsub tädi Reeni “luuks”.) Selleks tuli ükshaaval üles korjata alumise vaheliku lõngad ja need tugevast linasest niidist moodustatud aasadega niiekepikese külge siduda. Selle töö juures pidid vasakul käel kõik sõrmed ametis olema – esimesed aasade pikkust mõõtes, teised ülemise vaheliku lõngu kõrvale hoides. Niiekepike ehk luu oli kootavast võõst tavaliselt pisut laiem.

Kui ühepikkused aasad luule kinnitatud, võis asuda vöökudumise loomingu- lisema osa kallale. Tädi Reenil oli väga mugav väike kaasaegne pistik (vanaaegse puust piiritsa asemel, mida siin Pariisis leida pole), millele tuli kerida linane niit (meil puuvillane), mis kudumisel heleda labase fooni moodustab. Enne vöökirja alustamist kooti vöödele 8–10 cm labast kudet. Lihtne töö ja armas ka, luu abil alumist vahelikku tõsta ja lõngu nagu rahvatantsijaid üksteise tagant väljumas näha. Sellist vana meetodit tagumise vaheliku lõngade ettetoomiseks kasutatakse põimvaipade kudumisel tänapäevani ja seda võib täiesti ehedal kujul jälgida praegugi Pariisis töötavas Gobelin’ide manufaktuuris. Kirivöö on aga kaks “puhast” külge põimvaiba e gobelääni üheainsa parema poolega võrreldes.

Tädi Reenil oli terve hulk eri maakondade rahvariiete vöömustrid, kõik käsitsi ruudulisele paberile kantud. Raskel sõja- järgsel ajal välismaal aitas see mõnus töö muremõtteid eemale peletada ja ka leivakõrvast teenida. Nimelt võttis üks Besançonni kingitustepood kirivöö tehnikas kootud järjehoidjaid heal meelel müügil.

MAIMA GRĪNBERGA **Läti kultuurikiri**

Kuna kirjutan seda kirja 1998. aasta lõpus, oleks ju ootuspärane, kui püüaksin anda midagi aastaülevaate-taolist. Selle vastutusrikka töö lükkan siiski edaspidi-seks ja peatun lihtsalt oma valiku järgi viiel üksiksündmusel, mis minu arusaamist mööda Läti kultuurielus väga tähtsad olid.

1. Aastal 1998 alustas Lätis tegevust KULTUURKAPITAL. Lõpuks ometi. Kaks korda on juba rahagi jaotatud, sealhulgas ka siinsete ridade autor on saanud tõlkestipendiumi. Kõik pole kahjuks väga libedalt edenenud. Rahandusministeerium pole nõus, et Kultuurkapital ei jagagi kohe kogu summat (seadusega ettenähtud kaht miljonit latti aastas) laiali, vaid paneb osa raha pankadesse või üritab muud majandustegevust, mis aga muide seaduses on ette nähtud. Ministeeriumi pahameele põhjenduseks tuuakse Venemaa majandusolukorrast tulenev ebastabiilsus, risk jne (tundub küll, et siis, kui Eesti kultuurkapital tegevust alustas, oli majanduslik olukord veel palju hullem). Mõned rahandusministeeriumi ametnikud jälle arvavad, et Kultuurkapital on kultuuriministeeriumi “osakond” ja tänu selle tekkimisele ei ole riigil enam mingeid muid kohustusi kultuuri ees, näiteks on tahetud Kultuurikapitali õlgadele lükata kogu rahvusliku filmikunsti ja Läti Rahvusooperi majandusprobleemide lahendamist, mis oleks täielik absurd.

Teisalt on mõned arvustajad tähele pannud, et mõningad projektid, millele Kultuurkapital on raha andnud, peaksid

kuuluma pigem kultuuriministeeriumi töötajate tööülesannete hulka ja ilmselt ka palga sisse.

Loodetavasti areneb kõik siiski normaalselt. Ma ei ole asjatundja arvustama teiste sihtkapitalide tööd, aga kirjanduse sihtkapital on siiani töötanud lootustandvalt. Nii ilmuvad tänu selle toetusele järgmisel aastal läti elavate klassikute Jānis Rokpelnise, Pēters Brūverise, Juris Kunnossi luulekogud, noorte ja tõepoolest andekate Māris Salējsi ja Ieva Melgalve esikraamatud. Stipendiumi on siiani ainult mõni kirjanik julgenud küsida – ja saanudki.

Tänu Kultuurkapitalile saavad oma tööd edukalt jätkata Läti kõige soliidsemad ning originaalkirjandusele ja ainult heale tõlkekirjandusele keskenduvad kirjastused Enigma ja Atēna. Kui juba neid kirjastusi olen maininud, olengi jõudnud 2. ja 3. päevakorrapunkti juurde.

2. Usun, et suurem osa Läti lugevaid inimesi oleks minuga sama meelt, sellepärast julgengi öelda, et kõige suurem kirjandussündmus aastal 1998 oli NORA IKSTENA esikromaan "Elu pühitsemine" ilmumine (kirjastuselt Atēna). Siiani oli Nora Ikstenal ilmunud kaks novellikogu, needki kriitika ja lugejate poolt kõrgelt hinnatud. Romaani süžee telg on ligikaudu järgmine: Eleonora on surnud, tema tütar Helēna kutsub ema viimse soovi kohaselt matustele inimesi, kellel on olnud oluline osa ema elus, millest aga tütar pole kunagi midagi teadnud; ema ja tütre suhe on olnud peamiselt vaid aimdustele rajatud. Öösel pärast matuseid "pühitsetakse" Eleonora elu (kõik kutsutud jutustavad oma lood temast). Nora

Ikstenal on erakordne jutustajaanne (vahel on ta ise öelnud, et ta polegi kirjanik, vaid jutustaja) ja ta kasutab väga ilusat läti keelt, loob omapäraseid metafoore. Luuletaja Jānis Rokpelnis on teda iseloomustanud kui "reaktsioonilist romantikut" ja kirjutanud romaani "Elu pühitsemine" tagakaanele: "Hiilgavaim teos viimaste aastate läti proosas. Nora Ikstena on saavutanud peaaegu klassikalise vahekorra põneva jutustuse ning maa ja taeva süvatunnetuse vahel, lätipärase ja lüürilise traditsiooni ning mõtte nüüdisaegsete tormamiste, komistamiste ja lendamiste vahel." Raamatust antakse kohe välja teine trükk (mis originaalproosa puhul on üpris haruldane), seda juba tõlgitakse saksa keelde, huvi on ilmutatud veel vähemalt Rootsis ja Soomes, loodetavasti varsti ka Eestis. Kirjastuselt Atēna oli see üldse esimene läti proosaraamat, siiani oli kirjastus enamasti tegelnud taani kirjanduse vahendamisega, nüüd aga asunud üsna sihikäeselt koondama enda ümber ka parimaid läti autoreid. Ja tuleb mainida, et just nimelt sellelt kirjastuselt peaks 1999. aastal ilmuma ka Jaan Krossi "Keisri hullu" tõlge.

3. Teine mainitud kirjastustest – Enigma – on üsna järjepidevalt populariseerinud uusimat läti kirjandust nii raamatute kui ka noorte autorite koguteose "Luna" kujul. Novembrist aga alustas Enigma äärmiselt vajaliku *KIRJANDUSE AJALEHE* väljaandmist; praegu ilmub see kaks korda kuus. Peatoimetajaks on kirjanik, tõlkija ja kriitik Aija Lāce, ning algus on lootustäratav. Ajalehe "äärmine" vajalikkus aga tuleb sellest, et ajaleht *Kirjandus. Kunst. Meie*, mis peaks olema

Eesti *Sirbi* vaste, tegeleb aina rohkem poliitikaga ning kunstidest on seal esikohal ooperiprobleemid ja installatsiooni-kunst, ei mingil juhul aga läti kirjandus. Päeva- ja õhtulehtede omanikel omakorda pole läti kultuuri vastu mitte mingisugust huvi, nii et *Postimehe* kultuurilisast või *Eesti Ekspressi* "Areenist" ei maksa Lätis isegi unistada.

4. Nüüd lähen ühe detsembri alguses aset leidnud sündmuse juurde, nimelt toimusid kolmandat korda, kuid uuendatud kujul ja noorte prosaistide Nora Ikstena ja Pauls Bankovskise eestvedamisel kolmepäevased PROOSALUGEMISED (vanasti korraldas neid Andrejs Upītsi muuseum ning see moodus oli ammenдумas). Seekord oli kirjanike "rahva sekka minek" korraldatud nõnda. Esimene üritus toimus Daugava rannal ankurdatud ujumaja Noa pardal. Prosaistid lubasid end ümber riietada ning mängisid jäässe külmunud laeva lohakaid madruseid, keda karistati sellega, et neil tuli rahvale lugusid jutustada. Teise õhtu sündmused ei olnud enam nii romantilised, tegevus toimus reiviklubis Metro, ning lugemised läksid ka otse interneti-eesse. Kolmanda päeva hommikul kohvikus Andaluusia Koer tuli kirjanikel teatrikriitik Normunds Naumanise juhatusel mõistatusi mõistatada, s.o ära arvata, millistest nende teostest on pärit näitlejate poolt ettemängitud etüüdid. Kokku

osales proosalugemistel (puupüsti täis saalid!) 20 kirjanikku, nendest noorim (Ieva Melgalve) pole veel 20-aastane ja vanim (Miervaldis Birze) saab varsti 80. Rahul olid kõik, nii vaatajad kui lugejad. Ja kuna katkendeid loeti peamiselt uutest teostest, siis paistab, et vähemalt uuest originaalproosast ei tule Läti lugejal lähemal ajal puudust tunda.

5. Viimane sündmus on tähtis lausa maailmamõõtkavas. Aastal 1998 ilmus kirjastuselt Karogs esimest (ja ilmselt ka viimast) korda inimkonna ajaloos ainulaadne väljaanne – LIIVI LUULE ANTOLOGIA "Ma akūb sīnda vizzō, tūrska!" (Ma olen sinust kavalam, tursk!). Raamat on bilingva, iga luuletus on paralleelselt liivi ja läti keeles. Esindatud on liivi keeles (või vähemasti meeles) kirjutatud luule kogu ulatus, alates Jāņ Prints vanemast ja Pētōr Printsist, kes elasid 19. sajandi alguses (Vāldapā nime all esineb autorite hulgas muuseas ka Oskar Loorits), ja lõpetades Valt Ernštreitiga, kes on ka raamatu koostaja ja järelsõna autor. Läti keelde on luuletused tõlkinud Harijs Skuja ja Uldis Krasts, kogu projekti emaks aga võib nimetada Liivi Kultuurikeskuse juhatajat Gundega Blumbergat. Kujundajagi on liivlasest kunstnik Baiba Damberga. Raamat on väga ilus ning kaduva keele mälestusmärgina hindamatu.

FOORUM

MAIRE METSÄÄR

Mida ja kus lugesin

Lugupeetav *Vikerkaar*e toimetus!

Teie Hasso Krull soovitab *Vikerkaar*e 3. numbris 1998. aastal:

“Noored ja vanad, tehke kirjandust! Hästi tuleb välja!” Mina teen seda pisut juba mitu aastat. Kirjutasin ühe loo ajast, kui olin sovhoosis brigadir, see oli 61.–62. aastal. Mõtlesin selle teile saata. Siis hakkasin enda tutvustamiseks teile kirjutama, mida ma lugenud olen – tuli selline jutt. Nüüd saadan ainult selle.

Käisin raamatukogu lugemissaalis, võtsin ette kohe mitu *Vikerkaar*e numbrit. On tark ajakiri. Aga rahvale raske lugeda. Vaatasin, mida noored mehed kõrvallaudades loevad. Loevad *Kullerit* ja *Kroonikat*.

Vikerkaares kirjutab S. Kivisildnik: “Raamatuasjendus vajab revolutsiooni”. Minu jutt ei ole revolutsioon. Algab tsaaariaegse raamatuga, lõpp siin ja praegu. Ehk vajab teie lugeja ka sellist, läbi 58 aasta kestnud raamatute lugu. Ehk vajab ta lihtsat ütlemist?

Ma oleksin väga tänulik, kui te mu loo rahvale lugeda annaksite. Teie ajakiri on kvaliteet, *Kroonikat* loeb mass. Aga usku-ge vanainimest, liiga hirmtargaks ka ei või minna. Raadios alles loeti järjejutuna kirjandusteadlasest, kes oma peenikesse ametisse nii sisse elas, et pintsakut selga pannes ei märganud riidepuud pintsakust välja võtta.

*

Kui naine on saanud 62 aastat vanaks, tahab ta noorematele oma peigmeestest rääkida. Minu tädi tüütas 30 aastat tagasi hirmsasti mind selliste juttudega.

Mina võtan käsile raamatud. Mida ma lugesin ning kus.

1940. Olin sel talvel neljane. Talv oli külm. Asundustaludes köeti pliiti ja ahju taluheinamaal kasvanud puudega. Meil kasvas palju kaski ja toomingaid. Kaseoksa suits on mõnus, toominga oma mõru. Terved päevad topiti vindunud oksa pliidiisuust sisse. Pliidirõngaste vahelt tuli tuppa okste mõrkjat suitsu. Ei olnud meil mingi suitsutare. See kodu ehitati sajandi alguses küla poemajaks. Edaspidi tekkis alevisse mitu poodi, meie jäime asundustaluku.

1940. aasta talvel olid köögiaknad paksult jääs. Pliidil podises katel seakar- tulitega. Pliidi kõrval pingil laps kuulamas, mida suur vend loeb. Raamat oli tsaariaegne, sees musta värvi pildid loomadest. Jutt rääkis kodustatud karupojast Jaunart Jauramist.

1942. aastaks sirgus tüdruk pikemaks. Sõda nõudis akende pimendamist. Päeval rippusid selleks tekid naelte otsas akende kõrval, pimenedes tõmmati need akende ette sirgu.

Lasteraamatuid trükiti vähe. Õde elas alevi, sellepärast sain ma ainsana külaste seas uhkeldada uue raamatuga. See oli ilus raamat. Üle terve lehekülje värviline pilt aastaagadest. Ise ma siis veel

lugeda ei osanud, mõned read pildi all jäid meelde ja petsin lapsed ära, vuristasin selle teksti neile peast ette. Kõige ilusam pilt oli kevadest. Vaatad ja tunned, et võid kleidiväel seal õrnroheliste lehtedega kaskede all joosta, pildist õhkub esimese sooja kevadpäeva leebust. Taevas kaskede kohal oli hele-säravsiniseks küüritud. Vist oli seal ka talumaja ja kaevukoogul kuld-nokk, sest all seisis tekst:

*Kuldnokk kaevukoogul vatrab
õnnest sorakil tal tiib...*

“Piibelehe neitsi” jäi meelde oma suure musta põrnika ja ilusa hapra neitsikese-ga. Küll otsisin ma kodumetsa piibeleh-tede vahelt seda neitsit – mitte ei juhtu-nud nägema.

1943 – saksa aeg. Vend kirjutas lauli-kuid. Kõik uued laulud kirjutati külanoor-te poolt kladedesse. Ühe suure klade põletas ema pliidi all ära. Seal olla olnud ropud laulud. Teises laulikus oli iga laul isesuguse käekirjaga kirjutatud. Teadsin, missugusel lehel on see ilusa viisiga laul:

*Kaugel Venes, paksus metsas
seisab sõdur valvel seal.*

Oma langend sõbra kõrval...

Naabrineiu püstise käekirjaga kirjutet:

*Kord Sofi kõndis tänaval, tal selleks
aega oli*

*ja oma Fifit jalutas, kui sõdur vastu
tuli.*

*Oi jah, külmad on kevadised ilmad
ning neidudel on mured,
kui lendvad mundris kured.*

1944. aasta 1. detsembril läksin I klas-si. Alles novembris lõppes Sõrves sõda. Oktoobri alguses jõudis sõda saarele ja kuni sõja lõpuni novembris võbises maa ka saare teises otsas katjuušaade turmtulest.

Koolis alustati lugema õpetamist ükskõik millisest raamatust. Mina sain “Laste Rõõmust” tekstilõike, et soravat lugemist õppida. Vanemad inimesed pidid jutu välja valima. Nüüd ei tohtinud laps ju lugeda lihavõttejäneste tegemistest. Ka oli ses raamatus jutte, kuidas poisid rahututel aastatel sinimustvalget lippu punaste eest peitsid. Kus seda nüüd enam tohtis õpe-tada!

II klassis saime lugemikud. Meile vöö-ras Zoja Kosmodemjanskaja pidi omaseks saama. Ja saigi. Koolimaja lubjatud seinal näidati filme. Vanemad inimesed olid vastu küll, et mis varjudemängu vaatami-ne see olgu, aga laps läks vaatama. Kare-dal paberil tulid Mart Raua luuletused.

*...Mis kaasa haarata, ei olnud leida,
võis maksta elu iga silmapilk.*

*Laps unelt sülle, mõni riidehilp ja leiba
ning mannergu sees kasin piimatilk.*

See oli Raua luuletus lahingu eest põ-genevast emast.

Kasvasin koos uue võimuga. Imesid tuli robinal. D. Vaarandi hüüatas meile lugemikust.

*Ennäe neidu nugissilma, nugissilma
nääpsukest*

*Kangast koob ta neljal teljel, nelja
kangast korraga!*

Mina, õppeedukuselt klassis kolmas, lugesin paatosega:

*Kui loodus leinab suve kaotust
ja udus mets ning künkatipp,
siis uhkelt vastu halli laotust
meil heisatud on punalipp.*

1948. Küll saavad need tüdrukud ruttu suureks! Mõnel juba silmad lahti poiste vaatamiseks. Mitte kõik 4. klassi tüdru-kud ei olnud arengus ülikiired. Olime

tähtsamate peale vihased, võtsime punkti ja tegime ühele end "suureks" pidavale klassiõele tuupi. Ta oli "Vaikset Doni" lugenud, paks raamat ja armastusest.

Suvel lugesin selle ka ise kraavipervel külitades läbi. Kraavis sellepärast, et päev päeva kõrval pidin lehma karjatama. Meie talule, kus me emaga nüüd kahekesi elasime, olid peale pandud "kulaku normid". Lehest leidsin ka oma ema nime. Kole, rusikatega ähvardav pidi see külakurnaja olema.

1949. aasta aprillis saabusime ääretusse Siberi steppi kadunud sovhoosi. Minu pikaksveninud sääred olid oi kuidas paisid täis! Elutsesime vene perekonna toas põrandal. Meie kraamikotid said nii söögilauaks kui ka asemeks.

Kui küla nõid mu jalgade kallal posimisega ühele poole jõudis, läks valu vähemaks. Ema töötas juba sovhoosis, lamasin põrandal, igavlesin. Lugeda, lugeda! Mida lugeda? Kotinurgast leidsin piibli. Tüdrukü mõistusest jäi selle raamatu jaoks väheks.

Kodustes kooliõpikutes leidis pilte vene elust. Küll imestasin, kui leidsin majaperemehe tütre õpikus tuttavaid pilte. Pildil tee, viltuvajunud remmelgad teepervel ja õsumata vili maa poole kooldumas. Kõrval luuletus:

*Pozdnjaja osenij gratši uleteli
les obnažilsja, polja opusteli.*

Vaata ikka! See on ju eesti keeles nii:
*Hiline sügis, kõik linnud on läinud,
põllud on paljad, külm üle neist
käinud.*

See leid rõõmustas. Seostasin seda pilti oma endise ja praeguse eluga. Kui teise tüdruku õpikus on sama pilt, siis ei ole ma

päris tundmatus maailmas. Tüdruk Marusja sai omasemaks. Istudes minu "majapidamises" nende ainsal taburetil, jutustas ta oma koolist. Ma olin ju vene keelt pisut õppinud. Ma siiski tahtsin rohkem ta õpikuid lapata. Nende kool ei mahtunud üldse minu arusaamisse. Kuus last ühe laua taga ja õpetajale ütlevad Inna Petrovna. Marusja vihikutest vaatasid vastu kolmed ja kahed. Miks ta ei õpi? Kui mina saaksin, küll läheksin heal meelel kooli. Tüdruk itsitas, tulgu mina temaga koos nende kooli.

Olin nõus. Saaks siit kotihunniku otsast ära! Tõemeeli tegime ettevalmistusi koos kooli minekuks. Marusja teatas lõpuks, näidates ahjule, et ta vist homme saadab mind enda eest, ise ronib sinna üles. Küll teised õues näitavat mulle koolitee kätte.

Kui perenaine koju tuli, sai Marusja rihmaga peksta. Ta oli lasknud mul enda saapaid jalga proovida. Minu mädapaiseid jalad tema saabastes!

Koolimineku asemel pidime hommikul oma varanatukese traktorikärusse kandma, meid saadeti sovhoosi kõige kaugesse farmi.

Vene kooli ei pääsenud ma kunagi, algas tööinimese elu. Maikuus kuivas vesi solontšakkides, mullale jäi valkjas soolakiht. Hundipajud rohetasid. Soorägu niutsusid öösiti oma pesades hundikutsikad. Päike paistis kuumalt, päikese käes paranesid jalad. Noorukesed lüpsipiigad jootsid estonkatüdrukule sooja piima sisse – tuligi eluvaim tagasi!

1952. aastal töötasin sealses sigalas. Pidin kaheksakümnele seale härjavankriga toidu kohale vedama. Talitajad aitasid

kordamööda mul kaevust piimakehaga vett välja vändata. Päeva jooksul tuli tööle vahe sisse, kuid ära minna ei tohtinud.

Seaias kohisesid tasakesi paljaks songitud juurtega kased. Mõni rohututt turritas kuivanud seasõnniku vahel. Pika kärsa ja karmide harjastega kuldid peesitasid endakaevatud aukudes. Nad ei teinud sellest numbrit, kui minagi oma tööpausi ajal nende ligidal kuival sõnnikul koha sisse võtsin.

Esimese venekeelse raamatu pealkiri oli "Dauuria". Sain ma aru, mis sain, midagi ikka sain. Hiljem sama raamatu järgi tehtud filmi vaadates olin uhke, et kaks keelt suus. Eesti keeles laulsin härgadega tasakesi teel kulgedes.

1955. aasta. Selleks ajaks olin kasvanud tugevaks töolistidrukuks: sääred jämedad, käsivarred musklilised. Igapäevaseks sai töötamine härgadega. Ühe sarvega hiirhall härg Ragatš astus vanadusest tasasel sammul. Mina tema turjal istudes lugesin Eestist saadetud raamatut "Kuidas Raudpea tuli". Mööda venisid roosade hiireherneste puhmad, Ragatši sõrad tõstsid teel tolmu, mina aga käisin mõttes koos Põhjasõja sõdalaste eest põgeneva neiuga. Mõtetes olin ma Laiusel, unistasin kohtumisest noore Karl XII-ga.

Minuvanused noored ei rääkinud Siberist koju saamisest. See oli vanade jututeema, seda noored häbenesid. Minule saatis õde *Nõukogude Naisi*, sealt olin lugenud kellestki A. Hindist. Ka üks lõik "Tuulisest rannast" sai sealt läbi loetud.

Töö oli eesti noori nüristanud. Vene keelt õieti ei osatud lugeda, olingi ainuke, kes raamatu vastu huvi tundis.

Olid suured külmad, nii et pakane

võttis põsed ära. Sellise ilmaga lubati meid kergemini Tatarski linna. Seekord jõudsin sinna keskpäeval. Tänavad olid tühjad, laudadest kõnniteed kriiksusid autokummidest tehtud vildikalosside all. Härmatis helkis külma päikese käes. Igas majas köeti vene ahju, suits tõusis otsejookes üles. Keegi oli poekese ette taburetile ladunud uusi raamatuid. Vene keeles oli autori nimi Aadu Hint. Tükk aega läks, kuni taipasin, et see on ju eestlane. Või eestlase raamat siin stepilinnas! Pealkiri oli "Tuuline rand". Kuski on ju tõesti meri; rand – see on ju see maa, kus liiv ja kivid vee ääres. Kui ilmatu palju aega oli möödas ajast, kui neid sõnu kõnes tarvitasin. Ostsin selle raamatu.

Kodus lugedes ei meeldinud "Tuuline rand" põrmugi. Alailma kohtad sõna: Kusti Laiakivilt. Keegi taat rändab poisiga mingite põõsaste vahel. Põõsaste nimi on *možževelnik*. Sellist põõsast pole keegi siin nimetanud. Panin raamatu käest.

Mis põõsaid on Saaremaal? Emalt ei küsinud, tahtsin kodukanti ise meelde tuletada. Jumal hoidku! Need on ju vist kadakad! Kodused rohelised torkivad põõsad! Koplis kadakad, lepad ja suured kivid. Laste paljad jalad ja kõrred maasikatega! Seda meenutades hakkasin mina, kange tüdruk, sorinal nutma. Üle hulga aja tundsin, kui ülekohtuselt minuga on talitatud. Minult on ära võetud kadakad ja maasikad kivide ääres.

1958. aasta märtsis lugesin sellist kirja, mida ainult üks osa eestlastest lugeda sai. Vabastuskiri! See oli pisikene trükitud paber eesti keeles. Teade ei jõudnud kohe teadvusse. Arusaamatu näoga vaatasin õe kirja ja teadet. Külapostiljoni toa uks jäi

lahti, astusin sulalumme vitstest punutud aias. Täiskuu valguses lugesin vabastusteadet aina uuesti. Kohe tuli mure – kas mu ema süda peab sellele teatele vastu? Jalad viisid mind külast välja, lõrts leotas vilte, mina laulsin, aina laulsin.

Kodumaal üllatusin, et puud nii jämedaks võivad kasvada. Saabusime sirelite õitsemise ajal. Seisin sirelipõõsa all ja loendasin õielehti, minus oli nii rõõmu kui nukrust. Igav oli – ei mingit igaõhtust kogunemist külaväljale, ei pilli saatel tantsumist ega ilusat valju neidude laulu tant-suplatsilt koju minnes.

58. aasta sügisel sain võimaluse õppimist jätkata. Õpetajad keskkoolis olid mõistvad, las neiu proovib kaheksandas klassis. Kõige imelikum raamat tundus keemia õpik. Esmapilgul õige lihtne – mõned suured trükitähed, ainult pisut juttu. Lootsin oma heale mälule, jutu õpin pähe ja ongi kõik. Koolitalve jooksul neelasin pisaraid, et 15aastased minust, 22aastasest neist, nii palju rohkem teadsid. Kevadel anti siiski nii seitsmenda kui kaheksanda klassi tunnistus. Tee agronoomia õppimiseks paistis lahti olevat. Ära olid võlunud uudismaa suured põllud oma lauludega.

*Krugom stoit pštšenitsa zolotaja
i jei kontsa i kraja ne vidat'...*

1959. aasta. Küll keelatud vili on magus! Mäletan hästi paradiisi asukaid. Olustvere tehnikumis botaanika tunnis venis aeg. Õpetaja laskis uut osa tunnis õppida, lõpuks küsis. Lõiguke oli minu jaoks liiga väike. Kaks korda läbi loetud ja “tükk oli käes”. Lauasahtlis seisis juturaamat lahti. Mind mitu korda lugemiselt tabanud õps vandus pühalikult, et ma

eksamil parimat hinnet ei saa. Ega saanudki. Kuid jutustasin talle öösel imeliselt lõhnavast lillest - Siberi lõhnavast iirisest.

Õeldakse, põllumehe jalg ei talla vilja. Meele tegi mõruks küll, kui pidupäevadel tulid selle kandi noored linnast ja küsisid minult, külainimeselt, üleolevalt: “Kuidas sa's selle Nikita Hruštšoviga põllumajandust tõstad, kas selga pole veel haigeks tõstnud?”

Ka mina jätsin maa seljataha. 1971. aastast kasvasin oma last ja lasteaias teiste lapsi. Kokku 21 aastat järjest.

Minu lasteaiatöö algusaegadel olid raamatutes moes jutud kosmonautidest. Oo jaa! Need algasid ju juba meie Siberis olles. Sealne rahvas oli sputnikutest kole vaimustatud. Meie külas juhtus seepärast õnnetuski. Vanamees teinud puust lennukimudeli ja kamandanud eite: “Vanaeit, keeda kartulid pehmeks, ma lendan korraks lennukiga teise külla!” Ta roninud lennumasinaga lauda katusele, et kõrgelt kergem õhku tõusta. Ja kukkunud surnuks. Matuserongis kuulsin esimest korda, kuidas itketakse. See oli selline nutusegune laulujõru: “Mu kallis vanamehekene, miks sa küll tegid selle lennuki!? Nüüd oled sa surnud, kes mul nüüd aitab normipäevi teha? Kes puid tuppä toob ja ahju kütab? Küll oli meil kahekesti kena sooja ahju peal!...”

Ja meil siin küsisid kirjanikutädid lastelt:

*Kes peab siis kosmonauti orjama
ja ta mängukanne kokku korjama?*

Sain anda lugemise teatepulga edasi pojale. Lausa südant liigutav oli, kui ta seitsmeaastasena koolis luges:

Minul on pikad püksid,

taskudki on sees.

*Kõnnin õues üks –
olen täitsamees.*

Vanaduses kaduvat mälestustest eelne-
nud elu halb. Targalt tehtud inimene! Ei
jõua ju kogu taaka pidevalt hinges kaasas
kanda. Maha murraks. Minul pleegitas
mure juuksed halliks ning maa kulutas alt
jalad lühikeseks. Käimisel tuli kepp appi
võtta.

1988. aasta. Tuli lippude vahetamise
aeg. Kүүiditatud hakkasid mälestusi kir-
jutama. Saaremaal ilmus mitu aastat *Ko-
duleht* meiesugustele alanduses olnutele.

1991. aasta. Minu tööinimeseaeg sai
otsa. Lugemiseks hakkas aega olema. Hea
raaamat "Kristiina Lauritsatütar" laual
lahti, aga hing värisemas Tallinna teletorni
juures sündivat kuulates. Mu poeg oli sel
ajal seal linnas koolis.

Jalgade pärast ei saanud ma põllupeen-
rale lõokese laulu kuulama. Aknast nägin

vareste askeldamist vahtra otsas. Panin
oma tähelepanekud kirja, saatsin *Eesti
Loodusele*, trükiti ära.

Kirjasõna on mind alati aidanud.
"Ukuaru" Minna toetas siis, kui oli pere
lagunemise ränk koorem kanda.

Nүүdseks on mu enda kirjutatud read
ka teistele pilte silme ette maalinud. Peale
minu Siberi-mälestuste avaldamist ajale-
hes tuli mulle üks tundmatu mees vastu,
ta ostvat ajalehte ainult minu järjejutu
pärast.

1998. aasta. Praegu on mul käes James
Herrioti "Lood igasugu ilusatest ja ime-
listest loomadest". Lõpuleheküljel seisab:
"James Herrioti, inglise loomaaarsti ja
suurepärase jutuvestja jaoks on maailm
ilus ja imeline, tark ja imekspandav, ühe-
sõnaga üks ütlemata elamisväärne paik."

Olen temaga päri.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 646 4059.
Marika Mikli 646 4054.
Kajar Pruul 44 19 75 (Tartu).
Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054.
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062.
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062.
Masinakiri Viivi Tammik 646 4062.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn.

Fax: 44 24 84.

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

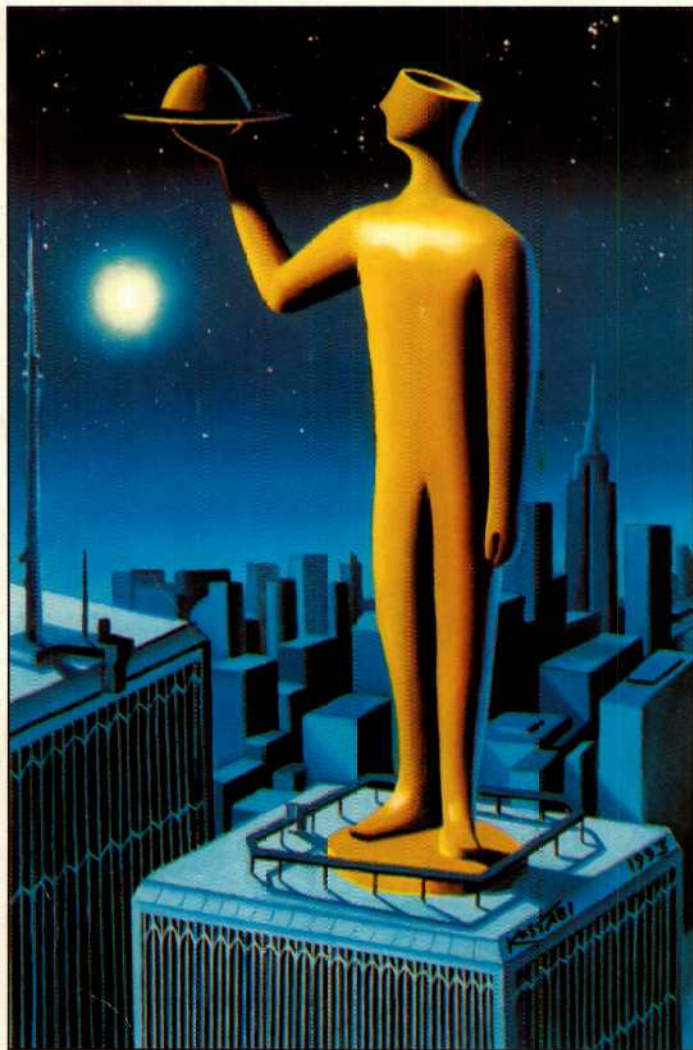
Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall".

"Vikerkaar" nr. 1/1999.

Vikerkaar

1/1999

ISSN 0234-8160

9 770234 816012

78245